

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ:
İKTİDARIN MEKANSAL FANTAZMAGORİSİ
OLARAK İSTANBUL'DAKİ BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emrah TUNCER

**ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANA BİLİM DALI
KENTSEL PLANLAMA PROGRAMI**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. M. Turgay GÖKÇEN

NİSAN 2009

**T.C.
MİMAR SİNAN UNIVERSITY OF FINE ARTS
GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES**

**SPATIAL ORGANIZATION OF POWER:
LARGE SHOPPING CENTERS IN ISTANBUL AS SPATIAL
PHANTASMAGORIA OF THE POWER**

**THESIS OF MASTER OF SCIENCE
Emrah TUNCER**

**THE DEPARTMENT OF CITY AND REGIONAL PLANNING
MASTERS PROGRAM IN CITY PLANNING**

THESIS ADVISOR: Yrd. Doç. Dr. M. Turgay GÖKÇEN

APRIL 2009

Emrah TUNCER tarafından hazırlanan İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ: İKTİDARIN MEKANSAL FANTAZMAGORİSİ OLARAK İSTANBUL'DAKİ BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ adlı bu tezin Yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. M. Turgay BÖKÇEN

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından*Kentsel Planlama*.....Anabilim Dalında
.....*Yüksek Lisans*..... tezi olarak kabul edilmiştir.

Yard. Doç. Dr. M. Turgay BÖKÇEN

Başkan:

:

Üye

: *Yrd. Doç. Dr. Pelin Pinar Ölden*

Üye

: *Doç. Dr. Fatma ÜNSAL*

Üye

: _____

Üye

: _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

ÖNSÖZ

Uygarlıksal gelişim süreci içinde insanın, doğa; kentin, köy üzerindeki hakimiyeti şeklinde ilerleme fikri içinde düzenlenen toplumsal yaşamda ilk dönemdeki iktidarın daha görünür olduğu söylenebilir. Yani tarihsel süreç içindeki ilk iktidar biçimlerinin ve mekanlarının daha açık ve görünür olduğu ya da surlarla çevrilmiş bir mekansal organizasyonda iktidarın görünürlüğünün çok belirgin olduğu söylenebilir. Bunun dışında kurumsallaşmış yer edilmiş bir iktidar odağı yoktu genelde. Fakat kentleşme, kapitalizm ve küreselleşme ile bunun tersyüz edildiği ve artık iktidarın her an her yerde karşılaşılan ama genelde kendini gizleyen bir yapı olduğu görülür. Bu çalışmada günümüz iktidar mekanlarına ayna tutmak amaçlı alışveriş merkezlerinin incelenmesi şeklinde ele alınmıştır. Genel olarak günümüz iktidar mekanlarını ortaya çıkarıp deşifre etmeyi amaçlayan bu çalışmayı planlamamı, düzenlememi sağlayan; aynı zamanda yapıcı eleştirileri, katkıları ve desteğini her zaman hissettiren danışmanım Yard. Doç. Dr. Turgay GÖKÇEN'e, yine çalışmanın ilk filizlenmesinde ve olgunlaşmasında aldığım kent vizyonları dersi ile fikirlerimin gelişmesinde inanılmaz katkısı olan Prof. Dr. Aykut Karaman'a; Jüri öncesi ve sonrası yönlendirme, bilgi edinme ve düzeltmelerde her zaman yardımını aldığım sayın Yard. Doç. Dr. Pınar Pelin Özden hocama, çalışmanın kurgusunu yaparken derslerde ya da ayak üstü sohbetlerde bana hep yeni bir perspektif kazandıran, olay ve olgulara farklı bakmamı sağlayıp, şehircilik ve planlama disiplinin teorik ve pratik görünümelerini algılamamı sağlayan Doç. Dr. Murat Cemal Yalçınan'a, Yard. Doç. Dr. Erbatur Çavuşoğlu'na, Doç. Dr. Fatma Ünsal'a, Yard. Doç. Dr. Kevser Üstündağ'a, Arş. Gör. Maya Arıkanlı Özdemir'e çok teşekkür ediyorum. Coğrafya bölümünden mezun olduktan sonra bile fikirleri ile beni hep düşünmeye, öğrenmeye yönlendiren sayın Prof. Dr. Nazmiye Özgüç'e teşekkürü bir borç bilirim. Araştırmanın yoğun olarak biçimlendiği İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına da bana katlandıkları için teşekkür ediyorum. Ayrıca katkı ve soruları için Abdullah Tunç, Merve Dinmez, Duygu Çelebi, Esra Tayyar, Hardan Arslan, ve Ulaş Güldiken'e, sevgi ve emek dolu bakışları ve davranışlarını her zaman hissettiğim dershanedeki öğretmen arkadaşlarıma ve öğrencilerime sonsuz teşekkür ediyorum. Bana olan güvenini ve inancını hep hissettiğim, bütün zor dönemlerimde yanımda olduğu için anneme de minnettarım. Yine her kötü koşulda vazgeçmemi engelleyen ve beni bu yolda yalnız bırakmayan isimlerini sayamadığım dostlarıma da teşekkür ediyorum.

Emrah TUNCER
Nisan-2009

**İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ:
İKTİDARIN MEKANSAL FANTAZMAGORİSİ
OLARAK İSTANBUL'DAKİ BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Emrah TUNCER

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
NİSAN 2009**

ÖZET

Toplumsal evrimleşmenin en önemli kırılma noktalarından olan kentleşme genelde uygarlık ile özdeşleştirilir. Uygarlığın çok hızlı ilerlemesi beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Kentleşme ile başlatılan uygarlığın da ilerledikçe tahripkar belirtilerini gizlemek, örtmek için de iktidar alanını genişlettiği, yaydığı görülür. Bir şekilde yanlış bilinç ve yanlış gereksinimi manipülasyonla sağlayıp kendi aldatıcı görünümünü oluşturmuşlardır.

Elbette ki kentsel devrimden önce de var olan iktidar mekanlarının olduğu, kendi yayılış alanlarını oluşturduğu söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde iktidarın mekandaki görünürlükleri daha dolaysız ve açık olduğu için bunu daha net görmek mümkündür. Modernliğin dinamizmi ile birlikte iletişim, ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle değişen, dönüşen kentsel mekanda karakter değiştiren iktidarda günümüzde kendisini “yaşam alanı” şeklinde alışveriş merkezleri olarak yaşamsallaştırmıştır. Bu aldatıcı görünümle hem her tarafa yayılmış hem de girdiği krizden çıkma reçetesi olarak kendini sunmuştur.

İstanbul'daki alışveriş merkezlerinin kamusal hayat alanı olarak sunulması da bu anlamda değerlendirilebilir.

Anahtar kelimeler: ilerleme, uygarlık, iktidar, alışveriş merkezleri

ABSTRACT

Being one of the breaking points of the socialized evolution, urbanization is generally identified with civilization. The rapid progress of civilization results in many problems as well. Originated from urbanization and as progressed, civilization has extended its capacity in order to cover and hide its destructive symptoms. It has also formed its own deceptive appearance providing the improper conscious and requirement with manipulation.

By all means, it can be said that civilization has also made its own expanding areas and the capability areas existed before the urbanization evolution. It is more likely to see the visibility of capacity within the area in the historical period obviously and indirectly. In addition to the dynamism of the modernism, the development of communication and transportation technology, character-converted capacity has vitalized themselves as the shopping malls in the form of live space in the developed and transformed urbanized location today. Within this deceptive respect, it has both extended to broad areas and been presented as the prescription to get rid of crisis the civilization is into.

Thus, this can be evaluated within the respect of the fact that the shopping malls in Istanbul have been presented as the public living space.

Key Words: Advance, civilization, power, shopping malls

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT.....	İİİ
GİRİŞ(Amaç Kapsam Yöntem Üzerine).....	1
BÖLÜM 1: İKTİDAR, UYGARLIK VE İLERLEME	5
1.1. İktidar.....	5
1.2. İktidarı Felsefik Düzlemde Ele Almak: Yöneten-Yönetilen.....	12
1.3. Foucault Ve İktidar.....	14
1.4. İktidarın Örgütlenme Aracı Olarak İdeoloji Ve Hegemonya.....	17
1.5. İlerleme Hız Ve Uygarlık.....	20
1.6. Kültür Endüstrisi Ve Söylemsel Manipülasyon.....	26
1.7. Zamanın Denetlenmesi Ve Sömürü.....	29
BÖLÜM 2: TARİHSEL SÜREÇ İÇERSİNDE İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ.....	31
2.1. İlk İnsan Ve Çevresini Şekillendirmesi.....	31
2.2. Tarım, İşbölümü Ve Denetim.....	34
2.3. Tanrılar- İlk Uygarlıklar Ve İktidarın Mekansal Örgütlenmesi.....	36
2.4. İktidarın Mekansal Örgütlenmesinde Roma Örneği.....	44
2.5. Ortaçağ Feodal Toplum Ve İktidarın Mekansal Örgütlenmesi.....	50
2.6. Sanayi Devrimi; Kapitalizmin Gelişimi Ve Değişen Kent İktidarı	53
2.7. Modernizm, Postmodernizm İdeolojisi Ve Kentsel Mekânın Örgütlenmesi	59
2.7.1. Modernizm Ve Kent.....	59
2.7.2. Postmodernizm İdeolojisi Ve Kent.....	69
2.8. Dönemsel Mekânsal Paradigmalara Bakış Ve Değişen Planlama Anlayışı.....	71
2.8.1. Planlama Yaklaşımları Üzerine	74
2.9. Tarih Boyunca İktidarın Mekansal Örgütlenmesinde Stratejik Önem Olarak Yollar.....	76
BÖLÜM 3: ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ VE İSTANBUL	82
3.1. Kapitalizm, Değişen Kamusal Hayat Ve Tüketime Yüceltilmesi.....	82
3.1.1. Tüketim Kültürü Ve Alışveriş Merkezleri	85
3.1.2. Yeni Tüketim Kültürü Olarak Alışveriş Merkezleri.....	89
3.1.3. Alışveriş Merkezlerinin Tüketim Toplumu İçin Fantazmagorik Olarak Yapılandırılması.....	92
3.1.4. Tüketim Coğrafyası Açısından Alışveriş Merkezleri Ve Alışveriş Merkezlerinde Yer Seçimi.....	103

3.2. Türkiye'nin Genel Konjonktürel Yapısı Ve Mekansal Gelişim Sürecinde İstanbul.....	108
3.2.1. Kentsel Merkezîyet, Merkezi İş Alanı Ve İstanbul.....	123
3.2.2. İstanbul Mia'sının Tarihsel Gelişimi.....	128
3.2.3. 1980 Sonrası Kentleşme Süreci Ve İstanbul'un Mekansal Örgütlenmesinde Aktörler.....	131
3.2.4. İstanbul'daki Büyük Alışveriş Merkezleri.....	136
3.2.5. İstanbuldaki Büyük Alışveriş Merkezlerinde İktidarın Mekansal Örgütlenmesini Deşifre Etmek.....	142
BÖLÜM 4: GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	154

Tablo-Resim ve Harita Dizini

Tablo1: Dönemsel Olarak Mekana Bakış	73
Tablo-2: Çeşitli alışveriş merkezlerinin kent mekanı karakteristikleri açısından analizi	95
Tablo-3 : Türkiye’de planlama anlayışının değişimi.....	109
Tablo 4: Bazı Alışveriş Merkezlerinin Açılış Yılı ve Açıldığı Dönemdeki Siyasal İktidar.....	135
Tablo 5: Dünya Sıralamasında Türkiye ve Şehirlerinde Bin Kişiyeye Düşen Alışveriş Merkezi Alanı.....	137
Tablo 6: Büyüklüklerine ve Kapladıkları Alanlarına Göre İstanbul’daki Alışveriş Merkezleri	140
Tablo7: İstanbul’da Projesi Kesinleşen Alışveriş Merkezleri.....	141
Tablo 8: Alışveriş Merkezlerinin Yapısal Özellikleri	145
Tablo 9: Bazı Büyük Alışveriş Merkezlerinin Fantazmagorik Görünümleri.....	147
Resim 1: Çatal Höyük (M.Ö. 7000).....	38
Resim 2: Ur Kenti.....	41
Resim3: Ur-Nummu Ziguratı.....	42
Resim4: Ortaçağda İktidar ve Mekan	51
Resim5: Le Etoile Meydanı.....	55
Resim 6 : Cevahir Alışveriş Merkezi'nden Bir Görüntü.....	144
Harita 1: İstanbul’da Alışveriş Merkezlerinin Dağılımı.....	107
Harita 2: İstanbul’daki Büyük ve Orta Ölçekli Alışveriş Merkezleri	136
Harita 3: Dönemsel Olarak Açılan Alışveriş Merkezleri.....	138

*Uzun zaman önce...
Hiç kimse tarlaları sabanla sürmezdi
Toprağı sınırlara bölmezdi hiç kimse
Kıyı dünyanın sonuydu.
Ah doğuştan zeki insan, buluşlarının kurbanı
Öyle korkunç ki yaratıcılığın,
Ne işe yarar şehirleri çevreleyen şu yüksek duvarlar
Ve niye savaşmak için silahlar?
Ovidius*

GİRİŞ

Araştırmamın “tezin” konusu ve yöntemi belirlenirken ilk hareket noktası M. Foucault’un büyük kapatılma olarak adlandırdığı iktidar tarafından yapılan mekansal düzenlemeydi. Çünkü Foucault bilgi ve iktidar problemlerini ele alarak, mekanın taşıdığı ideolojik iz ve işaretleri görmemizi sağladı. Böylesi bir hareket noktasının nedeni ülkemizdeki iktidar-mekan çalışmasının görece zayıflığı ya da parçacıl durumuydu. Ancak çalışmanın başlangıç aşamasında iktidarın sürekli karakter değiştiren yapısı, örtük ya da açık varolma yöntemlerini geliştirip, değiştirdiği gerçeği bu çalışmanın sınırlarını ve çerçevesini açacak uygarlık tarihi, siyaset sosyolojisi ve felsefik değerlendirmelerini kırsal-kentsel gelişim süreci içinde değerlendirmeyi zorunlu kılıyordu. Aynı zamanda insanların bütün toplumsal birleşme şekillerinin oluşturduğu politik düzen iktidar oluşumlarıyla sonuçlandığı için de iktidarın fiziki güç uygulayarak ya da fiziki güç uygulamaksızın iktidar kararını uygulatabilmesi başarısını da göz önüne alarak yeni açılımlar yapmak iktidarı anlamak açısından önemliydi.

Bakış açımız ne olursa olsun gerçeklik bir bakışta kavranamayacak kadar karmaşık olsa da insan toplumunun özünde saklı bir coğrafi düzen, iktidarın mekansal “anatomi”si ve toplumsal örgütlenmesi olduğu varsayımı yine iktidar mekan çözümlenmesini zorunlu kılmaktadır. “Bağlantısız bir şeyin coğrafyasını yapamazsınız, bağlantı yoksa coğrafya da yoktur¹” diyen Gould, ya da “Coğrafyacı bakmasını ve görmesini bilendir” diyen Jacqueline

¹ TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., (2004), Beşeri Coğrafya-İnsan, Kültür,Mekan, s:10-22 Çantay Kitabevi, İstanbul

Beaujeu- Gornier'ın görüşlerine paralel olarak tarihsel süreç içerisinde iktidarın iz bırakan, yaşam alanlarının görülmesi ve deşifasyonu önemliydi.

İnsan beyninin gelişimi ile paralel gelişen iktidar yapılanması da ilk kentlerde dinsel yapıyı temsil ederek geometrik düzlemde daha çok zigguratlar biçiminde örgütlenirken ortaçağda yine din temelli ama bu kez savunma hesaba katılarak daha çok surlar, kaleler ve kilise olarak yaşamsallaşmıştır. Gösterişli yapılar ve anıtsal yapılarla resmedilen iktidar günümüze yaklaştıkça bir akıl tutulması da yaratarak lüks tüketim alanları, alışveriş merkezleri ve gökdelenler olarak kendini mekanda göstermiştir.

İktidar çeşitli aygıtlarını kullanarak istikrarlı bir biçimde anlattığı ve kabul ettirdiği doğrularla kendini ayakta tutar. Oluşturduğu ya da kullanmayı uygun bulduğu bazı doğru kategorilerini bazen bireyin tek tek, bazen toplumun bazen de mekanın kabul etmesini sağlayarak kendini süreklileştirir. Gözetleme, koruma ve denetleme olgusu olarak şekillenen iktidar kendine ait bir yapı çerçevesinde de kolayca kurumlaşır. Oysa kentte yaşayanların ise kendi içine dahi nüfuz etmiş, ettirilmiş iktidarın her yerde ve kurtuluşu olmayan bir yapı haline getirildiği bununla her şeyin normal karşılandığı bir iktidar anlayışı doğurduğu söylenebilir. Yine Dewey'in cümleleri ile *“Bugünkü insan kendini yönetme açısından dünkü insandan daha zayıftır.”*² Çünkü eskiden kendini açık ve görünür olan iktidara göre konumlandırırken, artık her taraftan esir alınmış, kapatılmıştır. Kamusal mekan olarak sunulan alışveriş merkezlerinin de bu anlamda yeni ve hoş vakit geçirilebilecek alanlar olarak sunulması da görülenin dışında bir kapatılma ve iktidar mekanının yaratılıp insanların kolayca birarada tutulup yönetilmesidir.

Kırdan kopartılan insanların kentte tabi ve bağımlı tutulması, bilinci değiştirilmiş, köreltilmiş kırım da buna dahil edilmesi bir gerçeklik olarak sunulup daha sonra kendini anlatmayı bir kuruma, yapıya, alana, yollara vb. şeylere bağımlı kılan kenti yine tarihsel süreç içinde ele alınması bu tezin tamamlanması için kullanılacaktır. Üç önemli kavramla (evcilleştirme, ötekileştirme, sahip olma) açıklanacak bu yapıda kentin tarihsel gelişiminde dinin, ticaretin, koloni sisteminin, surların, sanayinin, sömürgeciliğin, tüketimin ve rantın kime hizmet ettiği, iktidarın ne şekilde, nerede örgütlendiği daha yerel ölçekte örneklerle açıklanacaktır.

² ŞERİATİ A., (1985), Marksizm ve diğer batı düşünceleri, Çev.: Fatih Selim, Bir Yayınları, s:8, İstanbul

İktidar toplumsal mekânda yayılmış bir oluş sürecidir. Yalnızca belirli yoğunlaşma, odaklanma, toparlanma süreçleri vardır. Kentler de toplumun gerçek yansıtıcısı olduğu için iktidarın kimin elinde olduğunu bazen anıtlarla, bazen kulelerle, bazen bayraklarla, bazen yollarla, bazen devasa binalarla bazen de karakter değiştirerek her türlü defoyu gizleyen parlak örtülü bir mekan olarak gösterir. Günümüzde de alışveriş merkezleri iktidarı en iyi gösteren ve yansıtan alanlardır. Tezdeki temel amaç da günümüzdeki iktidar alanlarının tarihsel süreç içerisindeki örgütlenmesini, yayılma sahasını ve yayılma kanallarını ortaya çıkarmaktır.

Bu tarihsel egemenlik epistemolojisinin ürettiği ve temelinde topluma ve doğaya yabancılaşmanın yarattığı büyük ve köklü sorunlar iktidarın kendini yeniden üretmesi ve devam ettirmesi amaçlı geliştirdiği tedbirlerde sürekli devam etmiştir. İktidarın her an her yerde karakter değiştiren yapısı da buradan kaynaklanmaktadır.

Kendi kendimize hep sorduğumuz bir soru vardır. “Nereden geliyoruz?, Nereye gidiyoruz?, Ne kadar vaktimiz var?” İnsanları kendi öz yapısı ve kendi etkinliklerinin ne’liği hakkında düşünmeye iten de aradığı bu soruların yanıtını bulmak olsa gerek. Bu soruların yanıtlarını bulmak için kendisinin ve başkalarının tarihinin içine dalmış, doğayı ve çevresini sorgulamış, geliştirmiş, çıkarsamalar yapmaya çalışmış daha ötesi “bugün” de yığılan geçmişini ya toptan reddetmiş ya da geleceğe taşımak istemiştir. Bu çalışmada da temel amaç kent ya da uygarlığın girdiği krizi, tarihsel süreç içerisinde iktidar olgusu çerçevesinde mekanları ile deşifre edip şeffaf ve katılımcı bir gelecek kurma arayışıdır.

İlk bölümde daha çok iktidar kavramı üzerinde durulacaktır. İktidarın sosyal bilimler içerisinde çokça tartışılan bir kavram olması farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Doğal olarak tam bir tanımlaması yapılamayan iktidarın tüm yönleriyle ele alınması bir şekilde mekansal örgütlenme araçlarının görülmesi açısından önemlidir. Yine ilerle fikrine koşul olarak gelişmişlik ölçütü olarak sunulan kentin ve uygarlığın da iktidarı gizleyen, görülmesini engelleyen bir yapıda olduğunu, özellikle de ilerlemeye olan fiili inancımızın bir çeşit ideolojiye dönüştüğünü ve günümüzdeki ilerleme ile geçmişteki imparatorlukların yayılcı hedefleri ile benzeştiği görülmektedir. Kentleşme ile başlatılan uygarlığın ilerledikçe iktidar alanını genişleterek her alana yayılan bir yapı olduğu ve Marcuse’nin deyimiyle de nasıl “demokratik görünümlü totaliter” bir yapı olduğu açıklanacaktır. İkinci bölümde bu kavramsal perspektifte ve tarihsel süreç içinde iktidarın mekan üzerinde nasıl

şekillendiği, örgütlendiği, izleri ile birlikte gittikçe karmaşıklaşan yapısı gösterilmeye çalışılacaktır. Yine mekana bakışın ideolojik olarak dönüşümleri ve bu dönüşümde rol alan, şekillenen kentlerin yapısı incelenecektir. Son bölümde ise özellikle tüketim mekanının iktidar tarafından aldatıcı görünüm oluşturduğu ve iktidarın da buna göre şekillendiği açıklanıp bu bağlamda İstanbul'daki büyük alışveriş merkezleri incelenecektir.

1. İKTİDAR, UYGARLIK VE İLERLEME

1.1. İKTİDAR

İnsanlık serüveninin başından itibaren bir iktidar serüveninin, iktidarı bir ele geçirme çalışmasının olduğu bilinmekte; ancak iktidar nedir? İktidar nerelindedir? Ve iktidara sahip olan kimdir? Sorularına bugüne kadar her düşünür farklı bir yorum ile karşımıza çıkmıştır. İktidar toplumsal kuramın inşasında ve pratiklerin yönlendirilmesinde merkezi öneme sahip bir olgu olarak görülebilmekte ve iktidarın etkileri ve sonuçlarını tespitinde ciddi sorunlarla karşılaşılmasa da, iktidarın ne olduğu üzerine hala varsayımların ötesine geçen bir kuram ya da yaklaşımdan söz etmek mümkün değil.

İktidarın ne olduğu sorusu sosyal bilimlerin geniş alanında pek çok sosyal bilimcinin kavramaya ve analiz etmeye çalıştığı bir problem olarak karşımıza çıkar. Hem siyasetin hem sosyolojinin, haliyle siyaset sosyolojisinin de üstünde en çok durduğu kavramlardan bir tanesidir. İktidarın en esaslı ve etkili tanımının aynı zamanda sosyolojinin sistemleştirici isimlerinden Weber³ tarafından yapılması da kavramın disiplinler arası niteliğini göstermektedir.

İktidar; anlaşılacağı üzere sosyal bilimlerin birçok kavramında olduğu gibi çetrefili bir yapıya sahip olmakla birlikte yapılan tüm tanımların ortak paydası toplumu, insanları yönetme gücünü, bir davranışı yönlendirme kabiliyetini elinde bulundurmaya işaret etmektedir.⁴ Fakat iktidarın görünürlüğü, mekanda yayılması ya da görünmezliği konusunda göz önünde bulundurulması gereken insanlar arası ilişkilerde farklılığın getirdiği avantajlar, toplumun değil de avantajlı farklılığı taşıyan kişi ya da grup çıkarları için kullanılıyorsa, iktidar süreci ham ya da olgun olsun; mikro ya da makro olsun başlamış demektir.

İktidar genellikle dışarıdan dayatılan bir kısıtlama olarak tasavvur edilir; kaynağı toplumun üstünde ve dışında yer alan egemen bir otoritedir; davranışları kısıtlayarak yasaklar koyarak ve doğru davranış kanallarını belirleyerek işler. Disiplinci iktidar ise tam aksine dışardan değil,

³ Weber'e göre iktidar bir yada birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşı da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme şansıdır.

⁴ ERDEM, T. (2005), Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., s:38, İstanbul

içeriden, toplumun bütünü düzeyinde değil, ayrıntı düzeyinde ve kişileri, onların hareketlerini kısıtlayarak değil, kendisi üreterek iş görür. Dışarıda yer alan kısıtlayıcı bir iktidar, yerini içerdeki üretici bir iktidara bırakır. Disiplin uygulamaları, belirli toplumsal süreçlere girerek bu süreçleri çeşitli işlevlere ayırarak bütün parçalarını yeniden düzenleyerek, verimliliklerini artırarak, saat gibi şaşmaz kılarak ve bu parçalardan daha üretken ve etkili birleşimler yaratarak yerel olan ve kurumlarda iş görürler. Bu yöntemler(ordu-okul-fabrika) ayrıca söz konusu kurumların içinde yalıtılmış, disipline edilmiş, söyleneni dinleyen, çalışkan bir siyasi özne olarak inşa edilmiş modern bireyi de üretirler. İktidar ilişkileri dışsal bir emirler ve yasaklar kümesi olarak bu bireyin karşısına çıkmazlar öznenin bu tip kurumlarda şekillenmiş olan bireyselliğinin kendisi zaten o ilişkilerin bir ürünüdür.⁵

İktidarı bir bilinçli nesnelleştirme süreci olarak tanımlayan İ.Uğur Esgün “Makro iktidar süreci mutlaka bir yapıya ya da kuruma gereksinim duyuyorken; mikro iktidar, düzensiz bir süreç olarak, ne yapıya ne de kurumsallaşmaya gereksinim duyar. Mikro iktidarın böyle bir yönelime, yani kurumlaşmak ve hukuk yaratmak gibi düzenli bir sürece girmesi zaten onun makro iktidara dönüşmeye başladığının göstergesidir.”⁶ derken belirttiği de bu süreçtir. Aynı şekilde makro iktidara dönüşüm süreci, sınıfsız toplumların çözülüş süreci ile çakışır diyen Esgün ilk makro iktidar denemelerin kadınlar ve yetişkin olmayan erkekler üzerinde yapıldığını belirtir.⁷ Bu savı destekleyen Engels’in de belirttiği “*ilk sınıf baskısının da dışı cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla*” ortaya çıktığını yani ilk köle sınıfının kadınlar olduğuna dair saptaması çocukların da eklenmesiyle haklı görülmektedir.⁸

Bunların dışında iktidarın güç ilişkisi olduğu savı da sosyal bilimlerde önemli yer tutar. Hegel, Freud ve W. Reich’in görüşlerine dayanan bu baskıcı iktidar anlayışının dışında birde iktidarı “savaş” olarak tahayyül eden bir teori⁹ söz konusudur. Aynı zamanda bir toplumda iktidar ilişkilerinin tahlili sadece siyasal kurumların incelenmesini kendisine nesne edinmez. İktidar bir mülkiyet olarak değil, stratejik olarak, yani tahakküm eden sınıfın kazanılmış ya da korunmuş ayrıcalığı değil de onu stratejik pozisyonlarının topyekun bir sonucu olarak da

⁵ MITCHELL T., (2001) Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi, Çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, s:18, İstanbul

⁶ ESGÜN İ. U., (1999) Makro İktidar, Mikro İktidar ve Hukuk, Birikim dergisi 119, s:26

⁷ a.g.e. s:26

⁸ ENGELS F., (1992), Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Çev: Kenan Somer, Sol Yay., s:70 Ankara

⁹ Bu teoriyi ortaya atan

okunmalıdır. “İktidar ilişkileri toplumsal ağlar bütününde kök salmıştır.”¹⁰ diyen Tüzen de bu duruma işaret etmiştir.

Weber’e göre iktidar denince “... *Bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşı da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı anlaşılır.*” Weber’in iktidar anlayışında başkalarının karşı çıkmasına rağmen kendi istediğini gerçekleştirebilme yeteneği ve olasılığı söz konusudur. Dolayısıyla Weber’in iktidar anlayışında karşıdaki kişilerin davranışları üzerinde bir baskı ya da kontrol söz konudur.¹¹

Yine iktidarı A’nın B üzerinde uyguladığı bir kontrol; A’nın B’nin davranışlarının sonucunu belirleyebilme kapasitesi olarak tanımlamaya bir örnek Russel’den verilebilir. “*İktidar alınması düşünülen sonuçların ürünü olarak tanımlanabilir. Böyle olunca da iktidar, nicel bir kavramdır: Aynı isteklere sahip iki kişiden biri, ötekini gerçekleştirdiği bütün istekleri ve bunların yanı sıra daha başka istekleri de gerçekleştirirse, ondan daha iktidardır. Kabaca eğer A gerçekleştirmeyi düşündüklerinin çoğunu, B’de gerçekleştirmeyi düşündüklerinin azını gerçekleştirmişse A’nın iktidarı B’ninkinden fazladır.*”¹²

Duverger de iktidarı Dahl’dan etkilenerek eşitsizlik ve etki kavramları ile açıklamakta ve iktidarı diğer etki tiplerinden ayırt edilmesi gereken etkinin özel bir tipi olarak tanımlamaktadır. Duverger iktidarı özel bir etki biçimi olarak ele almakla kalmayıp aynı zamanda otoriteyi de iktidar olarak görür. Dahl ise iktidarı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Aralarında bir ilişki bulunan oyunculardan birisi diğerine eğer “o” olmasaydı yapmayacakları bir şeyi yaptırabiliyorsa; işte o ilişki etkidir.*”¹³

Geniş ve dar anlamlarıyla iktidardan bahsederken Heyword; bir isteğin sonucunu belirleyebilmeyi; diğerlerinin tercih etmediği bir davranışta, diğerlerinin davranışını etkileme yeteneğini iktidarın geniş anlamında; rasyonel bir iknayı kapsayan “etki” nin tersine manipülasyon ve gücü birbirine yakınlaştıran ödül ve ceza yeteneğini iktidarın ise dar anlamda iktidar olarak açıklamaktadır. Yine iktidarı karar verip vermeme pozisyonu, gündemi

¹⁰ TÜZEN H., (2005), Foucault ve İktidarın Metafizigi, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay.s:16, İstanbul

¹¹ Weber’den aktaran Erdem , Tefik, (2005) Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., İstanbul, s:39

¹² RUSSEL B., İktidar, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınları, s:35 , İstanbul,

¹³ DUVERGER ve DAHL’den aktaran Erdem, (2005) Tefik, Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay, İstanbul, s:39

belirleyebilme ve insanların düşüncelerini kontrol edebilme özellikleri çerçevesinde ele alan Heywood şöyle bir sınıflama yapar: İktidar A ve B arasındaki ilişki olarak görüldüğünde, A'nın B'yi çeşitli yollarla etkileyebileceğini söyleyerek iktidarın üç farklı boyutu arasında bir ayrımın söz konusu olduğunu ifade eder. Bunlar da; karar vermek olarak iktidar, gündemi belirleme, gündeme yön verme olarak iktidar, düşünce kontrolü olarak iktidardır.¹⁴

Goffman ve Foucault kıyaslamasıyla çalışmasına¹⁵ başlayan Orhan Tekelioğlu da kapatılma mekânları ve kurumları, dışlanma mekanizmalarının Foucault kadar Goffman için de önemli olduğunu belirtir. Goffman için önemli gibi duran modern toplumlardaki ben imgesinin topluma sunulması ile toplumsal eylem arasındaki fark imgenin kendisinin yapısından geçtiğidir. Aslında totaliter toplumlardaki yaşam biçimleri olarak da görülebilen bu durumda kimliğini kaybeden bireyin yeni kimliği üst kurumlar tarafından verilmektedir. Goffman bu totaliter yaklaşıma karşı çoğunluğu önerirken, Foucault ise mikro iktidar noktasında ele almaktadır kurumları. Ve Foucault için temel sorun kurumların kapalı alanları olmaktan çok “dışarı” ve “en özgür olanların” kapatılmaya yönelmesidir. Yani sadece akıl hastaneleri, hapishaneler değil, ordu, okullar ve fabrikalar da bu alanın kurumları içinde ele alınır oldu. Goffman'ın birey kimliğinin yerine, Foucault bireyin modern disiplin toplumun bir ürünü olduğu tezini ileri sürer. Liberal toplumların iktidar biçiminin ihtiyacı olan bir şeydir modern birey fikri. Modernlik içinde gitgide denetlenen ve bireyselleştirilirken imgeleştirilerdir bir bakıma.¹⁶

Aynı zamanda Tekelioğlu çalışmasında Lukes'un ideologikritik bakış açısını yine Foucault'un iktidar kurumlarıyla karşılaştırır. Yukarıdan aşağıya doğru gelişen bir mekanizma içinde ele alınan iktidar kavramı Lukes'de bir değerler ve siyasi duruşlar hiyerarşisini gerektirirken, çıkarlar çatışmasını temel olarak ele almaktadır. Açık ve örtük çıkarlar çatışması. Hâlbuki Foucault için iktidar “üretir”, kuvvetini tabandan alır. Bir stratejidir. İktidarın direnme mekanizmaları vardır. Bu nedenle iktidarlar asla mutlak olamazlar. Lukes'a göre iktidar tanım gereği daima yukarda olan bir şeydir. En sade biçimiyle iktidar A'nın B üzerinde uyguladığı bir şeydir; B'nin çıkarlarının tersine bir yönde, A'nın B'yi etkilemesidir. Lukes “tek” bir iktidar kavramı dediği şeyi üç boyutta özetler. Bu üç boyut genel hatlarıyla Pluralistlerin, Reformistlerin ve Marksistlerin iktidar kavrayışlarına denk düşüyor. Lukes'un

¹⁴ a.g.e. s:40

¹⁵ TEKELİOĞLU O., 1999, Michel Foucault ve Sosyolojisi, Bağlam Yay., İstanbul

¹⁶ A.g.e. s:11

ifadesiyle birinci boyut siyasi arenadaki çatışma sırasında açık(gözlenebilir) yollarla ortaya konulan tüm iktidarı içerir. Dolayısıyla A ve B arasındaki çıkar çatışması iktidarın gerçek uygulama alanıdır. İktidarın ikinci boyutu; çözümlemede yeni bir boyut “eleştirel” bir boyut olarak bularak birincisini “aşıyor”. İktidar çözümlemesinin amacı siyasi gündemdeki yerini henüz almamış olan birikmiş sorunları bulmaktır. Böyle bir yaklaşıma önyargıları “harekete” geçirmeyi amaçladığı için reformist deniyor. Lukes A’nın B’ye istemediği bir şeyi yaptırarak onun üzerinde iktidarını gerçekleştirdiği biçimde bir teorileşmeyi yetersiz buluyor. A aynı zamanda B’nin isteklerini açıkça “etkileyerek” de iktidarını gerçekleştirebilir. Lukes’un bakışı, B’nin çıkarları B’nin bilinçli olarak tanımladıklarından farklı olabileceği noktasında Frankfurt Okulu’nun “hegemonya” yaklaşımıyla benzeşiyor.¹⁷

Gerçekte Lukesyen teoriye destekleyici gövdeyi sağlayan Frankfurt Okulu’nun ideoloji kavramı, iktidarın ideolojinin bir sonucu olduğu bir ilişkiyi varsayar. Eğer baskıcı toplumsal koşullar bir toplumsal grubu (örneğin B), bazı çıkarlara yöneltmeye zorlamasaydı; B, gerçek çıkarının bu baskı sonucunda sahiplenmiş olduğu çıkarlardan farklı olduğunu görecekti. Bunun için iktidarın etkisinin çoğu zaman baskı olasılığıyla gizlendiğini varsaymak mümkün. Lukes’e göre çözümleme, gizli çıkar çatışmalarına ve “ideolojik olarak bozulmuş” çıkar çatışmalarına yönelmesidir.¹⁸

Lukes gibi iktidarı çatışma ve karşı koyma eğilimi çerçevesinde değerlendiren görüşlere önemli bir örnek olarak da W.Mills gösterilebilir. Mills, “İktidar Seçkinleri” adlı eserinde, bir kısım insanların değerlerini kaybetmesi pahasına nasıl kazanç sağladığını göstermeye çalışır. *“İktidar kurumsal bir durum olarak görülür; siyasi liderler (devlet), yüksek rütbeli komutanlar (ordu) ve büyük holding yöneticilerinden (ekonomi-şirket) oluşan türdeş azınlık, çoğunluğun aleyhine olmak üzere tarihte eşi görülmemiş bir şekilde iktidarı elinde bulundurmakta ve birbirleriyle çıkarları noktasında kenetlenmektedir. Böylece iktidar toplumun tüm üyelerine yayılan bir unsur değil, diğerlerinin dışında ve diğerlerine karşı bir yetenek olarak belirli ellerde (kurumlarda) toplanan bir hal arz etmektedir.”*¹⁹ Burada Mills, iktidara sahip olan türdeş bir azınlık grubun, diğerleri istemese de kendi isteklerini

¹⁷ a.g.e. s:124

¹⁸ a.g.e. s:127

¹⁹ ERDEM, T., (2005), Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., s:44, İstanbul

gerçekleştirmek üzere iktidarını uygulamaya çalıştığını belirtmektedir. Dikkat edilirse bu yaklaşım Weber'in iktidar tanımıyla uyumlu görülmektedir.²⁰

Çatışma ve karşı koymayı içermeye eğilimi gösteren asimetrik iktidar anlayışı dışında iktidarı kolektif bir kapasite olarak değerlendiren görüşte ise; A, B'nin kaybetmesi pahasına kazanç sağlamaz; herkesin birden kazanabileceğini iddia eder. Yani iktidar diğerlerinin üzerinden uygulanmaz diğerleriyle birlikte uygulanır. Bu görüşün temsilcilerinden olan Parsons iktidarla ilgili görüşlerini Mills'in çıkar çatışmaları temelli iktidar anlayışını eleştirerek ve bu bağlamda iktidar anlayışlarına bir katkı da sağlayarak ortaya koymaktadır. İktidarı baskı, zorlama ve yalnızca bir kişi ya da grubun kazanıp diğerlerinin kaybettiği bir pratik olarak görmeyip, herkesin birden kazanabileceği, kolektif amaçlara ulaşmayı sağlayan bir araç olarak gören Parsons'ın iktidar anlayışı yukardaki tanımlamalardan hayli farklıdır: “ *Bir kolektif organizasyon içindeki birimlerin, bağlayıcı yükümlülüklerin yerine getirilmesine hizmet etme yolundaki genel kapasiteleri*” olarak tanımlayan Parsons toplum merkezli bir tanım yaparak, iktidarı toplumsal hedefler için toplumun kaynaklarını harekete geçirebilme yeteneği olarak görür.²¹ Parsons'a göre Mills'in iktidar anlayışı “sıfır toplamcı iktidar” anlayışıdır. Yani burada bir tarafın kazanması veya çıkarlarını gerçekleştirmesi doğal olarak diğer tarafın kaybetmesini, zarar görmesini zorunlu kılmaktadır. Bu eleştirilebilecek eksik izaha ek olarak iktidarın yalnızca bir kişi ya da grup tarafından sahip olunup, diğer kişi yada grupların dışarıda bırakıldığı bir hal olarak sunulması hatalıydı. İktidarı yalnızca bir tarafın elinde bulunan, yalnızca bir tarafın kazanmasını sağlayan baskı ve zor kullanmaya dayalı bir faaliyet olarak görmek hatalıydı. Çünkü iktidar toplumda üretilen ve ortak hedeflere ulaşmayı sağlayan bir araçtı. İktidarın toplumda üretilmesi, topluma dağıldığının yani bir noktada yoğunlaşmadığının; ortak hedeflere ulaşılmasını sağlayan araç olması da yalnızca bir kişi ya da gruba kazandırıp diğerlerinin zararına işleyen bir süreç olmayıp, toplumun ortak amaçlarının yerine getirilmesini sağlayan bir pratiğine işaret eder.

Parsons'a göre sıfır toplamcı iktidar anlayışına sahip olanlar iktidarın bu yönünü görmeyip onu yalnızca bir zorlama olarak görmüşlerdir. Yine iktidar toplumdan türediği ve toplumun hedeflerini gerçekleştirme yeteneği olduğunu bunun için de toplumun tüm bireylerinin kazanabileceği bir potansiyeli hedefler doğrultuda harekete geçirilmesi gerektiğini belirtir.

²⁰ Weber'de iktidar daha öncede değinildiği gibi kişi yada grupların (iktidar seçkinleri) başkaları karşı çıktığında bile kendi çıkarını gerçekleştirebilecek konum ve yetenekte bulunmalarına işaret eder.

²¹ ERDEM, T., (2005), Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., s:40, İstanbul

Hem A, hem B'nin kazanması söz konusudur. Örneğin halk kendini yönetecek olanları iktidara getirerek kendi istediği hedefleri de gerçekleştirmiş olur.²²

Parsons, iktidarın uzlaşmacı yönünü göstererek iktidar anlayışlarına bir katkı yapmış ancak, analizlerinde iktidarın toplumsal hiyerarşiyi kaçınılmaz kıldığı ve bu hiyerarşilerin toplumdaki ödül ve statülere ulaşmada farklılıklar yarattığı ve hiyerarşilerin çıkar farklılıklarını kaçınılmaz hale getirdiğini ihmal etmiştir. Giddens bu durumu şöyle izah etmektedir.

“Parsons’ın analizinde gözden kaçan şey: Parsons’ın tanımladığı biçimiyle bile iktidarın her zaman birileri üzerinde uygulandığıdır. Parsons, iktidarı zorunlu olarak ve böylece iktidar sahipleri ile onlara tabi olanlar arasında bir tür uzlaşma olduğu varsayımından yola çıkarak, iktidarın zorunlu olarak hiyerarşik karakterini ve genelde onun sonucu olarak ortaya çıkan çıkar farklılıklarını kasten ve bilinçli olarak tamamen ihmal etmiştir.”²³

Giddens’in Parsons’a yönelik bir diğer eleştirisi de Parsons’ın iktidarın görünmeyen, gizli süreçleri içermeyen ve ancak apaçık görünen süreçleri içerdiğini ima etmesidir. Oysa iktidarın görünmeyen yönü vardır. Görünürdeki iktidar mücadelesi hakikati yansıtmayabilir. Çünkü gerçek iktidar sahipleri ve gerçek denetim gücüne sahip olanlar perde arkasında kukla oynatanlar olabilir.²⁴

İktidarı çatışma ve uzlaşma açısından ele almak her ne kadar önemli olsa da iktidarı tüm özellikleriyle ele almak açısından yetersizdir. Bunun için de eleştirel yapısalcılık ve neo Marksist iktidar teorilerinden de yola çıkarak mülkiyet sahipliğinden iktidar oluşum sürecine bakmak gerekiyor.

Marx’ın görüşlerine dayanan bu bakışın temsilcileri Amerikan radikal solu, Mills, Poulantzas, Miliband vs.’dir. marksizmde iktidar anlayışı ekonomik sınıf temellidir. Sömürü ve hâkimiyet ilişkilerini kaçınılmaz bir biçimde içeren kapitalizm, sınıflar arasındaki ekonomik mücadelelere dayanır. Sınıf ilişkilerinin iktidar ilişkileri olduğunu vurgulayan Poulantzas’a

²² ERDEM, T., (2005), Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., s:44, İstanbul

²³ GİDDENS A., (2000), Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., s:216, İstanbul

²⁴ a.g.e. s:221

göre ise iktidar “Bir toplumsal sınıfın özgül nesnel çıkarlarının sağlanmasını gerçekleştirebilmek kapasitesi” olarak tarif eder.²⁵ Ekonomik mücadelelerin esası da üretim araçlarının mülkiyetine sahip olup olmamak üzerine temellenmiştir. Kapitalist toplumlar ekonomik sınıf ilişkilerinin (yani üst yapının) toplumdaki diğer ilişkileri (siyaset, hukuk, din, ahlak, sanat vb. içeren üst yapı) belirleyebildiği, şekillendirdiği bir yapı arz ederler. Dolayısıyla Marksizm için sınıfsal yapı temel iktidar odağı olarak görülmektedir. Maddi yapılara sahip olma aracılığıyla iktidarın açıklanmasının iki momenti olduğunu söyler:

“Birincisi, iktidarın gerçek biçimini ekonomik sınıflar arasındaki mülkiyet mücadelelerinin içerdiği ileri sürülür. İkinci olarak devlet ya da siyaset gibi iktidarın böyle görünen karmaşıklıklarının bu sınıf mücadelesine indirgenebileceği ileri sürülür.”

1.2. İKTİDARI FELSEFİ DÜZLEMDE ELE ALMAK: YÖNETEN-YÖNETİLEN

İktidarı salt anayasal ya da politik düzlemdeki yapı olarak görmek hatalı olur. Fakat dönemsel anlayışların felsefi düzlemde tartışılmasına yol açtığı için yöneten-yönetilen bağlamında ele alınmasında da fayda vardır. Örneğin Foucault’un belirttiği kendini üreten iktidarın, kuvvetini tabandan alması ve bir strateji olması bu yapının da tartışılmasını zorunlu kılar.

Bu bağlamda düzen ve iktidar ilişkilerini felsefi düzlemde ele alan bazı filozoflara baktığımızda ise; politik düzen ve doğa düzeni arasındaki görünümüleri iktidar ilişkileri çerçevesinde tanımlayan ilk kişinin Platon olduğunu söyleyebiliriz. “Platon’da iç içe geçmiş üç hiyerarşi vardır; bilimsel hiyerarşi, toplumsal hiyerarşi, siyasal hiyerarşi. Yani; Platon şehir devletini bireyler arasındaki farklar ve doğal hiyerarşiler üzerinde temellendirdiğini söyleyebiliriz. Ancak eleştirel bir açıdan göz önüne alırsak, Platon’un toplumsal ve siyasal eşitsizlikleri, doğallaştırmak yoluyla, yani tarihsel ve toplumsal olanı “doğal” gibi sunmak yoluyla haklılaştırdığını söyleyeceğiz.”²⁶

Yine politik iktidarı doğa bilimlerine uygulanan nesnelliği aratmayacak ölçüde katı bir nesnelliği amaçlayan bir metodoloji kullanarak analiz eden Aristoteles de bize iktidarın çeşitli kullanım ve dağıtım yollarına göre ilk iktidar ve yönetim sınıflandırmasını sunar.

²⁵ POUNALTZAS N., (1992), Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, Çev. S.Süer, L.F. Topaçoğlu, Belge Yay., İstanbul

²⁶ CORCUFF P., (2008) Siyasetin Büyük Düşünürleri, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Versus Yayınları, s:17, İstanbul

Aristoteles'e göre yönetimler altı farklı biçimde sınıflandırılabilir. Hükümet devletteki üstün otoritedir ve doğal olarak ya bir kişinin elinde olduğu ya da az sayıda kişinin ya da halk çoğunluğunun elinde olduğu ve ortak çıkarlar doğrultusunda icra edildiğinde kurumlar adil ve onaylanmıştır. İktidar yalnızca tek kişinin ya da küçük bir grubun ya da kitlelerin çıkarları doğrultusunda icra ediliyorsa eğer; bu durumda yukarıda zikredilen örnek olaylardan sapmalar var demektir. Birinci örnekteki yönetim biçimleri monarşi, aristokrasi ve cumhuriyet olarak tanımlanırsa, bunlara tekabül eden bozulmalar da tiranlık, oligarşi ve demokrasi (çoğunluğun çıkarları adına azınlığın çıkarlarının suiistimal edilmesi) olacaktır²⁷.

Aristo'nun bu yaklaşımı da Platon'daki gibi şehir devlet bireylerin farklı yeteneklerine dayanan bir iş bölümüne uyar. Bütün hiyerarşiler arasında en doğallıkla sabit olan, erkekler ile kadınlar ve özgür erkekler ile köleler arasındaki hiyerarşilerdir. Aristoteles doğası gereği buyuran varlık ile doğası gereği boyun eğen varlıktan söz etmekten çekinmez ve öyleyse kadının, kölenin farklı olmaları doğa gereğidir²⁸.

Yunan-Roma dönemi aynı zamanda; düşünce, eylem, bilimsel araştırma ve teknolojik yenilik merkezleri olan şehir-devletlerin çöküşü, bilim, toplum ve felsefi düşünme arasındaki ilişkide baş gösteren bir dönüm noktasını işaret eder. Sezar'ın tanrılaştırılmasıyla doruk noktasına ulaşan otokratik baskıcı iktidarın gelişimiyle bu dönemdeki filozofların tutumları arasında da bir paralellik görülür. Bu dönemde Epiküros Pythagorasçı geleneği izleyerek kadınları ve köleleri de öğrenci olarak kabul etti. Çiçero bu nedenle Epikürosçuları "ayak takımı filozofları" olarak betimlemiştir. Aslında Epikürosçuluk Rodos ve Roma'da imtiyazlı sınıfın felsefesi haline gelen Stoacılık'ın tersine halkın öğretisi olmuştur. Bu durumda bilim ve anayasal iktidar arasında tarihteki ilk ciddi çatışma ortamını hazırladı.²⁹

Siyasal danışman olarak da çeşitli görevlerde bulunan Thomas More Ütopya kitabında siyasi ihtiyatlılığını haklılaştırmak için "insan doğası"nın sapmalarına vurgu yapar. "Çabalarınız iyiyi gerçekleştirmeye yaramasa bile en azından kötünün yoğunluğunu azaltmaya yarasın; zira ancak insanların kendileri iyi ve kusursuz olduğu zamanlar herşey iyi ve kusursuz olacaktır. Düşünce tarihçisi Quentin Skinner ise ütopya geçeni şu şekilde yorumlar: "Paranın ve

²⁷ MAYOR F., FORTİ A., (2004) Bilim ve İktidar, Çev. Mehmet Küçük, Tübitak Yayınları, s:14-15 Ankara

²⁸ CORCUFF P., (2008) Siyasetin Büyük Düşünürleri, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Versus Yayınları, s:18-19, İstanbul

²⁹ MAYOR F., FORTİ A., (2004) Bilim ve İktidar, Çev. Mehmet Küçük, Tübitak Yayınları, s:16 Ankara

özel mülkün dağılımındaki eşitsizlik, bir takım kişilerin bütün diğerlerine tahakküm etmesini sağlar; böylece onların kibrini besler ve saygıyı erdeme değil yalnızca mevki ve zenginliğe mahfuz kılar” der.³⁰

Machivelli'nin hükümdarda önerdiği eylem kuramının hem antropolojik Saikleri, hem de siyaset felsefesi düzleminde olduğu kadar etik düzlemde de sonuçları vardır. Makyavelizm Machivelli'yi 1-hükümdarın iredesinin kadir-i mutlaklığının savunucusu 2-kinik ve ahlak dışı bir yazar gibi sunar.³¹

La Boetie'nin siyasal özgürleşme anlayışı dayanağı antropolojik değerlendirmelerden alır. Bu da genelde ortak insanlık ilkesini savunan, hümanist olarak nitelendirilebilecek bir anlayıştır. Örneğin şöyle yazar. *“Ama bu efendinin de iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve şehirlerimizin sayısız sakinlerinin en sonuncusundan fazla hiçbirşeyi yok. İster yöneten ister yönetilen olsun, eşit saygınlığa sahip bu insanların ellerinin altında doğal bir özellik bulunur; özgürlük”* La Boetie'ye göre “insanın doğasının” başlıca iki boyutu ortak insanlık ve özgürlüktür. Tiranlık ise ona öylesine yaygın olmasına karşın, tam bir doğallıktan çıkma olarak görülür.³²

1.3. FOUCAULT VE İKTİDAR

Foucault için iktidar, ne bastırıcı, yasaklayıcı, ne kapitalizm analizlerindeki egemen bir sınıfın diğerini sömürdüğü egemen sınıf ilişkisi olarak, ne de kurumsal modellerden hareketle devlet merkezli bir anlayış olarak görülmez. İktidara bu şekilde yaklaşıldığında onun alanı daraltılmış olur. “Genel olarak iktidar teorisi iktidardan hukuk terimleriyle söz eder ve iktidarın meşruluğu, sınırları ve kökeni” sorusunu sorar. “Benim araştırmam iktidar tekniklerine, iktidar teknolojisine yöneliktir. İktidarın nasıl tahakküm uyguladığı ve kendine itaat ettirdiğini incelemekten ibarettir.”³³

Foucault 16 ve 17. yy'da Avrupa'da 'büyük kapatılma' olarak adlandırdığı delilerden yoksullara, serserilerden işsizlere kadar tedirgin edici kitlelerin kontrol, denetim altına alınmaya başlanmasıyla birlikte yeni disiplin tekniklerin ortaya çıktığını belirtir. Yeni disiplin teknikleri ortak paydası üretken olmayan bedenlerin, uysallaştırma ve kontrol altına

³⁰ CORCUFF P., (2008), Siyasetin Büyük Düşünürleri, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Versus Yayınları, s:26 İstanbul

³¹ ag.e. s:26

³² a.g.e. s:26

³³ FOUCAULT, M., (2003), İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, s:246, İstanbul

alınma ve verimliliğini hedeflemektedir. Üretkenlik artışını hedefleyen yeni disiplin teknikleri iktidar araçları olarak yalnızca hapishanelerde, tımarhanelerde değil fabrikalarda, orduda ve okullarda da kendisini gösterir. Böylece iktidar ilişkileri artık tek bir merkezde toplanan değil topluma yayılan ve dağılan ve her sosyal ilişkide bulunan ‘iktidar ilişkileri’ olarak görülür. Aynı şekilde 20. yy kentinin “disipliner düzeni”de bu şekilde örgütlenmiştir. *“Disipliner kontrol bireylerin mekan içinde dağıtılmasıyla başlar, bu sırada da analitik mekansal düzenlenişi işlevli bir mekana çevirmek için her birey birer hücreye yerleştirilir. Bu mekansal matriksin sonucunda ideal olduğu kadar reel olarak da şu gerçekleşir: Hücrelere bölünmüş mekanın hiyerarşik organizasyonu ve bu biçime yerleştirilmiş, tamamiyle ideal bir düzen”*³⁴

İktidar, toplumdaki norm ve değerlerin içselleşmesini sağlar, bireyleri bu norm ve değerleri kabul etmeye ikna eder, bilgiyle iktidarın sarmallaşması da burada devreye girer. Çünkü artık bilgi iktidarın uygulanabilmesi için bir zemin hazırlayıcılık görevi görür. Foucault’un, “toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamımızdaki iktidar ilişkilerinin genellikle cezalandırıcı müeyyidelerle değil, norm ve değerleri içselleştirmeye ikna ederek emniyet altına alındığını”³⁵ ileri sürmesindeki kasıt budur. O, sürekli iktidarın baskı ile özdeşleştirilmesinin iktidarın alanını nasıl daralttığını belirterek söz konusu üreticiliğinden bahseder.

Foucault teknik ve stratejik bir kavram olarak gördüğü iktidarı kullanırken aslında iktidar ilişkilerinden bahsettiğini belirtir. *“Modern toplumlarda iktidar ilişkileri, baskı ve cezalandırmayla kendini göstermez. İktidarı baskı terimleriyle düşünürsek eğer endişe verici bir sorun. İktidar sansür uygulamakla, yasaklamakla kendini sınırlandırıyor olsa eğer onu sevmek nasıl mümkün olabilir? Ama iktidarı güçlü kılan şey, temel işleyişinin olumsuz düzlemde olmasıdır: İktidarın olumlu etkileri vardır, bilgi üretir, zevk yaratır. İktidar sevimidir. Eğer yalnızca baskıcı olsaydı, ya yasağın içselleştirilmesini ya da öznenin mazoşizmini (sonuçta ikisi de aynı şeydir) kabul etmemiz gerekirdi. Bu noktada özne iktidara dahil olur.”*³⁶

Bu nedenle, iktidar gözlemlenebilir değildir; bazen yoğunlaşma ya da seyrelme alanları belirlenebilse de ölçülür bir değer değildir; yalnızca etkilerinde analiz edebileceğimiz, kendini sadece etkilerinde var edebilen bir ilişkidir. Açıkça, Foucault’nun iktidar analizi iktidarın ne

³⁴ DAVIS, M., (1998), Kentsel Denetim-Blade Runner’in Ötesinde, Birikim Dergisi, sayı:86-87, s:68

³⁵ SARUP, M., (1995), Post Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A.Baki Güçlü, Ark Yayınevi, s:93, Ankara

³⁶FOUCAULT, M., (2003), İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, s:74, İstanbul

olduğunu bulmaya yeltenmez, yalnızca nereye bakılması gerektiğini göstermeye yönelik olduğu düşünülebilir.

Foucault'a göre Marksizm ya da Liberalizm gibi makro teorilerin sunduğu tezlerin aksine, iktidarın bir kaynağı ve merkezi yoktur; iktidar her türden ikileme ve denetim altına alma faaliyetini kapsayan, yani yalnızca eylemde var olan geniş ölçekli bir tanımdır. Liberalizmin toplumsal sözleşme kuramına dayalı egemenlik kuramında ya da Marksizm'in egemen sınıfı işçi sınıfları üzerindeki tahakkümü olarak görülen iktidar analizlerinden uzak duran Foucault'ta göre her iki yaklaşımda ekonomizme saplanıp kalmıştır. Liberal bakış açısı iktidarı bir hak veya pazardaki gibi elde edilebilecek bir meta olarak görür. Bireylerin, siyasi egemenliğinin inşası için kısmen ya da tamamen teslim ettikleri somut iktidardır. Marksist yaklaşımda ise iktidar, üretim ilişkilerinin ve üretim ilişkilerinin özel biçimlerine ve gelişmesine imkan tanıyan sınıf tahakkümünün devamında oynadığı role göre değerlendirilir. Burada burjuvazinin çıkarlarını temsil eden dışlama mekanizmaları, gözetleme aygıtları, cinselliğin, deliliğin, suçluluğun tıbbileştirilmesi ile iktidarın bütün mikro mekanizmalarıdır.

Foucault'un Marksist çözümlenmeye yönelttiği üç temel eleştirisi vardır.³⁷ Bunlar; Çeşitli ekonomik sömürü biçimlerinin etkisi altında bulunan iktidar ilişkilerinde ekonomik ilişkilerin yeniden üretiminin belirleyici olduğu varsayımına karşı çıkar. Ancak iktidar ilişkileri ekonomik ilişkilerle tam bir uyum içinde olabilir. Burada vurgulanmak istenen iktidar ilişkilerinin uygulamada homojen eşyapılı olmadıkları ve dolayısıyla toplumsal sistemin herhangi bir bölümündeki belirli ilişkilere indirgenemeyeceği, üstelik Marksist çözümlenmeler, iktidar stratejilerinin somut "tekniklerini" açıklamakta yetersizdirler.

İktidar ilişkilerinin "doğasını" devletin "doğasına" indirgeyen Marksist eğilime karşı çıkar. Foucault'a göre Marksist duruş iktidar ilişkilerinin özellikle siyasi alan dışında kalan iktidar ilişkilerinin çeşitliliğini gözden kaçırdığını iddia eder.

Foucault "ideolojisi ve "diyaletik" nosyonlarının iktidar ilişkilerinin doğasını anlamak için yegâne araçlar olarak fazlaca kullanılmasına karşı çıkar. Foucault'a göre "ideoloji" temelli teoriler genellikle şu formülü kullanır. Zor yasalara itaat edilmesini güvence altına almak için gerekli olmasına karşın yasal özneler (vatandaşlar) tarafından kabul edilmesinde bu işlemin

³⁷ ERDEM, T., (2005), Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., s:37, İstanbul

bir parçasıdır. Yasalar, yasal otoritelerce “dışsal olarak” uygulanır ve “içsel” olarak yasal özneler tarafından kabul edilir.

Foucault aynı zamanda üretim araçlarının sahipliğinin üretim tarzının “niteliğini” belirleyebildiğini ileri süren Marksist tezlerde hemfikirdir. Çünkü üretim araçlarının sahipliğiyle; birey özne üretim mekanizmaları içine yerleştirilir; aynı zamanda eğer birey özne, ancak uygun bir iktidar rejimi içinde etkinliğe dayalı bir konum elde ederse üretim çemberindeki dalgalanmalardan korunabilir; ve son olarak birey, özne, o zaman üretim aygıtının işlediği somut, yerel bir ortamda yaşamını devam ettirebilir. Görüldüğü gibi Foucault Marksist söyleme karşı açık bir sempati de besliyor. Ancak bu söylemin öznel olmamasına da oldukça eleştirel yaklaşıyor.³⁸

Foucault’a göre iktidar evrenin tüm unsurlarında görülebilmektedir. İnsan olsun, doğa olsun, verili bir materyal üzerine müdahalenin tüm şekilleri güç ilişkilerini toparlayıp değiştirdiği için iktidar ilişkileri olarak görülebilmektedir. Ancak aslında güç ilişkileri ve iktidar ilişkileri arasında fark vardır. Güç ilişkileri işlev barındırmayan bir kendiliğindenlik ve olumsuzluk barındırırken iktidar ilişkileri programsal, söylemsel biçimlendirmeler, yerleştirmeler olarak çalışırlar.

1.4. İKTİDARIN ÖRGÜTLENME ARACI OLARAK İDEOLOJİ VE HEGEMONYA

İktidar kavramının tam olarak anlaşılması için özellikle ideoloji ve hegemonya kavramlarına değinmekte fayda var. Çünkü manipülasyonun sağlanması ve gerektiğinde güç kullanma yetisini kullanan iktidar genelde bunu ideoloji ve hegemonya olarak şekillendirir.

İdeoloji kavramının zamana ve mekana göre değişen farklı tanımları vardır. Bu tanımlar farklı disiplin ya da bakış açılarına göre de değişirler. Eagleton ideoloji sözcüğünün bugüne kadar kullanılan 16 farklı anlamını sıralar. Ama genel anlamda ideolojiyi olumlu ve olumsuz değerlendirenler açısından iki kategoriye ayırabiliriz. Olumsuz tanımlamalarda baskıcı bir iktidarın egemenliğini sağlamak üzere çıkarlarını destekleyen fikirler olarak tanımlanırken; yanılma, hükmetme, meşrulaştırma vb. özelliklerle gösterilir. Olumlu tanımlamalarda ise

³⁸ TEKELİOĞLU O., 1999, Michel Foucault ve Sosyolojisi, Bağlam Yay., İstanbul

ideoloji; toplumu ya da toplumsal grubu birleştiren ve eyleme yönelten fikirler olarak görülmektedir.³⁹

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak ortak paydada buluşabilecek çıkarımda ise aslında ideolojinin meşrulaştırıcı, doğallaştırıcı, birleştirici, rasyonelize edici, genelleştirici işlevleri olduğu gerçeğidir. Meşrulaştırma egemen gücün kendi tebaasının kendi otoritesini en azından zımnen onaylamasını sağlama sürecidir. Tebaa kendini, iktidarın yargıları ile değerlendirmeye başladığı zaman tahakküm meşrulaştırılmış olur. İktidarını meşrulaştıran güç, aynı zamanda onu kendine tabi olanların gözünde kendiliğinden ve kaçınılmaz kılarak doğallaştırır. Yani İktidar egemenliğini baskı yolu ile değil, bilinç dışı yöntemlerle sağlıyor olabilir çoğu zaman. Altusser ideolojinin gerçeği değil, onun tasarımını yansıttığını belirtir. Bu nedenle Altusser'in tanımında ideoloji bir yanılısamadır.⁴⁰ İdeoloji maddi pratikler (törenler, ritüeller) gibi içinde öznenin eylemlerini belirler. Her dönemde egemen olan ideolojinin mimariye yansıdığını açıkça görmek mümkün. Mimarlığın, planlamanın nesnesi olan fiziksel mekan insanların yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz. Bu nedenle mekan, aynı coğrafi etkiler altında da olsa bile farklı toplumlarda farklı biçimler sergiler. İdeolojiler, iktidarı elinde tutan egemen sınıfın ideolojisini örtük olarak taşıyan “devletin ideolojik aygıtları ile bireylere aktarılır. Merasimler, törenler, toplantılar iktidarın izlerini taşıyan mekanlarda gerçekleşir.

Hegemonya kuramı da diğer siyaset bilimi yaklaşımları gibi iktidarın nasıl işlendiğini araştırır; özellikle de demokratik kapitalist toplumlardaki iktidarın işleyişini açıklamayı hedefler. Hegemonya Kuramı, kapitalist bir toplumsal formasyonda sınıflar arası mücadeleleri, sosyal ve kültürel uzlaşmanın örgütlenmesini ve sınıfsal ilişkilerin düzenlenmesinde devletin rolünü ortaya koyan marksist gelenek içinde bir açıklama biçimidir. Ancak, kuram Marksist Siyaset Biliminin kapitalizm eleştirisini esas almakla birlikte (ekonomik yapının tüm toplumsal formasyonu belirlediğini iddia eden) Ekonomik Determinist görüşe (Ekonomizm) karşı gelişmiştir. “Ekonomizmin ve indirgemeciliğin tüm varyantları karşısında, Gramsci Marksizmin açık, akışkan ve daha az zorunlulukçu bir türünü temsil eder” [Munck, 2003b: 141].⁴¹

³⁹ YEŞİLKAYA G., N., (2003) Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, s:13, İstanbul

⁴⁰ ALTHUSSER L., (2003) İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, Birinci Baskı, İthaki Yayınları, s.104, İstanbul

⁴¹ Munck'tan Aktaran Erbatur ÇAVUŞOĞLU, (2002) Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi, Doktora Tezi, İstanbul

Toplumun egemen yapı tarafından denetim altında tutulması, güç ilişkileri açısından ele alındığında iktidar araçlarına sahip olan gücün, toplumun düşünme ve davranma biçimlerini belirlediğini, yani hegemonyasını toplumsal alan üzerinden gerçekleştirdiğini gösterir. İktidar tüm olanaklarını kullanarak toplumu biçimlendirmeye ve denetlemeye çalışır. Bu süreçte toplumun bilincinin belirlenmesi ve iktidarın bilinç yapıları üzerine yaptığı etki ile toplumun iktidarı içselleştirmesini sağlamaya çalışır. "*Hegemonya, rızanın örgütlenmesi, bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreç olarak algılanmalıdır.*"⁴² Onun için bu kavramın temel belirleyenlerinden biri "rıza"nın üretilmesidir, bu bağlamda hegemonya, ideolojiden rızanın üretilmesi bakımından ayrılır. Çünkü hegemonyanın sağlanması için rıza temel zorunluluk iken, ideoloji sadece rızaya dayanmaz zorla da dayatılabilir. Ayrıca hegemonya ideolojiden daha geniş bir kategoridir: İdeolojiyi kapsar, ama ona indirgenemez. Hegemonya bir egemen iktidarın kendi yönetimi için, hakimiyeti altındaki insanların rızalarını kazanmada başvurduğu stratejiler alanı olarak tanımlanabilir. Hegemonya altyapı ile üstyapı arasındaki 'sivil toplum' alanı ile ilişkilendirilir. Medya, aile, okul, ordu, dini kurumlar vs. Tüm bunlar, bireyleri egemen iktidara baskıdan çok rıza ile bağlayan hegemonik aygıtlar olarak görülür.

Hegemonya, ideolojiler arasında değil, ideolojinin alanı içinde gerçekleşen bir mücadele olarak tanımlanırsa karşı-hegemonyanın olanaklılığından da söz edilebilir. Çünkü bir hegemonya alanında egemen güç, bütün ideolojik öğeleri kendi açısından ilişkilendirerek kendi çıkarı için tüketme gücüne sahip olmaz. Karşı-hegemonya genellikle egemen ideolojinin boş bıraktığı veya tam bir egemenlik kuramadığı alanlarda kendisine bir yaşam alanı bulur. Gramsci'nin hegemonya kavramının dinamik karakteri üzerinde durulması gerekir; hegemonya hiçbir zaman bir kerede ulaşılan birşey değildir, sürekli yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değişikliğe uğratılması gerekir.

Foucault, devletin toplumu gözetlemek ve kontrol altında tutabilmek için bilgiyi kullandığını belirtir. Bilgi iktidarın mekanizmaları tarafından üretilir. İktidar ve bilgi birbirlerini doğrudan içerir. Okullarda hastanelerde, orduda; dizi, sıra, numara, bireyin tespitini ve kontrolünü kolaylaştırır. İstatistik bu kayıtlardan gelişir. Bedenin hareketlerini denetleyebilmek için beden incelenir ve böylece anatomi doğar. Gramsci ise esas olarak "hegemonya" üzerinde durur. Hegemonya yönetici gücün yönettiği insanlar üzerinde baskı ya da rıza ile sağladığı

⁴² ÇAVUŞOĞLU E., (2002), Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi, Doktora Tezi, MSGSÜ, İstanbul

hakimiyettir. Yani “Hegemonya statik bir durum değil, bir denge arayışı ve dinamik bir süreçtir. Bu nedenle dönemlere ve konjonktürlere göre çeşitli farklılıklar göstermektedir. Hegemonik yapıyı çözümlenmeye çalışan bu çalışmada, sınıf kavramına ve sınıf yapılarının gelişimine ve ilişkilerine özel bir önem verilmektedir”⁴³

1.5. İLERLEME HIZ VE UYGARLIK

Homosapiens türünü oluşturan günümüz insanların yeryüzündeki kara kütlelerini yurt edinmesinde, insangillerin bedensel formunun ve zihinsel kapasitesinin evrim yoluyla geçirdiği değişimlerin payı büyüktür⁴⁴. Bu değişimleri tam olarak anlayabilmek için araştırmanın önemli bir kısmını homosapiensin çıkışından kent ve uygarlığın oluşumuna kadar devam eden süreçleri bu değişimin mekana etkileri, ilk iktidar kurma biçimleri olarak irdelemek, yeni bir uygarlık çözümlenmesi yapmak, ilerleme fikri ile günümüz kitlesel üretim arasında bir bağ kurmak açısından önemlidir.

İnsanın biyolojik evrimleşmesinden soyutlanmayacak olan toplumsal evrimleşme genelde üç basamakta ele alınır⁴⁵. “*Birincisi homosapiense kadar insan altı primat toplumu olarak, “eski toplum”, ikincisi homosapiensin çıkışından, kent ve uygarlık oluşumuna kadar devam eden “ilk toplum”, üçüncüsü ise kentler ve uygarlıkların oluşumuyla başlayıp, insanlığın en gelişmiş toplumsal örgütlenmesini oluşturan “uygar toplum” veya tarihsel toplumdur.*”

Morgan’a göre de bütün toplumlar “yabanıllık”, “barbarlık” ve “uygarlık” aşamalarından geçerler⁴⁶. Morgan’ın yabanıllık dediği dönem için avlanma ve yiyecek toplama ya da kısmi avcılık dönemi denmektedir. Bu dönem ekonomisi yontma taş çağından günümüz Avustralya’sına, Güney Afrika’daki Kalahari Çölü’ne, Kanada’nın kuzey ormanlarına, Amerika’nın batısındaki çöl ve yaylalara, Güney Amerika uçlarına, kutup bölgelerine, Güneydoğu Asya ve Endonezya’daki sık ormanlarla kaplı bölgelere kadar uzanmaktadır. Barbarlık dönemi yerine de horticulture ya da orman açma ve yakma ile kazanılan alanlarda yapılan çapa tarımı denmektedir. Bu dönem basit tarım araçları ile yapılan; ekimden önce ormanın yakıldığı ve otlarla çalıkların birkaç yıl içinde çoğalması üzerine, açılan bu toprakların

⁴³ a.g.e.

⁴⁴ Geographica ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Büyük Atlası, (2005) Literatür yayınları, Güncelleştirilmiş Baskı s:52, Almanya

⁴⁵ TEVFIK Ö. M., (1998), İlkel Toplumlar da Toplumsal Kontrol, Özne Yayınları, İstanbul

⁴⁶ MORGAN L. H., (1986) Eski Toplum 1, Çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, s:43, İstanbul

da terk edilip başka yere göç edildiği bir tarımcılık dönemidir. Bitkilerin ehlileştirilmesi yaklaşık olarak on bin yıl önce “Neolithic” ya da “yeni taş ocağı” denen dönemin öncesinde gerçekleştirilebilmiştir. Uygarlık terimi bugün de aynen kullanılmakta, ama sulama, gübreleme ve pulluğun ardından gelen ileri tarımcılık gelişmesini izleyen karmaşık toplumlardan söz edilirken kentleşme kültürü deyimini kullanılmaktadır⁴⁷.

Morgan’ın bu sınıflamasını ırkçı bir cilayla parıldayan bir merdiven olarak nitelendiren F. Perlman’a göre ise⁴⁸ Morgan; bebeklik safhasını vahşilik, çocukluk safhasını barbarlık ve en üst basamağı uygarlık olarak ve en üsttekinde de Amerikan Uygarlığı adını vermiştir. Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından da bu gelişim safhasının ödünç alındığını belirten Perlman Morgan’ın büyük beyaz ırkını Marx ve Engels’in kapitalist sınıf olarak adlandırdığını belirtir. Bu basamağı karikatürize eden Perlman Morgan’ın aşamalarını şöyle betimler.⁴⁹

“Bu senaryoya göre insan binlerce yıl boyunca vahşi olarak yaşar sonra, üçyüz nesil kadar bir zaman önce maddi koşullar vahşetten daha yüksek bir durum için elverişli hale gelir. Bu koşullar içinde tarım, metalürji, tekerlek falan vardır. Bu şeyleri bir kez elde ettikten sonra insan bir artı değer, bir ihtiyaç fazlası oluşturabilir. (Turner da teorisinin bu kısmına boyun eğiyor) bu artı değer, bu ihtiyaç fazlası günümüzde makul hale gelmiş olan cesur yeni dünyayı (kralları, generalleri, köle sahiplerini, emek takımının patronlarını) destekleyen kelimenin tam anlamıyla bunu besleyen şeydir. İnsan her zaman yöneticiler, düzenli ordular, kölelik, iş bölümü istemiştir ama maddi koşullar olgunlaşana kadar bunun farkına varamamıştır. Bu koşullar olgunlaşır olgunlaşmaz ilerlemeci zekaya sahip tüm vahşiler hiç tereddüt etmeden daha yüksek basamaklara sıçrayıvermişleridir⁵⁰.”

Morgan yine eski toplumda ardışık bir sıra ile daha etkin üretim yöntemlerinin bulunuşu ile insanın “yabanılıktan” başlayıp “barbarlık” döneminden geçerek “uygarlık” dönemine erişmesini ise insanın “kendi çabası ile başardığı” bu evrimin ana çizgilerini anlatmış; gelişmenin her bir aşamasında yer alan belli başlı toplumsal, ekonomik ve siyasal kurumlar ve

⁴⁷ a.g.e. s:53

⁴⁸ PERLMAN F., (2006) Er Tarihe Karşı Leviathana Karşı, Çev. İnan Mayıs Aru, Kaos yayınları, s:25-26, İstanbul

⁴⁹ a.g.e. s:25-27

⁵⁰ a.g.e. s:27

bunların biçimleri hakkında varsayımlar oluşturmuştur⁵¹. Bu varsayımlar üzerinden “ilkel” toplum (eski toplum) üzerindeki iktidar-mekan ilişkisine geçmeden önce Ronald Wright’ın ilerleme ve uygarlık ile ilgili düşüncelerini belirtmek gerekir. R. Wright “ *Bütün acımasızlığına rağmen uygarlık değerlidir ve devam etmeye değer bir deneydir. Aynı zamanda tehlikelidir de. İlerleme merdivenine tırmandıkça alttaki basamakları kırarız, felaket olmaksızın geriye dönüş mümkün değildir*⁵².” Derken uygarlıklara atfedilen ahlaki değerlerin aldatici olduğunu ve bu değerlerin genellikle daha güçsüz olan diğer toplumlara saldırmak ve onlar üstünden hakimiyet kurmak için kullanıldığını belirtir. R. Wright’e göre uygar insanların barbarlardan ve vahşilerden hem daha iyi korktuğunu hem de daha iyi davrandığını düşünmeye eğilimliyiz. Bu da aslında ilerlemeye olan fiili inancımızın dallanıp budaklanması ve bir çeşit ideolojiye dönüşmüş olmasından kaynaklandığını belirtir. Oysa ki mevcut ilerleme ideolojisi geçmişteki imparatorlukların yayılcı hedefleri ile benzeştiğini örnekleri ile görmenin mümkün olduğunu belirtir.⁵³

Aynı şekilde R. Wright da eski çağlarla günümüz arasında kalan birkaç aşamayı listelerken bunları “*Keskin taşlar, hayvan derileri, kullanışlı kemik ve tahta parçaları, kontrolsüz ateş, kontrol altında tutulabilen ateş, yemek için tohumlar, ekmek için tohumlar, evler, köyler, çanak-çömlek, kentler, madenler, tekerlekler, patlayıcılar*” olarak belirtir. Bu gelişim çizgisinde en çarpıcı olanın hız olduğunu söyleyen R. Wright şöyle devam eder; “*Değişimin ilerleme hızı veya başka bir deyişle zamanın daralması, ilk yontulan çakmak taşıyla ilk eritilen demir arasında yaklaşık üç milyon yıl varken, demir ile hidrojen bombası arasındaki süre yalnızca üç bin yıldır*⁵⁴.” R. Wright’ın bu belirlemesini yine bir biyologdan alıntılan Walter Benjamin ise şöyle söylemektedir: “*Zamanımızın bir biyologu şöyle demektedir. “Homosapiensin o acınası elli bin yılı yeryüzündeki organik yaşamın tarihiyle karşılaştırıldığında, yirmi dört saatlik bir günün sonundaki iki saniye gibidir. Uygarlaşmış insanın tarihi bu ölçüde vurulduğunda, ancak son saatin son saniyesinin beşte birini dolduracaktır.*⁵⁵” Bu hızlı ilerleme günümüzdeki ekolojik krizinde sebebi sayılmakla birlikte aslında tarihin başlangıcından itibaren etkisini hissettirmiştir. Toplumun ilerlemesi ile teknolojinin ilerlemesi arasındaki eşdeğerlik, her iki ilerleme biçiminin her noktada kesişmesi nedeniyle artık çok daha açık bir şekilde görülmektedir. Yine Walter Benjamin “Pasajlar” adlı

⁵¹ MORGAN L. H., (1986) Eski Toplum 1, Çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, s:43, İstanbul

⁵² WRIGHT R., (2007), İlerlemenin Kısa Tarihi, Çev. Zafer Biliz, Barış Baysal, Versus Yayınları, s:34 İstanbul

⁵³ a.g.e. s:4,6,33

⁵⁴ a.g.e. s:13,14

⁵⁵ BENJAMİN W., (2004), Pasajlar, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, s:48, İstanbul

yapıtında dile getirdiği düşünce bu duruma ayna tutmaktadır. “Klee’nin Angelus Novus adlı bir resmi vardır. Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı, kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket, melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cenetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır. Ve fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır⁵⁶.”

Burada Lefebvre’nin sorduğu soru son derece önemlidir. “Onca araştırma ve görüşün, yaşayan ve yaşanabilir bir kentin gerçekleşmesini sağlayamamasının nedeni ne olabilir?”⁵⁷ Bu hızlı ilerleme ve gelişime ölçüt olarak insanlığın kentsel devrimle ikellikten uygarlığa geçtiğini iddia edenler bugün kentsel devrimin hızı insanlığı bir ugarlık krizinin eşiğine getirdiğini görmüyorlar mı?” diye sorarak Lefebvre’nin sorusuna destek verilebilir ama tüm suçu kentleşme ile ilişkilendirmek de sanırım tablonun tam olarak görülmemesini ifade eder. Tahripkar belirtilerin daha örtük, gizli iktidarla çerçvelendiği kentsel devrimden öncede ilerlemeye koşut olarak yaşandığı görülür.⁵⁸ Ama kentleşme ile başlatılan uygarlığın ilerledikçe iktidar alanını genişlettiği ve buna paralel her alanda bir yapılanmaya gittiği görülür. Aydınlanma eleştirisi bu açıdan vurgulanması gereken bir yeri ifade eder.

Burada insan-doğa ve insan-insan ilişkisi, Frankfurt Okulu’nun -dolayısıyla Marcuse’nin - Aydınlanmaya yönelttiği eleştirilerinin de en temel çıkış noktasıdır⁵⁹. “İnsan türü, bağımsızlaşma süreci içinde, içinde yaşadığı dünyanın yazgısını paylaşır. Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirir. Her özne sadece dışsal doğanın (gerek insanın fiziksel varlığının, gerekse insanın dışındaki doğanın) köleleştirilmesine katılmakla kalmaz, bunu yapabilmek için kendi içindeki doğayı da boyunduruk altına alır” Marcuse’nin ileri

⁵⁶ a.g.e. s:42

⁵⁷ ERTAN B., Ekopolis Çevre ve Kent İlişkisi Temelinde Yaşanabilir Kent İçin Düşünceler, Yeni Yüzyıl Kent Ansiklopedisi, s:545, 546, İstanbul

⁵⁸ “Dünyayı yok edebilecek kadar güçlü bir ilerleme her ne kadar modern döneme ait gibi görünse de yararları tuzaklara düşüren ölçü şeytanı taş devrinden beri vebasını saçmaktadır.” diyen R. Wright’da bu görüşe destek vermektedir.

⁵⁹ ŞENER, H. E. (2000), MARCUSE: İleri Sanayi Toplumunun Bir Eleştirisi (I), Demokrasi Kuşağı için Girişim, C: I, No: 2, s. 80–88, İstanbul

sanayi toplumu eleştirisi⁶⁰ yalnızca insanın insan üzerine uyguladığı tahakküm bağlamında açıklanamaz. Marcuse, Frankfurt Okulu'nun diğer üyeleri gibi, insanın doğa üzerindeki egemen olma hevesinin insan-insan ilişkilerine yansıdığını ve doğa ile insanı nesneleştirdiğini öne sürmektedir. Bu ilişki çarpıcıdır, buna göre; özne olarak insan, nesne olarak doğayı kendi çıkarları doğrultusunda sömürürken, aslında özne olarak insanı da nesneleştirmektedir. Bu nedendir ki Marcuse'ye⁶¹ göre, “günümüzde toplumun bireye [uyguladığı] tahakküm alanı, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak ölçüde” geniştir.

Marcuse, ileri sanayi toplumunu “Demokratik görünümlü totaliter bir toplum” olarak tanımlamaktadır. Ama Marcuse'ye göre totaliterlik yalnızca Stalinist ya da faşist devletlere özgü bir kavramsallaştırma değildir. İşte tam da bu noktada ileri sanayi toplumunun hem neden yıkılmadığı hem de neden yıkılması gerektiği sorusuna cevap buluruz: Yıkılmıyor, çünkü “demokratik” görünümlü; yıkılması gerek, çünkü “totaliter”!

Marcuse, yıkıcı ilerlemenin “ileri ülkelerin yurttaşları” tarafından fark edilmediğini, kitle demokrasisinin bunu engellediğini söyler. Marcuse; “Efendileri özgürce seçmenin ne efendileri ne de köleleri ortadan kaldırdığını ortaya koyar.” İleri sanayi toplumunun totaliter niteliğini de saklayan aslında budur, çünkü bu tür bir demokrasi anlayışı, Marcuse'ye⁶² göre, efendilerin “denetledikleri üretici ve yok edici aygıtın uygulayım bilimsel perdesi arkasında kaybolmalarına” izin verir.

Üretim ilişkileri, ve toplumsal koşullar dışında uygarlığın aynı zamanda psikolojik düzeyde tartışılması son derece önemlidir. Marcuse'ye göre, “toplumsal koşullar yalnızca üretim ilişkileri ve emek gereksinimleri ile değil, ayrıca bireyin psikolojisi ve bilinçliliği açısından yorumlanmalıdır”. Marcuse'nin marx'a yönelttiği eleştirilerden de bir tanesi de bu durumdur. Marcuse'ye göre artık işçi sınıfının zincirlerinden başka kaybedecek çok şeyi vardır ve bu yalnızca maddi alanda değil, psikolojik düzeydedir de.⁶³

⁶⁰ Marcuse gibi 19. yüzyılın sonlarında artık modernliğin yarattığı makine uygarlığının yanlısamalarına eğilen Bellamy, Morris, Butler ve Wells'in eleştirel ütopyalarına da bu açıdan önemlidir. Mattelart'a göre teknolojiye duyulan inancın eleştirisi olan bu çalışmalar 'ilerlemenin' bedelini sorgulayarak bir anlamda tekno-ütopyaların eleştirisine temel hazırlıyor.

⁶¹ MARCUSE, H. (1968), Tek Boyutlu İnsan, Çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, s:14 İstanbul

⁶² MARCUSE, H., (1995), Eros ve Uygarlık, Çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul

⁶³ MAGEE, B., (1979), Marcuse ile Söyleşi, Çev. Ünsal Oskay, iç. Magee, B. Yeni Düşün Adamları, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s:73-99, İstanbul

Freud'dan “*İnsanın tarihi baskılanışının tarihidir*”⁶⁴ alıntısını yapan Marcuse bunun temel dinamiğinin ise haz ile gerçeklik ilkelerinin çarpışması olduğunu belirtir. Buna göre insanlar birincil güdülerini açığa vurmaya ve haz elde etmek isterler; ancak, gerçeklik buna izin vermez. Bunu, Freud'un temel kavramlarıyla şöyle ortaya koyabiliriz:

Freud zihnin yapısal bir tanımını geliştirerek üç zihinsel alan ya da bölge belirlemiştir: *id* (o), *ego* (ben) ve *superego* (üstben). Buna göre *id* “tümüyle bilinç dışı, usdışı ve ahlakdışı, ‘tahriklerle kanayan bir kazan’dır.”⁶⁵ Bu kısım hemen doyurulmayı ister ve gerçek yaşamın gereklerini önemsemez. (*İd*'in bu bağlamda, haz ilkesi ile hareket ettiği açıktır.) Bu nedenle *id*'in dış dünya ilişkilerini düzenleyen bir *ego* vardır. Bu, gerçekliğe gerçekçi bir yanittir. *Ego*'nun görevi gerçeklik ile çatışmayı en aza indirme, *id*'i eşgüdümleme, örgütlenme ve denetlemedir.⁶⁶ Çünkü eğer *ego*, haz ilkesine tabi olan *id* gerçeklikle uzlaştırmaz ise, bu dönüp dolaşıp *id*'in kendisini de yokedebilir. (Bu bağlamda, *ego*, gerçeklik ilkesi doğrultusunda hareket eder ve sürekli olarak *id* gerçekliğe uydurmaya çalışır.)

Superego ise⁶⁷ dışsal kısıtlamaların *benin* içine yansması ve bunun suçluluk duygusuna neden olmasıyla bağlantılıdır. Buna göre *superego*, “bastırmanın, bilincin ve suçluluk duygusunun bulunduğu yerdir”. *Superego*'nun statükocu, bilinçsiz ve geçmişini yansıtan bir yönü vardır. Dışardan gelen baskılar, bilinçsiz ve otomatik tepkilere dönüşür ve bu gelenekselleşir. Statükoya bağlılık aşılır ve sonuçta bu suçluluk duygusu ve *superego* ‘geleneğin aracı’ ve yasaklamaların, tabuların, sansürün” merkezi haline gelir. Bu gelişim uygarlığın en önde gelen aracıdır. (Açıktır ki, *superego* bu bağlamda gerçeklik ve haz ilkelerinin çarpışmasının bir sonucu olup, “uygarlığın baskılanmışlığın tarihi” olduğu önermesinin temel anahtarıdır.)

Buna göre uygarlığın diyalektiği haz ile gerçeklik arasında sürer gider. Bu nedenle, “uygarlık birincil hedeften -eşdeyişle, gereksinimlerin bütünsel doyumundan- etkili olarak vazgeçildiği zaman başlar”

Diyalektik kavramsallaştırmayı kullanacak olursak, tez (haz, *id*) antitez (gerçeklik, *ego*) ile çarpışarak sentezi (suçluluk-uygarlık, *superego*) oluşturur, ama Freud'a göre bu gelişim haz

⁶⁴ MARCUSE, H., (1995) Eros ve Uygarlık, Çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul

⁶⁵ MİLLER D., COLEMAN J., CONNOLLY W., RYAN A., (1995) Blackwell'in Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıracı, 2 Cilt, Ümit Yayınları, Ankara

⁶⁶ MARCUSE, H., (1995) Eros ve Uygarlık, Çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul

⁶⁷ a.g.e. s:23

ilkesi aleyhine olur. Uygarlık bu nedenle sürekli özgürlük ve kısıtlama yönünde gelişir. Kültür de güvenlik adına verilen ödünlerin bedelidir. Marcuse'ye göre çatışma, haz ilkesi ile gerçeklik ilkesi arasında değil, gerçeklik ilkesinin yürürlükteki tarihsel biçimi olan *performans ilkesi* arasındadır. Bu demek oluyor ki, Marcuse'ye göre, gerçeklik ilkesinin yürürlükteki tarihsel biçiminin yadsınması olan sosyalizmde, haz ilkesi ile gerçeklik ilkesi eskisi kadar çatışma içinde olmayabilir. Hatta, gerçekliğin bu tarihsel biçimi, haz ilkesi ile uyum içinde dahi olabilir. Yine Marcuse ayrıca, "toplumsal egemenlik tarafından zorunlu kılınan kısıtlamalar" olarak tanımladığı *artık-baskı*yı da hesaba katar. Buna göre, bu baskı türü, *temel baskı*dan ayırt edilmelidir. (Marcuse'ye göre *temel baskı* "içgüdülerin insan ırkının uygarlıkta sürmesi için zorunlu 'değişkiler' [modification] dir.)⁶⁸

Marcuse'nin Freud'un kuramına kattığı her iki kavram, birlikte değerlendirilecek olursa şu ortaya konabilir sanıyorum: Marcuse'ye göre ileri sanayi toplumu zorunlu bir yazgı değildir. Yalnızca gerçeklik ilkesinin günümüzdeki tarihsel biçimidir. Bu tarihsel biçim, doğayı ve insanları egemenliği altına almak için *artık-baskı* uygulamaktadır. O zaman *artık-baskı*nın en aza (minimuma) indirildiği bir toplumsal biçim düşünülebilir. Bu toplumsal biçimde, gerçeklik-haz ilkeleri çatışmayacaktır. Çünkü gerçeklik ilkesinin yürürlükte olacağı tarihsel biçim, haz ilkesiyle uyum içinde olacaktır.

Marcuse bu kavramları kuramına katmak suretiyle "sorunun biyolojik baskılanmanın kendisinin olmadığı, sıkıntıların kendi dönemimizin özgül tarihsel kurumları tarafından üretilen ek "artık baskı"dan kaynaklandığı sonucuna varır.

1.6. KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE SÖYLEMSEL MANİPÜLASYON

Kültür endüstrisi kavramsallaştırması "Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma"nın ortaya konması için bir araçtır. Buna göre özgürleşme yolunda devrimci bir özne olması gereken sanat, günümüz sanayi toplumunda öyle bir görüntü sergilemektedir ki, herşeyi birbirine benzetmekte, insanları manipüle⁶⁹ etmekte ve onlarda yanlış bilinç uyandırmaktadır; yani, sonuç olarak insanları şeyleştirip yabancılaştırmaktadır

⁶⁸ MARCUSE, H. (1995) Eros ve Uygarlık, Çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul

⁶⁹ Gündü yönetme (manipulation), "etimolojik olarak, biçimlendirme, becerme, kafadaki belirli bir amaçla belirli bir materyalin teknik işlemlere tabi tutulması demektir. Teknik nitelikteki bir müdahale kendisi ile zamanca yakın (immediate) bir toplumsal sonuç yaratırsa, bu durumda, gündü yönetme siyasal bir edim olmaktadır. İletişim araçları endüstrisinde, tanım gereği, durum budur" [Enzensberger'den aktaran, Özbek (1994: 65n)].

Kültür endüstrisinin yol açtığı en büyük sorun “yanlış bilinç” ve “yanlış gereksinim”dir. Manipülasyondan ve köleleştirmeden anlaşılması gereken de budur. Frankfurt Okulu’na ve Marcuse’ye göre, ihtiyaçlarımız eğlence endüstrisi tarafından belirlenmekte, kararlarımız bizim dışımızdaki güçler tarafından oluşturulmaktaydı.

Thorstein Veblen’in düşünceleri⁷⁰, yanlış gereksinim kavramsallaştırmasına daha açık bir zemin sunabilir. Veblen’e göre, “Bizler, önce barış dönemini yaşadık. Bu dönemde insanlar, birbirlerini çalışmalarına göre değerlendirmişti. Daha sonra talan ve yağmacılık dönemi başladı ve bu yeni dönemde sömürü, çalışmanın yerini aldı. İnsanlar artık sömürebildiği kadar saygındı. Günümüze geldiğimizde, insanlar birbirlerini değerlendirirken, sahip olunan para miktarına önem göstermeye başladı. Başka bir ifadeyle, “para kültürü” egemendi ve saygınlık uyandırma sırası, para sahiplerindeydi.”

Veblen’e göre, para kültürü, paraya sahip olmayı bir tutkuya dönüştürmüştü. Buna koşul olarak, paraya sahip olamayan, paraya sahip olanı kıskanıyor ve onun yerinde olmak istiyordu. Başka bir anlatımla, “insanların birbirleri ile karşılaştırılıp değerlendirilmesinde kıskanmacı karşılaştırma temel alınmaya” başlıyor ve “toplumsal hiyerarşide yer alan her tabaka kendisinin üstünde yer alan tabakaların hayat şemasını benimsemeye ve ona uymaya⁷¹ çalışıyordu.

Veblen bu bağlamda, günümüzde tüketicilerin gereksiz birçok şey satın aldığını öne sürmektedir.⁷² İşte Marcuse’ye göre, yanlış gereksinim, tüketicilerin aldıkları, ama bunun alınmasının zorunlu olmadığı “gereksiz birçok şey”dir. Buna ilişkin olarak, “moda” yanlış gereksinimin saf tipi olarak düşünülebilir. Walter Benjamin’in “Moda Üzerine”⁷³ düşüncelerini belirttiği bir alıntıda, modanın toplumsal temeli “Üst sınıfların, orta veya alt sınıflardan kendisini ayrı tutabilme çabası” olarak ortaya konmaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı, birbiriyle ilişkili olan iki sonucu vardır: İlki, üst sınıfların kendisini diğer

⁷⁰ OSKAY, Ü., (1987) Thorstein Veblen’in Düşünceleri - 'Kıskandırıcı Tüketim' Boyutu ile Moda, **Gergedan**, Sayı:1, s:91-94, İstanbul

⁷¹ Bugün kırsal yerlerde yaşayanlar tüketimlerinde daha çok beslenmeye yönelirken, kentlerin kültürel ortamı yüzünden, kentlerde yaşayan çalışan kimseler tüketimlerinde gösterime daha uygun şeylere yönelmektedir. Bunun temel nedeni, toplumdan itibarlı biri olarak kabul görme isteminin, kırsal hayat alanlarına oranla kentlerin kültürel ortamında daha ucuza gerçekleşebilmesidir" (Oskay, 1987: 94).

⁷² A.g.e.

⁷³ BENJAMİN, W., (1987), Moda Üzerine," (çev. Ahmet Cemal), **Gergedan**, Sayı:1, s:95-96, İstanbul

sınıflardan farklılaştırma çabasıdır. İkincisi ise, tam tersine alt ve orta sınıfların bu farklılaştırmayı aynılaştırma çabasıdır. Yani, alt ve orta sınıflar, üst sınıflara benzemeye çalışırken, üst sınıflar da bunu engellemek ister. Bu nedenle, moda “önce toplumun yüksek kesimlerinde doğar, sonra orta kesimlerce taklit edilir”⁷⁴ ve üst sınıflar, farklılaşmayı sağlamak için, modada sürekli devrim yapmalıdır. Yine Zeki Çoşkun’un kültür endüstrisi için örneklendirdiği tüketimde bu durumu açıkça görmek mümkün. “Televizyon kanalı MTV’nin “eskimiş şarkılarınızı çöpe atmayın dönüştürün” sloganı bu anlamdaki mantığı göstermede önemli bir belirlemedir. Daha önceden başkası tarafından yapılmış bir şeyi alır ufak tefek rötuşlarla “özelleştirir”, güzelleştirir, kendi öz malınız gibi sürersiniz piyasaya müziğinde ötesinde kültür endüstrisi hemen tümüyle bu mekanizma üstüne kuruludur. O nedenle pazarda tutunmuş olan her öge neredeyse sonsuz derecede yinelenir. Yine, yeni, yeniden.”⁷⁵

Üretim ilişkilerinde meydana gelen her değişim sonrasında yaşanmaya başlanan “yeni” koşullar “eski”yi tümünden reddedip, dışlamak yerine onu içine alır, dönüştürür ve yutar. Toplumsal bilince eski ile yeninin boğuştugu görüntülerle yansıyan bu dönüşüm, gerçekte yalnızca en yakın geçmişte kalan eskinin var olduğu izlenimini vermekten öte birşey değildir. Bir başka deyişle, toplumdaki eski değer yargılarının, gelenek ya da alışkanlıkların yeni ile yer değiştirmesi sürecinde geçmişle bağlantıların koparılması kökten gerçekleştirmez. Zamanın enlemselliği ve boyamsallığı içinde yeni ile eski yoğrulur, dönüşerek yeni bir biçim alır. Artık ne kültür olarak ne toplumsal ilişkiler olarak, ne de mekansal olarak geçmişteki gibi olmayan eski, yeni ile bütünleşmiş, içselleştirilmiştir. Toplum bu tasarımlar aracılığıyla eski geleneksel kültürüne sahip çıktığı izlenimi yaratarak yeni koşullara gösterdiği uyumu perdelemek amacı güder.⁷⁶

Bu açıklamaları da Marcuse bağlamında değerlendirecek olursak, kıskanma veya taklidin en büyük sonuçlarından birinin yanlış gereksinimlerin artışı olduğu ortaya konabilir. Bunun yol açacağı durum ise, “insanların şeyleşmesi”dir: “İnsanlar kendilerini metalarında tanımaktadırlar; ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, içten-katlı evlerinde, mutfak donatımında bulmaktadırlar.”⁷⁷ İşte bu durum insanın şeyleşmesinin bir göstergesidir: “İnsanların en mahrem tepkileri bile kendilerine kıyasla o kadar eksiksiz şekilde

⁷⁴ A.g.e.

⁷⁵ ÇOŞKUN Z., Banker Bilo Olmuş Muro, Taraf Gazetesi, s:12, 10 aralık 2008

⁷⁶ GÖKSU E., (1996), Mekanın Fantazmagorilerini Çözmek, İdeoloji, Erk ve Mimarlık Sempozyumu, Bildiriler, İzmir

⁷⁷ MARCUSE, H. (1968) Tek Boyutlu İnsan, Çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, s:37 İstanbul

şeyleştirilmiştir ki, kendine özgü olan düşüncesi sadece en aşırı soyutluklarda devam etmektedir. (...) İşte bu durum kültür sanayisindeki reklamların zaferidir.”⁷⁸

Günümüz büyük alışveriş merkezleri de bu bağlamda düşünülebilir. “Yaşam merkezleri” olarak algılanan kitlesel tüketim alanları günümüzdeki iktidar yapılanmasının mekandaki fantazmagorisi olarak şekillenir ve devam eder ve kendisini yeniden üretir.

1.7. ZAMANIN DENETLENMESİ VE SÖMÜRÜ

İnsan doğadan kopmadan önce zaman diye bir şey yoktu diyen Zerzan⁷⁹, zamanın başlangıcını ilk günah ve yabancılaşma olarak betimler. Yine Zerzan: “*Babiller günü 12 saate, İbraniler haftayı 7 güne böldü ve kısmen de olsa yeniden başlangıç noktasına dönme iddiasında olan eski döngüsel zaman anlayışı, adım adım, çizgisel doğrultuda ilerleyen bir zaman anlayışına boyun eğdi.*”⁸⁰ diyerek zamanın da doğa gibi evcilleştirildiğini ifade eder. Aynı şekilde Canetti’ de zamanı düzenlemenin tüm yöntemlerin başlıca özelliği olduğunu belirtir.⁸¹

Gerçekten de eskiden doğal değişim süreci olarak görülen zaman, modern batılı insandan sonra metaya dönüşmüştür. Tarihsel gelişimine baktığımızda da saatin ilk olarak 11.yy’da manastırlarda çamları düzenli aralıklarla çalmak için ortaya çıktığı söylenir; bu manastırlar, sakinlerine sistemli bir yaşam dayatmasıyla ortaçağın günümüz fabrika sistemine en çok yaklaşan toplumsal biçimidir. Ama ilk güvenilir saat 13.yy’da ortaya çıktı. Ve 14. yy’a değin saat, Alman kentlerindeki halka ait binaların süsleri kadar yaygınlaşmadı. İngiltere’de 1540’da Hampton Court’da yapılan saatin ülkedeki ilk doğru saat olduğu söylenir. 16. yy’daki saatlerin doğruluğu bile görelidir, çünkü onlar yalnızca saatleri gösteriyorlardı. Zamanı dakika ve saniyelerle ölçme fikri daha 14.yy matematikçileri tarafından düşünülmüş ama 1657’de sarkacın bulunuşuna kadar dakika kolunun eklenmesine izin vermeye yeterli bir doğruluk sağlanamadı. Saniye kolu ise 18.yy’a kadar ortaya çıkmadı. Bu iki yüzyılım, kapitalizmin toplum üzerindeki ekonomik hakimiyetini kurmak üzere endüstri devriminin tekniklerinden yararlanabilecek kadar geliştiği yüzyıllar olduğu gözden kaçırılmamalıdır.⁸²

⁷⁸ HORKHEİMER, M., Adorno, W. T. (1996) Aydınlanmanın Diyalektiği II, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

⁷⁹ ZERZAN, (2000), Gelecekteki İlkel, Kaos Yay., İstanbul, s:43

⁸⁰ a.g.e. s:51

⁸¹ CANETTİ E., (2006) Kitle ve İktidar, Çev. Gülşat Aygun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:397

⁸² WOODCOCK, G., Çev. Handan Tayyar, Birikim Dergisi, sayı:86-87, s:56

Endüstrinin sömürü sistemi için gerekli olan yaşam düzenliliği ve sistemliliğini en iyi şekilde sağlayan bir araç olduğu için, toplumsal olarak saat, diğer makinalardan daha radikal bir etkiye sahip olmuştur. Saat, zamanın kadran çevresinin sağladığı en elle tutulabilir somutluklar ölçülebilmesine olanak verdi. Süre olarak zaman önemini kaybetti ve insanlar basmanın uzunluğundan söz edermişcesine zamanın uzunluğundan söz etmeye ve onu düşünmeye başladılar. Artık matematiksel sembollerle ölçülebilen zaman, diğerleri gibi alınıp satılabilecek bir meta gibi görünmeye başladı. Özellikle yeni kapitalistler aşırı ölçüde zaman bilincine sahip oldular. İşçilerin emeğini sembolize eden zaman, onlara neredeyse endüstrinin temel hammaddesi olarak görünüyordu. “Zaman paradır.” Kapitalist ideolojinin en önemli sloganlarından biriydi ve saate bağlı kimse kapitalist idarecilik tarafından getirilen yeni tip memurların en çarpıcısıydı.⁸³ Bu sayede doğal bir yaratığın ritmik yaşamına hiç benzemeyen tekrarlamalı bir düzenlilikle hareket eden insanların kendileri de saate benzediler. Sıkça kullanılan deyim gibi “saat kadar düzenli” oldular.

Bugün saatin hareketleri insanların yaşamının gidişine yön veriyor denilebilir. İnsanlar kendi yarattıkları zaman kavramının köleleri haline geliyorlar. Sağlıklı ve özgür bir toplumda insanın böyle insan yapımı makinaların hakimiyeti altında olması insanın insan üzerindeki hakimiyetinden daha vahimdir. Mekanik zamana referans ve koordinasyon olan gerçek işlevi geri verilmelidir. Tam özgürlük insanların yönetiminden olduğu kadar soyutlamaların tiranlığından da kurtuluşunu gerektirir.

⁸³ a.g.e. s:57

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERSİNDE İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ

2.1. İLK İNSAN VE ÇEVRESİNİ ŞEKİLLENDİRMESİ

Kentlerin iktidar yapılanması çerçevesinde kökenlerine ilişkin belirlemelere geçmeden önce ilk insanın ortaya çıkışından etrafındaki mekansal dönüşümleri ve bu dönüşümlerde rol oynayan olguları açıklamak gerekir. Bu bağlamda kentlerin durumuna, yapısına, örgütlenme biçimine ilişkin daha iyi bir kavrayışa sahip olmak için tarihsel gelişim sürecinin ötesine bakmak daha eski yapıları ve daha eski işlevlerin izini sürmek faydalı olacaktır. Daha önce kırsal ilişkilere ve toprağa bağlı bir yaşam tarzı hakimken kent ile kır arasındaki ilişkinin tersyüz edilmesi kentin toplumsal yaşamda merkez konuma gelmesine yol açtı. Üretimin tamamen kırsal bölgeden koparak kentlerde yoğunlaşması ve bu durumda hem ekonomik hem de sosyal olarak köklü değişimlere yol açması iktidarın da bu demografik yapı ve kentsel mekanın dönüşümünde rolünü gözler önüne sermiştir. İktidar mücadelesinde tarihsel süreç içinde form ve şekil değiştirmesi mekana da yansımış ve mekanı da şekillendirmiştir. Kentsel mekanın gelişimi iktidar yapılanmasıyla birlikte farklı bir görüntü arz etmesinden önce iktidar yapılanmalarının mekanda kolayca görüldüğü ama kentlerin gelişip büyümesiyle birlikte bunun daha gizli, örtük ve karmaşık bir yapıya büründüğü söylenebilir. Bu karmaşık yapının da anlaşılması bu örtük ve gizli iktidar yapılanmasının çözümlenmesi için ilk insanın mekansal örgütlenmesinden günümüze doğru bir tarihsel perspektif içersinde çözümlenmesi daha doğru olacaktır.

Homo sapiensin ortaya çıkışını haber veren en önemli değişim beynin vücuttaki diğer değişimleri aşan bir oranda gittikçe büyümesiydi. Artan beyin kapasitesi homo sapiens'e daha üstün zeka ve sorun çözme becerisi kazandırdı. Bu da aletlerin yanı sıra konuşma ve dilin ortaya çıkmasını getirdi. Zeka ayrıca insanların zorlu doğal ortamlarda başa çıkmak için kamp ateşi, giyim, gıda saklama yerleri ve ilkel yemek pişirme yöntemleri gibi stratejiler geliştirmesini sağladı. Zihinsel gelişimle birlikte kültürel hayat serpildi ve sosyal örgütlenme kapasitesi yükseldi. Böylece uygarlıkların doğuşuna modern toplumun evrimine zemin hazırlandı.⁸⁴ Aletlerin sürekli geliştirilmesi ve yeni araçlara uygulanması zamanla aletlere

⁸⁴ Geographica ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Büyük Atlası, Literatür Yayınları, Güncelleştirilmiş 2005 baskı, Almanya

insan hayatının bütün yönlerini saracak bir boyut kazandırmıştır.⁸⁵ İnsanların bozulan iklimle başa çıkmak için geliştirdiği stratejiler, onlara arkaik homo sapiens türleri karşısında açık bir üstünlük sağladı. Amansız çevre koşullarının her tarafı sarmasına rağmen homo sapiens önceki insangil göçlerine kıyasla, dünyayı daha hızlı ve kapsamlı bir gelişmeyle yerleşime açmayı başardı. Bu ölçekteki bir yerleşim süreci, insanın yeni edindiği bütün teknik ve sosyal becerileri uygulamasını zorunlu kıldı⁸⁶.

İnsanlığın avcılığa ve toplayıcılığa dayalı gezgin hayattan kalıcı yerleşim alanlarında çiftçiliğe dayalı yerleşik hayata geçişi ansızın gelişen bir devrimle olmadı. Seçici ıslahın yabancı bitki türlerini değişime uğratmasıyla ekime bağımlılığın yavaş yavaş arttığı kademeli bir süreçte gerçekleşti. Bu dönemde insanlar bir klan yada büyük aile yaşamı sürdürdüler. Aynı zamanda klanların insanları mitolojik ortak atanın yada totemin kişiliğinde birbirlerine bağlanmışlardır.⁸⁷ Katılım bazen babayla bazen anayla sürer. Klan yalnızca baba ile değil, aynı zamanda dayıya da baba denilir. Av alanları ortaktır. Avla elde edilen yiyecek ortaktır. Ancak silahlarda, süslemelerde, kap kacakta özel mülkiyet vardır. Bu da özel mülkiyetin olmadığını göstermektedir. Bu küçük toplumda yaşlıların özel bir yeri büyük bir değeri ve yetkisi vardır.⁸⁸

Avcılık döneminden önceki toplayıcılık döneminde doğaya müdahale daha çok yiyecek toplama, yaşadığı ortamda çalılıkların temizlenmesi, barınakların sağlamlaştırılması amacı ile dal, yaprak vb'nin kullanılması, baraj lama, drenaj, mikrorelief üzerinde bazı değişiklikler yapılması gibi daha basit yöntemler ise de avcılık döneminde ise daha ileri tekniklerin kullanılması nedeni ile planlama ve yol gösterme yeteneğinin arttığı ve yağmacılığın başladığı tarih olarak da adlandırılır. Göreli olarak yerleşme, evcilleştirmenin bir ön koşulu olarak görülse de çobanlık ve tarımla insanın “doğa” üzerindeki egemenliğinde büyük gelişme gerçekleşmiştir.

Cıvalı taş döneminde kadınla erkek arasındaki iş ayrımını saymazsak gerçek anlamda işbölümü yoktu. Aile bir üretim birimiydi, her aile kendi gereksinimini karşılayacak biçimde

⁸⁵ El Yapımı Aletlerle Bağlantılı İlk İnsangil Fosilleri Tanzanyada ki Olduvavi Boğazı'nda bulunan Homo Habilis'e ait olduğu ve 2 milyon yıl öncesine dayandığı söylenir.

⁸⁶ Geographica Ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Büyük Atlası, Literatür yayınları, Güncelleştirilmiş 2005 baskı, s59, Almanya

⁸⁷ Totem bazen bir hayvan, böcek, bir yer yada geçektir. Anı zamanda totemin varlığı küçük çapta da olsa manevi yaşamın varlığını duyurur.

⁸⁸ TİMÜÇİN A., (1992), Düşünce Tarihi, Bds Yay., s:35, İstanbul

Üretim yapıyordu. Klan yaşamı bu dönemde de varlığını sürdürüyordu. Toprak ortaktı, her aileye bir toprak parçası bırakılmıştı, otlaklar birlikte kullanılıyordu. Soy bağlantısı kadınla⁸⁹ kuruluyordu, çünkü kadın yaşamda erkekten daha etkindi. Böylece cilalı taş çağında anaerkil aile beliriyordu.⁹⁰

Bu dönemdeki iktidar yapıları da bu toplumsal örgütlenmeye bağlı olarak hısımlık sistemi içinde yer alan her türlü gruplaşmada bulunur. Yani devletin “uygar” toplumda ortaya çıkışı, ilkel toplumlardaki iktidar yapılarının farklılığını sergilemede belirgin bir ölçütü gözler önüne serer. Devlet egemenliği, öncelikle belli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan halkla ilişkilendirilir. Oysa ilkel toplumlarda bunun tersine, iktidar belli insan topluluğu üzerindedir. Yani coğrafi olanla ilişkisi halk aracılıđıyladır⁹¹.

⁸⁹ John Zerzan’a göre bitkiler ve hayvanlar gibi kadırlar da tarımın başlamasıyla birlikte evcilleştirilmeye tabi kılınmıştır.temellerini yeni düzenle sağlamlaştıran kültür, içgüdünün, özgürlüğün ve cinselliğin koşulsuz boyun eğdirilişini gerektirir.(zerzan a.g.e. s.37-38)

⁹⁰ TMUIN A., (1992), Düşünce tarihi, Bds Yay., s:39, İstanbul

⁹¹ TEVFİK . M., (1998), İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol, zne Yayınları, İstanbul

İşbölümü ... Her insan için zorlayıcı olan ve kaçamayacağı belirli bir özel faaliyet alanı edinir. Artık o bir avcı, bir balıkçı ya da bir eleştirmendir ve geçim alanlarını kaybetmek istemiyorsa öyle kalmak zorundadır. Oysa, hiç kimsenin özel bir etkinlik alanının olmadığı ama herkesin her istediği dalda başarılı olabileceği komun toplumunda, genel üretimi toplum düzenler ve böylece benim bugün bir şey, yarın başka bir şey yapmamı mümkün kılar. İstersem sabah avlanabilir, öğleden sonra balık tutabilir, akşam sığırlara bakabilir, akşam yemeğinden sonra eleştiri yapabilirim. Ve bütün bunları, hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmadan yapabilirim..

K.Marx .

2.2. TARIM, İŞBÖLÜMÜ VE DENETİM

İnsan yalnızca doğal çevreyi yağmalayarak yaşayabilen bir canlı olmaktan çıkınca, insanların sayısında büyük bir artış oldu. İnsan, oldukça seyrek karşılaşılan bir tür olarak kalmak yerine, yoğun nüfuslu yerleşim yerleri kurmaya başladı ve bir ölçüde sonuçları önceden amaçlanmamış önceden görülmeyen etkinlikleriyle bitki ve hayvan dünyasının doğal dengesini kökten değiştirdi.⁹² Nüfus yoğunluğu düşük kaldığı sürece gıda toplamaya dayalı bir yaşam tarzı daha çekici ve verimli olabilir; ayrıca daha dengeli ve değişken bir beslenme sağlar. Aslında bilim çevreleri belli toplulukların niçin tamamen çiftçiliğe bağlı hale geldiğini açıklamak da güçlük çekiyor. Ne var ki böyle bir geçiş yapıldığında, tarıma dayalı bir yaşam tarzının demografik ve sosyal sonuçları artık geri dönmeyi zorlaştırır. Tarım hem insan toplumlarını hem de arazi yapısını dönüştürdü. Ekimi daha verimli kılma ihtiyacı hızlı teknolojik yenilikleri teşvik etti.

“Yabancılaşmanın cisimleşmesi anlamına gelen tarım, parçalanmanın zaferi olduğu kadar, gerçek doğa ile kültür arasında gerekse de bizatihi insanlar arasındaki kesin bölünmeyi ifade eder.”⁹³

⁹² MCNEİLL H. W., (2003) Dünya Tarihi, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yayınları, , s.33, İstanbul

⁹³ ZERZAN, (2000) Gelecekteki İlk, Çev.Cemal Atila, Kaos Yay. s: 109,İstanbul

İlk tarım toplumları küçük köylere dayalıydı. İslah edilen bitki ve hayvan yelpazesi genişledikçe, köy ekonomileri çeşitlendi ve gıda üretimi teknikleri ilerledi. Bu gelişmelere köy topluluklarının tam gün çalışan zanaatçıların geçimini sağlama da kullanılabilecek bir tarım fazlası yaratmalarını sağladı. Sadece belli yörelerde bulunan ya da üretilen mallar oldukça uzak mesafeli ticarete konu olmaya başladı. Sosyal iş bölümleri arttı ve bir çok yerde önderliğin soya göre değiştiği karmaşık hiyerarşiler ortaya çıktı. Bazı toplumlarda elit sınıflar, aşağı tabakadaki topluluklarca üretilen tarım fazlasıyla geçinirken, zamanlarını dinsel, kültürel ve askeri uğraşlara ayırma olanağı buldular.⁹⁴

Sulama kanallarının, setlerin yapımı ve bakımı yüzlerce, daha binlerce kişinin birlikte çalışmasını ve ilk çiftçi topluluklarda görülenden çok daha sıkı bir toplumsal disiplini gerektirdi. Tarım öncesi dönemde her bir aile olağan durumlarda, kendi ekin tarlasının ya da tarlalarının ürününü tüketti; belki törensel, dinsel fırsatlar dışında ise çok sayıda kimsenin örgütlü işbirliğine gereksinim duyulmadı. Başlıca farklılaşmalar yaş grupları arasında ve kadınla erkek türleri arasında olduğu için, herkes aynı derecede özgürdü ve herkes aynı derecede havalanın kararsızlığının kölesiydi. Bu basit toplumsal yapı ırmak kıyısı ortamında kökten değişti. Irmak sularının denetlenmesi işinin emeğinin bir tür seçkin yöneticiler tarafından yönetilmesini gerektirdi.⁹⁵

Tarımın hızla yayılması bazen gayet feci sonuçlar yaratarak doğal çevreyi de etkiledi. Sözelimi arkeologlar bugünkü Yunanistan'ın kıraç arazi yapısının 5 bin yılı aşkın çiftçiliğinin sonucu olduğunu, bu süreçte orman tahribatının ve tarla açmanın toprak örtüsünün azalmasına ve ağır toprak erozyonuna yol açtığını söylemişlerdir.⁹⁶ Aynı zamanda Zerzan tarafından yapay bir çevre olarak adlandırılan tarım, tahakküm ilişkilerinin oluşumu için gerekli olan nesnel manipülasyon sağlayan sembolizm ve kültürün etkisiyle tahakküm alanının genişleyip meşrulaştırıldığını belirtir. (Zerzan 112) Fredy Perlman ise değnekle kazılarak yapılan çiftçilikten, sabana dayalı tarıma ve gelişkin bir sulama sistemine varan süreçte, toplayıcı ve avcılar zorunlu olarak soykırıma uğratıldığını belirtir.⁹⁷

⁹⁴ Geographica ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Büyük Atlası, Literatür Yayınları, Güncelleştirilmiş 2005 Baskı s65, Almanya

⁹⁵ MCNEİLL H. W., (2003) Dünya Tarihi, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yayınları, s:34-36, İstanbul

⁹⁶ Geographica ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Büyük Atlası, Literatür Yayınları, Güncelleştirilmiş 2005 Baskı, s:65, Almanya

⁹⁷ PERLMAN F., (2006) Er Tarihe Karşı Leviathana Karşı, Çev. İnan Mayıs Aru, Kaos Yayınları, İstanbul

Tarıma uygulanan yeni yöntemler yaşamı az çok karmaşıklaştırırken ve böylece sınıflı toplumları getirirken kendi kendine yetmeyen toplum kesimleri olma özelliği birinci planda önemli sonuçlar doğurmuştur. Yani bir nevi tarih eşiği sınıflı toplumların ortaya çıktığı zamanlardır. Tarih döneminin başlamasıyla toplumlar iyiden iyiye sınıflı bir görünüm almaya başlamışlardır. Gordon Childe, M.Ö. 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs Vadisi'nde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri “kentsel devrim” olarak adlandırırken⁹⁸ bu bölgelerde, bu tarihlerde ortaya çıkanlar artık basit çiftliklerden oluşan küçük topluluklar değil, çeşitli meslek ve sınıfları içeren devletlerdir. Ayrıca bu kentler yeni bir toplumsal işbölümü getirmekte, artık besin üretimi işinden uzaklaşmış rahipleri, prensleri, profesyonel askerleri bir çok alanda uzmanlaşmış zanaatkarları ve memurları barındırmaktadır. Kent bu işbölümünü yansıtır biçimde örgütlenmekte, tapınak, saray, anıtsal mezar, atölye gibi yapılar ön plana çıkmaktadır. İşbölümü doğası gereği ayrıştırıcı bir özelliğe sahipti. İlerlemeci görüşlere göre genelde hep bir kazanım ve ilerlemenin bir parçası olarak görülen işbölümü yine Zerzan tarafından şöyle yorumlanmaktadır. “*Uygarlık öncesi yaşamın göreceli bütünlüğü her şeyden önce insanların, daraltıcı ve hapsedici bir şekilde birbirinden farklı rol ve işlevler içinde örgütlenmemesine dayanıyordu. Bu gün son derece derin bir şekilde yaşadığımız deneyim çöküntüsünün ve uzmanlaşmanın saltanatı karşısındaki güçsüzlüğümüzün kaynağı işbölümüdür.*”⁹⁹

2.3. TANRILAR-İLK UYGARLIKLAR VE İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ

Tarım “kent” diye tanımladığımız yerleşme biçiminin doğması için yeterli olmasa da tarım devriminden sonra sulama ve özellikle de sabanın icadı insanların tüketebileceklerinden daha fazla besin üretmelerine neden olmuştur ki bu da uygarlığın temeli olan tarımdaki artı üründür. İlk kentlerin genellikle ırmak ağızlarının çevresindeki ovalarda ortaya çıkması da suyun varlığı ve toprakların verimli olması ile açıklanabilir.

Kentin ortaya çıkışı ile artı ürünün saklanması için bir mekana gereksinim duyulması arasında da yakın bir ilişki vardır. Artı ürünün saklandığı ilk mekanlar ise tapınaklardır.¹⁰⁰ Ve tapınaklar bu dönemde iktidarın mekandaki göstergelerinden biridir. Artı ürünün korunması

⁹⁸ CHİLDE G., Kendini Yaratan İnsan, Çev.Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, S.146,İstanbul

⁹⁹ ZERZAN, (2000) Gelecekteki İlkel, Çev.Cemal Atilla Kaos Yay. S.246, İstanbul

¹⁰⁰ ERTAN B., Ekopolis Çevre ve Kent İlişkisi Temelinde Yaşanabilir Kent İçin Düşünceler, Yeni Yüzyıl Kent Ansiklopedisi, s:545, 546, İstanbul

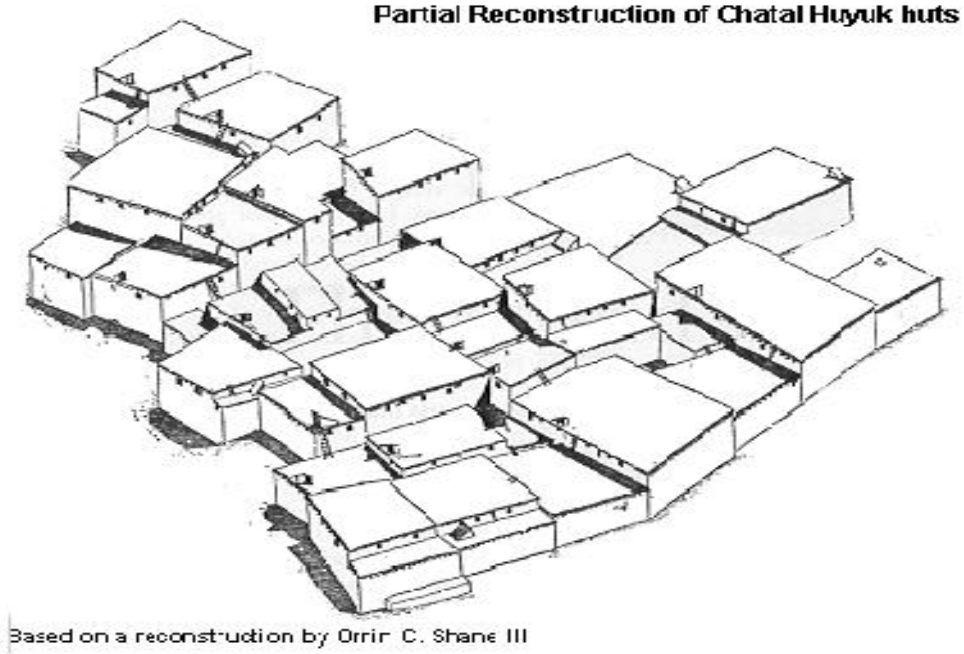
için ise bir milis gücün oluşturulması ve doyurulması gerekecektir. Üretmeden üretimden pay alan bir zümre olarak doğan milis güce din adamlarının da eklenmesiyle artı ürünün korunması sürecinde bir yönetim birimi de ortaya çıkmış oluyordu. Kentler artık önceki kültürden çok farklı bir politik, ekonomik ve dinsel düzenin, yani “uygarlığın” merkezidir. İnsanlık kentsel devrimle “ilkellikten” “uygarlığa”, yani “devletsiz toplumdaki devletli topluma” geçmektedir.

Kentler, uygarlığın mekan üzerindeki temel olgusu olduğu savı ve uygarlığın başlangıcının ilk kente dayandırılması aynı zaman da giderek karmaşık bir görünüm kazanan kentlerin ve iktidarın mekansal ölçekte okunmasını kolaylaştırdığı için tarihsel süreç içerisinde değerlendirmek yani basitten karmaşığa doğru bir yol izlemek daha faydalı olacaktır. *“Günümüzde artık hemen her yerde, giderek denetimini devletin sahiplendiği kentlerin, geriye doğru gidilince görüleceği gibi başka sahipleri de vardı; komünler, prensler, kilise, yurttaşlar, krallar, tanrılar”*.¹⁰¹

Yakın yüzyıla kadar değişmeyen başat etken savunmaydı denilebilir. Çatışma ve tehlikelerin çok daha açık yaşandığı daha doğrusu savaş teknolojilerinin ilkel olduğu ilk yerleşme dönemlerinde kentler ve dolayısıyla iktidar mekanizmaları bu etkenin varlığını gösterir nitelikteydi ve bu durum 19. yy’da kale ve surların yavaş yavaş son işlevselliklerini de kaybetmesine kadar sürdü. Çatalhöyük kazılarında yola çıkılarak yapılan çizim (Resim 1) henüz tarım devriminin erken devrelerinde, işbölümünün yeterli farklılaşmayı sağlayamadığı toplum yapısını yansıttığı homojen bir kent formu sunmaktadır.

¹⁰¹ BUMİN K., (1990) Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınları, s.21, İstanbul

Resim 1:Çatal Höyük (M.Ö. 7000)

İlk uygarlıklardaki devlet yapılanması için Kürşat Bumin şu belirlemeyi yapar: “*Son derece merkezîyetçi yapıda olan bu devletlerin despotlarına, sınırsız iktidarın cismanileşeceği bir merkez gereklidir. Bu merkez, kentin mimari üslubu da yine despotun sınırsız iktidarına tanıklık edecek biçimde anıtsal olmalıdır. Dinsel sembolizm, bu kentlerin kuruluşunda herhalde her şeyden önce gelmektedir. Yani cismani ve tinsel iktidar birleşmekte, tanrılar krallara kentler bağışlamaktadır. Tanrı kral birliği, bir yandan toplumsal düzenin güvencesi olan “aşkın” etkeni (tanrı) politize etmekte, öte yandan ise politik etkeni (kral) aşkınlaştırmaktadır*¹⁰² .

Mezopotamya tanrısı Ea’da insanlara yıldızlar ve tarım ile ilgili bilgileri, yazıyı, yasaları, tapınaklar ve kentler kurma sanatını bahşetmiştir. Tanrı-kral yıldızları gözleyip takvimler hazırlatacak, sulama kanalları kazdıracak, gözlemlerin ve merkezi yönetimin kayıtlarını tutmayı sağlayan azıyı bulup kullanacak, düzenin yasalarını koyacak ve nihayet kendince cismanileşen tanrıya yarışır tapınaklar ve kentler kuracaktır. Kent “savaş halinin etkisiyle biçimlenmekte surlar, hendekler, kuleler yükselmektedir. Savaş, kentin yapısına sıkı biçimde bağlıdır. Her kent ayakta kalabilmek için kralının ve tanrısının koruyuculuğu altında

¹⁰² BUMİN K., (1990) Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınları, s.23, İstanbul

genişlemekte, diğer kentleri ortadan kaldırmaktadır. Aslında insan toplulukları daha önceden de şiddeti tanıyorlardı. Fakat düşmanlarını ortadan kaldırmakla yetinmeyip “taş üstünde taş bırakmayan” bu “kurumlaşmış şiddet” kentlerde, uygarlıkla birlikte doğuyordu. Düşünceyi kalıcı kılabilecek teknikler yanında sahibinin büyüklüğüne yaraşır bir kenti ayakta tutacak teknikler de bu uygarlıklarda ortaya çıkmıştır. Mimarının ve mekanın iktidarlarla yüzyıllar sürececek beraberliği bu kentlerde başlamıştır.

Mezopotamya, Sümer, Babil kralları kendilerini dehşet saçan tanrı Enlil’le özdeşleştirmekte, tanrı kralın öfkesi artık zenginliklerin biriktiği diğer kentlere de yönelmektedir. Görüleceği gibi Sümer Uygarlığı’nda kralın dinsel bir görevi vardı. Bir başka deyişle kent devletinin yöneticisi olan kişi kentin koruyucusu olan tanrının temsilcisiydi. Bir kentte birçok tanrıya saygı gösterilirdi, ancak o kentin sahibi olan tek bir tanrı vardı. Demokratik düzeni oluşturan seçkin kişiler de tarım alanının önde gelenleriydiler. Bir tür soylu sınıfı oluşturan bu insanlar kent dışındaki çiftliklerinde değil de yöneticinin sarayına ya da barınağına yakın bir yerde otururlardı. Bunlar aynı zamanda iç ve dış ticareti ellerinde tutan tüccarlardı. Bazı kentlerde saray yoktu ama her kentte tapınak vardı. Bir kentte zenginliğin en açık ölçütü tapınak sarayıydı. Bir duvarla çevrili olan tapınakların anıtsal bir giriş yolu vardı.¹⁰³ Sümer Kent Devleti’nin ortasına yerleşim alanı, yerleşim alanının ortasında da kent tanrısının tapınağı bulunur. Avşar Timuçin’in belirlemesiyle tanrı kraldan uzun, kral insanlardan uzun, yurttaş düşmandan uzundur.¹⁰⁴ Yine mekansal gösterge olarak bu durumu betimleyen Necmi Bayram da “Sümerden başlayarak her yere anıt dikme bir modadır gidiyor. Dikilen anıtlardaki şahsiyetler “Ben buradayım”, “Hepinizi görüyorum”, “Ne yaparsanız yapın benden kurtulamazsınız” diyorlar. Caddelerde, sokaklarda gezinenleri ürkütüyorlar. Her yerde olduklarını haykırıyorlar; çünkü onlar kenti yaratan, temellerini kent üzerinde kuran devletin adamları” diyerek mekansal hakimiyetin bu şekilde kalıcı olmak istediğini ifade eder.¹⁰⁵

Babil Uygarlığı’nda da kralın iktidarı ve onun koyduğu yasalara karşı gelenlerin tanrı tarafından salgın hastalık, kıtlık gibi felaketlerle cezalandırılacakları Hamurabi Yasaları’nda belirtilmiştir. Hamurabi, tarım tanrısı Madruk’u tüm ülkeye en yüce tanrı olarak beimsetmiştir. Madruk öbür tanrıların üstündedir. Tam güçlüdür, yerin, göğün, insanların yaratıcısıdır. (Timuçin s:52) Bu uygarlıklarda olduğu gibi Mısır Uygarlığı’nda da inancın kurumlaştığı yer

¹⁰³ TİMÜÇİN, A., (1992) Düşünce Tarihi, Bds Yay, s:42, İstanbul

¹⁰⁴ a.g.e. s:50

¹⁰⁵ BAYRAM, N.,(1996) Özgürlük sokaktadır, Birikim Dergisi, Sayı:86-87, s:53, İstanbul

tapınaktır. Tapınakta geniş bir insan topluluğu içine alan katı sıra düzenli bir rahipler örgütü vardır. Yani Mc Neill'in dünya tarihi kitabında belirttiği gibi Mısır Uygarlığı'nda da her şey tanrı kralın yani firavunun sarayı çevresinde odaklaştı.

Ölçüm dolayısıyla matematik ve geometri de ilk kez uygarlığın doğduğu Mezopotamya'da gelişti. Zamanın ölçümü de bununla birlikte gelmiştir. Tarım yılının düzeni, ekimin dikimin ne zaman yapılacağına bilinmesine bağlıydı. Uygarlığın temel yapıtaşları olan, Yazı (Dolayısıyla ölçüm ve matematik) bunun kullanıcısı olan din ve yönetimin ilişkisi William H. McNeill'in "Dünya Tarihi" adlı kitabında şöyle özetlenmektedir: *"Böyle bir takvimin yürütülmesi, gerçekten rahiplerin ilk tarımcılara sundukları en önemli hizmet olmuştur. Bir takvimi yürütmek için gereken bilgi ise, rahiplerin toplumda sahip oldukları üstünlüğün önemli bir dayanağı olmuştur. Sıradan çiftçiler, bu kimselerin mevsimlerin gelişini önceden bilebilmelerinin, onların tanrılarla özel ilişkilerinin belirtisi olduğunu ve bu nedenle kendilerine gösterilen itaati hak ettiklerini düşünmüş olabilirler. Sulama işlerinin örgütlenmesi, özel önderlikleri bu hareketin doğurduğu tüm teknik ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte geniş ölçüde mevsimlerin gelişini önceden görebilme yeteneklerine sahip rahiplerin yönetimi altında başlamış olmalı."*¹⁰⁶

Gözetim faaliyetlerine yönelik olarak düşündüğümüzde de yazı, hem bir kayıt sistemi olarak topluluğa ait bilgilerin derlenmesinde hem de hiyerarşik bir tabakalaşma yoluyla alt sınıfların denetim altında tutulmasında önemli rol oynadığını söylemek mümkün. Örneğin idari alanda uzmanlaşmış bir yönetici kadrosunun ortaya çıkışı, yönetenler yöneticilerin bilgi ve faaliyet alanları arasında keskin bir ayrılaşmaya yol açmıştır.¹⁰⁷

İktidarın mekansal örgütlenmesinde önemli bir işleve sahip simetri ve geometrinin kullanılmasını yine Elias Canetti şöyle ifade eder: *"Pek çok kadim uygarlığın çarpıcı özelliği olan simetri, kısmen insanın kendi etrafında eşit mesafeler yaratma girişiminden türer. Bu uygarlıklarda, güvenlik mesafelere dayandırılır ve sembolik olarak mesafelerle ifade edilir. Başka herkesin varlığının temeli olan yönetici en uzakta ve en bariz biçimde durur; yalnızca parlaklığı ile değil, bu bakımdan da güneşle, ya da Çinlilerde olduğu gibi, daha geniş olan gökyüzüyle özdeşleştirilir. Etrafında giderek daha çok odalı saraylar inşa edilerek ona*

¹⁰⁶ MCNEILL H. W., (2003) Dünya Tarihi, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yayınları, s.38, İstanbul

¹⁰⁷ DOLGUN, U., Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna 21.yy'da Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar, Ekin Kitapevi, s:29, Ankara

ulaşmak zorlaştırılır. Onun isteği olmadan içeriye girilmesini imkansızlaştırmak için her dış ve i kapıya çok sayıda muhafız yerleştirilir. Uzaktaki güvenli yerinden, herhangi bir insanı, nereden olursa olsun yakalatabilir. Ama yüz kat duvarın arkasında korunurken, herhangi biri onu nasıl yakalayabilir?”¹⁰⁸

Mezopotamya kentlerinden biri olan Ur kentinin kalıntılarında bir hava fotoğrafından da (Resim 2) görülebileceği gibi uygarlığın ilk yzyıllarındaki kent, din temelli yönetimi simgeleyen ve devrin en güçlü imkanlarını kullanarak gösteriş yapan bir tapınağın çevresinde gruplaşmış ve onun altında kalmış gibi görünen konut dokusundan meydana gelir.

Resim 2: Ur Kenti

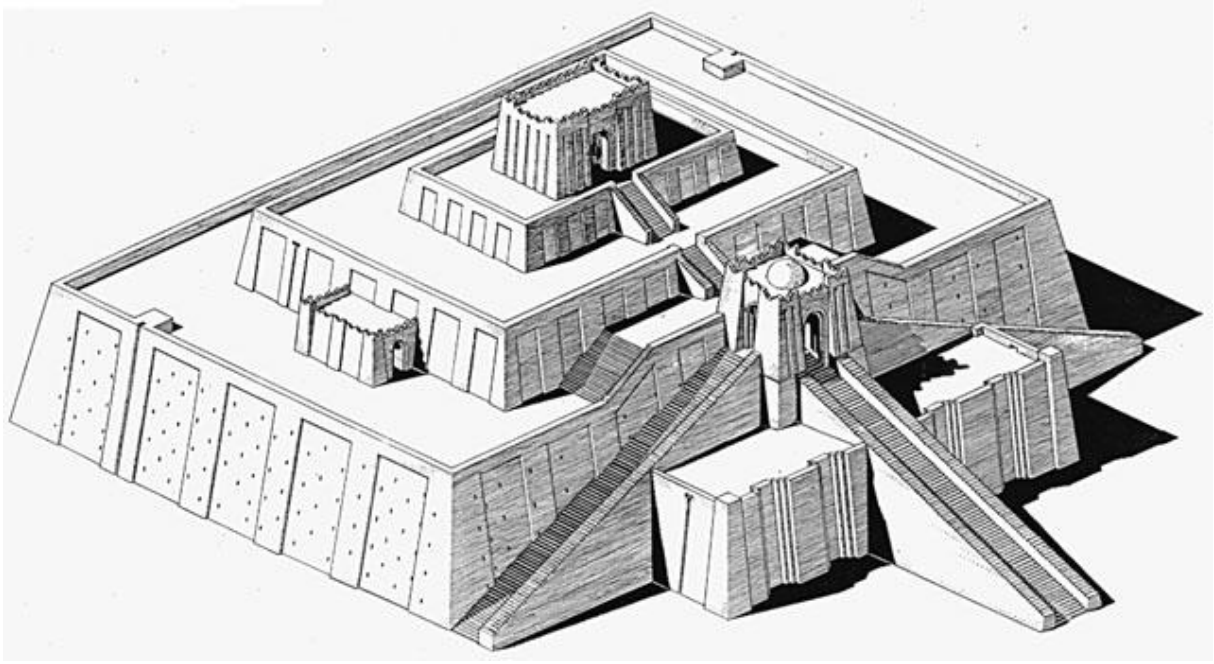

kaynak: tr.tarikhema.ir

Yine aşağıda ki çizimde (Resim-3) görüleceği gibi Ur kentinin ortasında yükselen tapınak görülmektedir. İnsanın doğaya sahip çıkışının ve uygarlık ile birlikte tuttuğu aykırı yolun bir ifadesi olarak nitelenebilecek yapının, o döneme kadar ne insanın hayal edebileceği, ne de doğada bulunabilecek, geometrik ve ince bir lme dayanan, dolayısıyla matematik ve geometri bilgisi gerektirecek yapaylığıyla doğaya meydan okuyan biçimi görülmektedir

¹⁰⁸ CANETTİ E., (2006) Kitle ve İktidar, ev. Gülşat Aygun, Ayrıntı Yayınları, S.209-210, İstanbul

Resim 3:Ur-Nummu ziguratu (History of Mankind, UNESCO, 1962:545, Aktr: Güvenç,1974:194)

Kaynak: www.legolas.org/gallery/d/3441-2/aad.jpg

Doğuda bir tiran ve korkuya boyun eğmiş kişiler, Avrupa’da ise ancak kabul etkileri yasaları efendi olarak gören, kararları birlikte alan nispeten özgür insanlar vardır. Özellikle 6. yüzyılın sonunda Klistenes’in reformlarıyla sitenin hayatı çok değişmiş, toplumun yönetimi bütün Atinalı yurttaşların katıldığı meclise geçmişti. Atina’da düşünce hayatında görülen zenginlik ve uyum kentin maddesel yapısında, evlerinde, sokaklarında okunmuyordu. Kenti kent yapan taşlar değil yurttaşların varlığıydı. Kenti hiç kimse dışarıdan eline cetveli ve pergeli alarak bir plana göre organize etmemiş, kent organik olarak doğmuştu. Kenti dışarıdan organize etmek isteyen onun oluşmasına müdahale etmek isteyen ilk girişim, bir şehirci ütopyistten Hippodamos’dan geldi. Hippodamos dama tahtasını örnek olarak bir kent planı önermektedir.

Eski kentlerde de dikdörtgen biçiminde tapınak ve anıtlara, birbirini dik kesen caddelere rastlanıyordu. Hippodamos geometrik yasaya yalnızca bir tapınağı, bir anıtı değil; bir kentin planını, sokaklarını, meydanlarını, konutlarını ve yurttaşlarını bağlamaktadır. 5. yüzyılda Millet’te doğan düz çizgiler ve dik açıları kentin bütününe uygulayan bu anlayış özellikle Helenistik dönemde Roma İmparatorluğu’nda en tutulan model olacak, giderek birçok ülkede kentlere biçim verecekti.¹⁰⁹

¹⁰⁹ BUMİN K., (1990) Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınları, s.24, İstanbul

Eski Yunan'da kamusal ilişkinin yaşandığı mekanda, “şehrin ve politikanın alanı olan polis” olarak tanımlanmıştır. Hayatın gündelik gelişimi ve hayati ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, özel hayat (oikos) sınırları içinde yaşanırken, “polis” onur kazanılabilen serbest bir alan sunmuştur. Bu alanda vatandaşlar toplumsal statü olarak eşit konumda oldukları kişilerle ilişkiler kurmuşlardır. Yunanlıların bilincinde kamu, özel alanın karşısında bir özgürlük ve istikrar alemi olarak yükselmiştir. Bu bağlamda, gündelik hayata dair her şey, ancak kamunun ışığında açığa çıkmış, herkesin gözüne orada görünmüştür. Meseleler vatandaşlar arasındaki konuşmalarda dile getirilmiş ve şekillendirilmiş; eşitler arasındaki tartışmada en iyi olan ortaya çıkmış ve gerçekler özüne kavuşmuştur.¹¹⁰ Genel olarak Eski Yunan'da kamusal hayat, pazar meydanında, yani agorada, geçer. Ancak, agorada geçen bu kamusal ilişki formu kesin ve net bir biçimde tanımlanmış değildir. Kamusal ilişki, mahkeme ve meclis görüşmeleri biçimine bürünebilen müzakerelerde oluşabileceği gibi, savaşta ve savaş oyunlarındaki gibi ortak eylemde de oluşabilmektedir.

Bu uygarlıklarla birlikte olan kentsel devrim, erkek egemenliğinin de başlangıcıydı. Bu toplumsal ve siyasal değişimlere, kadınların toplumda ve ana figürünün dinde oynadığı rolde meydana gelen derin bir değişiklik eşlik etti. Artık tüm yaşamın ve yaratıcılığın kaynağı toprağın üretkenliği değil; yeni icatlar, teknikler yaratan zihin, soyut düşünce yeteneği ve yasarlı ile birlikte devletti.¹¹¹ Kentlerdeki kale ve dinsel yapılar genellikle dikdörtgen biçimindeydi. Erkek egemenliğinin mekandaki sembolleri doğru çizgi, dik açı, dikili taşlardı. Oysa önceki kültürdeki evler, fırınlar, sarnıçlar, tekneler, küpler eğri, akıcı çizgileri ile kadın etkisinin örnekleriydiler. Mısır'da ev ve anneyi aynı hiyeroglifik işaretle anlatıyorlardı. *“Kadın ile erkek arasındaki var olan biyolojik farklılığın bir toplumsal farklılığa dönüştürülüp eşitsizliğin ve erkek egemenliğin meşrulaştırıcı gerekçesi yapılması, neredeyse uygarlığın kendisi kadar eskidir. Kadını doğa ve beden, erkeği ise kültür ve akıl ile özdeşleştiren bu anlayışa göre erkekler ölümsüz kültür ürünleri yaratırlarken kadınların yazgısı yalnızca ölümlü bedenler(çocuk) yaratmaktır. Bu, cinsiyete dayalı işbölümü, erkek ideolojisine göre hem doğa hem de tanrı yasadır.”*¹¹²

¹¹⁰ HABERMAS, J., (2000). Kamusal İlişkinin Yapısal Dönüşümü, Çev. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul

¹¹¹ Eric From'dan aktaran Bumin Kürşat, (1990) Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınları, s.26, İstanbul

¹¹² BERKTAY F., Duygu Asena Olabilmek, Radikal İki Gazetesi s:7, 24 Şubat 2008

2.4. İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİNDE ROMA ÖRNEĞİ

Önceleri Roma bir cumhuriyetti. Bazı insanlar (mülkü olanlar) hükümeti oluşturacak politikacılar için oy veriyorlardı. Devletin beyninde iki danışman bulunuyordu. Her yıl bunlardan biri hükümeti diğeri de orduyu seçmek için görevlendirilirdi. Bu kişiler aynı zamanda baş hakimdi. Senato, eyaletin nasıl yönetildiğini tartışarak yeni kanunlar yapardı. MÖ 2. yy.da politikacılar güç için birbirleriyle kavga etmeye başladılar ve bir sonraki yüzyılda iç savaş başladı. Julius Caesar rakibi olan politikacı Pompey'i yendi ve Roma'nın diktatörü oldu. Bir sonraki diktatör MÖ 27'de krallığını ilan eden eden ve kendine Augustus adını veren Octavian'dır. Roma tarihinde imparatorluk olarak anılan dönemin başlangıcı bu zamanlara denk gelir ¹¹³

İnsanlar hala liderlerini seçmek için oy vermeye devam etseler de sistem tam olarak demokrasi olmaktan çıkmıştır. İmparator kimin yönetici olacağına karar veriyor, işleri güvendiği insanlara veriyordu. Roma giderek daha da gelişmeye devam etti. Roma devletinin temel amacı tüm İtalya'yı egemenliği altına almaktı. Yeni ülkeler ele geçirip sınırını genişletiyordu. Bu yapıya göre yönetim şeklinin imparatorluk olduğu görülür.

Büyüme politikası imparatorluğu, imparatorlukta çeşitli sorunlar doğuruyordu. Romalı yurttaş patricia ve ele geçirilen ülkedeki plepler arasındaki uyuşmazlık için çözüm aracı olarak 12 levha kanununa bağlı çıkmış hukuki yapının amacı; ele geçirilen yerlerin hukuksal stratejiye kavuşturulması, plep ve patricia arasında ortak yaşamlarını sağlayacak bir medeni hukuk sistemi oluşturmaktı. Bu hukuk kuralı ile kişinin hak ve özgürlükleri de düzenlenmiştir.

Yunan'da kişi ve hakları sitenin devamlılığının sağlanması için kaybolmuştur. Amaç sitenin devamlılığıdır. Roma'da devlet düzeni kişinin mutluluğunu amaç edinmiştir. Zamanla büyüyen ülkeyi yönetmenin güçlükleri kendini göstermiştir. İmparator merkezde kalsa çeşitli bölgelerde ayaklanmalar baş göstermekte, bölgeye gitse idari işlerde ve yönetimde aksaklıklar ortaya çıkmakta. Buna çare olarak M.S. 211 yılında alınan kararlarla Roma İmparatorluğu'nda yaşayanların hepsine vatandaş niteliği sağlanmış, sınıf farkı ortadan kaldırılarak hem çatışmalara son vermek, hem de devlete sosyal bir dayanak sağlanmak istenmiştir. Bu dönem için ortaya çıkan temel ideolojik yaklaşımların arka planını ise iki isim

¹¹³ BARROW H. R., 2006 , Romalılar, İz Yayıncılık, s:52, İstanbul

üzerinden okumak mümkün. Bunlardan ilki Polybios'tur. Polybios "Evrensel Tarih" adlı kitabında Roma anayasasını incelemiş, yönetim biçimlerini altıya ayırmıştır. Polybios'a göre en iyi yönetim; iyi üç yönetimin kaynaştırılmasından meydana çıkar. Burada siyasal iktidarın kaynağında kuvvet vardır. Güçlüler her zaman güçsüzleri yönetir çünkü bunlar kendine sığınmışlardır.

Polybios'a yöneltilen eleştirilerin başında ise yönetim sorununa salt iktidar boyutunda yaklaşması gelmektedir. Sosyal yapıya ve sınıfsal dengeye önem vermediği için pratiği, gerçek uygulamayı kucaklamadığı öne sürülmüştür.

Çiceron ise "Devlet üzerine ve yasalar üzerine" adlı eserinde hukuk anlayışını stoacı felsefeye dayandırarak yasaların kaynağının doğadan ve akıldan geldiğini ifade eder. Aynı akli paylaşan insanların doğal yasanın korunması altında olduklarını, bu itibarla tek bir devlette yaşayabileceklerini anlatır. Roma İmparatorluğunun kurucu öğelerini halk-devlet-ortak-yarar-yasa olarak açıklayan Çiceron yönetimi ve siyasal iktidarı kurumlaşmış siyasal toplum üzerine oturarak düşünce sistemini oluşturmuştur. Bu isimler aynı zamanda hakim ideolojik yaklaşımların kurulması için birer iktidar aracı olarak da kullanılmıştır diyebiliriz.

Hakim söylemsel durumdan mimari yapının doğal olarak sergilendiği Roma şehirlerine geçtiğimizde ise anlaşılması gereken en önemli nokta ideolojik araçlar ve iktidar nüveleridir.¹¹⁴ Genel olarak şehirlerinden yola çıkarak yayılmacı bir politika izlediği ve iktidarını sağlamlaştırmak için gücünü sergilediği yapılardan bahsetmek mümkün. Bu konuda Roma Ordularına değinmek sanırım ideolojik yapılarının sosyo-politik yapılarını da bize gösterir. Roma ordusu'nda Askerler lejyon adı verilen ünitelere ayrılmışlardı. Her bir lejyon 5000 askerden oluşur, her lejyonun da bir ismi ve numarası olurdu. Eğitilen erkekler, başlarındaki bölük komutanıyla 80 kişilik gruplar halinde savaşırlardı. Lejyoner askerlerin silah donanımları iyiydi ve askerler piyade idiler. Süvari adı verilen diğer ordu birlikleri atlıydı. Bazıları mancınıklar bazıları da toplarla ilgili eğitim görürlerdi. Bazıları da mühendisti. Bunlar hem mekanın yaratılmasında hem de mimari yapıların gelişmesinde önemli rol oynardı diyebiliriz. Çünkü Roma döneminde mimar mühendis müteahhit arasında keskin bir ayrım yoktu. Romalı mimardan günümüze ulaşabilmiş tek kitap Arciteria'da Vitruvius tasarımın yanında değişik malzemelerin özelliklerini de işlemiştir. Bir başka ünlü mimar Samu

¹¹⁴ CİMCOZ A., İdeoloji, Erk ve Mimarlık, DEÜ, s:1996, İzmir

Apollodorus'da benzer özellikler vardı. İmparator Traianus'un orduları için tuna nehrinde köprü yapmış savaş motorları ile ilgili bilimsel bir yazı yazmış ve imparatorluk romasının en hırslı yapı projelerinden olan Traianus forum ve pazarlarının sorumluluğunu yürütmüştür.

Bu dönemde en önemli yapı sanırım roma zafer yollarıdır. Her ne kadar Bilim adamları daha çok geçit ritüelleri odaklıyken alayın kentin fiziki biçimi üzerindeki etkisini görmemişlerdi. Oysa Bir alayın kentte geçmesi için belirli bir güzergah gereklidir. Eski Roma'da askeri zafer olaylarının kent planına kalıcı etkisi olurdu. Kentte canlılık kazandıran belirgin bir kent rotası yaratan özelliğe sahipti. Zafer alayı hakkı her erkek roma yurttaşı için elde edilecek en büyük onurdu. Zafer alayı kozmolojik ve siyasal gereklilik olarak kentin ayrılmaz parçasaydı. Aynı zamanda kenti şekillendiren, iktidarın görünürlüğünü sağlayan bu yolların hangi amaçla kullanıldığına bakarak da bu durum belirginleştirilebilir.¹¹⁵

Roma zafer alayının üç amacı vardı;

Başarılı bir askeri zaferin(seferin) sona erişini kutlanması, savaşla kirlenen askerlerin ve yurttaşların arındırılması, Senato yada Roma da kalan halka savaşın haklılığını göstermek, hem bir kutlama hem de bir öğretici seyirlikti- yenilgiye uğrayan düşmanın halkının sanatını, mimarisini göstermek. Üçüncü amacı ise tanrıları özellikle jüpiteri tatmin etmek ve onurlandırmaktı.

Tüm bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere bu törenlerin mimariye, kente, hatta toplumsal yapıya etkileri görülebilir. Aslında Zafer alayı kentin gerçeklerini değiştirirdi diyebiliriz. Birkaç saat ya da gün içinde de olsa olayın güzergahı kentin en önemli yolu olması da bunun göstergesidir. Aynı zamanda yol boyunca binalara geçici süsler yerleştiriyordu. Bu durum bile Askeri zaferlerle ilişkilendirilen kent yapılarını görsel olarak da etkilemekteydi. Ordu, Roma dünyasını yeni yerler fethederek, kaleler, yollar yaparak ve Roma sınırlarını istilalara karşı koruyarak görevini yerine getiriyordu. Roma vilayetlerinde ve yeni fethettikleri yerlerde yaşayan insanları Romalı hayat tarzına alıştırmaya çalışıyorlardı. Dinlerini her yere taşıyor ve Jupiter, Minevra ve Jano gibi tanrı ve tanrıçalar için heykeller dikiyorlardı. Çok seyrek olmakla birlikte vilayetlerde yaşayan insanlar kendi tanrılarına tapmaya devam ediyorlardı. Roma Britanyası ve Galya'da Keltik tanrı ve tanrıçalarına tapılmaya devam ediliyordu.

¹¹⁵ ÇELİK Z., DİANE, F., RİCHARD, İ., 2007, Şehirler Sokaklar, Kitap Yayınevi, s:161, İstanbul

Roma kentleri genellikle kenti bloklara bölen düz sokaklara ayrılmıştı ve oldukça iyi planlanmıştı. Evlerden oluşan bu bloklara insula (Latince “ada”) adı verilirdi. Yeterinde zengin olanlar, hizmetçi ve köleler için ayrı odaları ve bahçeleri olan evlerde yaşarlardı. Ayrıca mozaik yer döşemeleri ve yerleri ısıtmaya özgü bir sistemleri vardı (yerden ısıtma Roma şehirlerinin genellikle düzenli su kaynakları vardı. Kurşun, tahta ya da seramikten yapılmış su boruları yardımıyla kemerlerde toplanan su evlere, iş yerlerine, umumi hamamlara ve meydanlarda bulunan havuzlara taşınırdı. Roma yönetimi, fazla miktarda tarım toprağının işlenmesinden yanaydı. Yeni çiftlik, tarım ve yerleşim alanları ortaya çıktı. Buradaki evler, kentlerdeki evler kadar rahattı.

Birkaç önemli kentin gelişimine geçmeden önce Roma şehirlerinin genel hatlarını oluşturan öğelerden bahsetmek gerekir bunlar daha çok sosyo-mekansal özelliklerde taşıdığı için önemlidir. Mezarlık, sur ve forum olarak sıralayabileceğimiz bu yapıları şu şekilde tanımlayabiliriz.¹¹⁶

Mezarlık: Roma şehirlerinde mezarlıklar surların dışına yapılmaktaydı. Bunlar büyük ve özenli mezarlardı. Mezarların ana nedenini de gösteriş merakı oluşturuyordu. Örneğin zengin biri olan Trimalcho; “Mezarının cephesi yüz ayak genişliğinde olmalı ve yoldan geriye doğru 200 ayak kadar uzanmalıdır. Her çeşit meyve ağacı ve küllerimin etrafında bol bol asma dikilmesini isterim.... Üzerine (anıtın) resmi kıyafetim ve beş altın yüzüğümler halka para dağıtırken göstermeyi unutmayın” cümlesi bunu açıkça gösterir.

Sur: Mezarlıkların ardında güçlü bir sur duvarına oturtulmuş iki yanda aralıklarla dışarıya taşan külleri olan şehir kapısı gelirdi. Çok görkemli olan bu kapılarda arabalar için iki tane yayalar için iki tane daha alçak kemer ve kordon bulunurdu. En önemli işlevi savunma olan bu kapıların diğer işlevi ise şehrin prestij ve statüsünü göstererek insanları etkilemek amacıyla tasarlandıklarından dolayı önemli bir sembolik işlevleri de vardı.

Forum: Toplumsal yaşamın merkezini oluşturmaktaydı. Ticari adli, dini, siyasi, toplumsal Pazar gibi kamusal kullanıma ayrılmış açık alandı. Tipik bir forum genellikle dikdörtgendi.

¹¹⁶ A.g.e

Çoğunlukla iki katlı sütunlardan alçak olarak yapılmıştı. Böyle yapılmasının nedeni ise forumun şehrin geri kalanından ayırmak, resmi bir alan yaratmaktı.

Roma forumlarının işlevi de kendilerini yaratan imparatorların gücünü kutlamak ve prestijlerini artırmaktı. Ayrıntılarda birbirlerinden farklılaşmalar da hepsi roma planlanmasında önemli üç unsur olan güçlü bir kapalılık duygusu merkezi eksenli tasarım ve zengin bir yapıya sahipti.

Buradan yola çıkarak da ön plana çıkan kentlerin oluşum sürecine ve hakimiyet kurma, yayılma alanı olarak algılanan aynı zamanda da daha çok yeni yerler fethetme amaçlı kurulan kentler ise şöyle sıralanabilir¹¹⁷ Aosta kenti Kuzey Batı İtalya'da Saint Bernard geçidinin eteklerinde uzanan bir kent yunanlı coğrafyacı Strabon yunanlıların M.Ö. 24 de galli Salassiler'e karşı düzenlediği seferler sırasında şehrin kurtuluş şartlarını şöyle anlatır: "Daha önce belirtilen 6 bin kişiye ilaveten 8 bin tane savaşçı ile 8 binde diğer salassili adam sayıldı. Mağlup edilmelerini sağlayan general Terentius Varro hepsini köle olarak sattı. Augustus Caesar 8 bin Romalı gönderdi ve Varro'nun kamp kurduğu yere Augustus Pretoria kentini kurdu.¹¹⁸ Bir kentin askeri çehresi planının katı düzeninden de anlaşılabilir. Diktögen yapısı savunma duvarları ile çevrelenmiş ve her yüzünde birer kapı yer alırken caddelerin ızgara planı¹¹⁹ kesintisizdir.

Costa şehri kurulduğunda Roma'da barışın egemen olmadığı olanlarda şehir kurma tecrübesine sahipti. Bunların bir çoğu kolonydi asıl işleri ise M.Ö. 2yy'da tarihçi Appian tarafından gayet iyi özetlenmişti: "Savaş başarıları Romalılara İtalya'nın denetimini yeterince toprakları almaya alıştırdılar ve buralara şehirler kurdular ya da varolan şehirlere kendi nüfuslarından yolladılar. Bu kolonilerin birer garnizon olarak gördüler.

Ostia kenti ise M.Ö. 340'da Tiber'in ağzını korumak için kurulan ilk kolonydi. Ostia'nın da Cosa gibi katı bir düzeni vardı. Ceasar otuzdan fazla Augustus'un ise 75 civarında koloni

¹¹⁷ ÇELİK Z., DİANE, F., RİCHARD, İ., 2007, Şehirler Sokaklar, Kitap Yayınevi, s:161, İstanbul

¹¹⁸ a.g.e. s:162

¹¹⁹ **Izgara planının gelişimi:** tümüyle roma keşfi değildir. M.ö. 7. ve 6. yy'da yarımada'nın güney kesimlerinde kurulmuş bazı yunan kentlerinde bulunabilir. Latince ismi Paaestum olan ızgara düzeni aynı istikametteki üç cadde tarafından kesilen uzun dar bloklarla bunları dik kesen otuzdan fazla küçük sokak ve orta kamu binalarına ayrılmış bir şeritten oluşmaktaydı. Yunan etkisi altındaki ızgara planı m.ö. kuzey ve orta italya'nın hakim gücü Etrüxler, romada kullanılmıştır. Üçünün ortak özelliği hepsinin kırsal alana kurulmuş yeni kentler olmasıydı.

kurduğu söylenmektedir. Bu kentler ızgara plan düzeninde inşa edilmiş olup, alışılmış Roma kamu binalarına sahipti. Bu kentler hem daha kuzeydeki büyük ve varlıklı yerleşmeler için hem de fethedilmiş şehirlerin genişletilmesi için örnek olmuşlardır. Romalıların taşra bölgelerindeki hakimiyetini sağlamlaştırmanın en etkili yolu kentlerin gelişimini sağlamaktı.

Timgat'da Cezayir'de ızgara düzeninde planlanmış bir kenttir. Kareye yakın bir biçimdedir. M.S. 100'de imparator Traianus tarafından emekli lejyoner askerleri için yapılmıştır. Kuruluşundaki katı askeri düzeninden dolayı Timgat forum tiyatronun yanı sıra pazarlar, görkemli caddeler gibi bir dizi kentsel donatı ve kolaylığa sahip olmuştu.

İmparatorluğun en zengin şehirlerinden biri olan Lepismagna M.Ö. 1.'yy'da Pen savaşıyla Fenikelilerden alınmıştı. Fenike yerleşiminden geriye çok az şey kalmıştı.

Tüm bu örneklerden anlaşılacağı ve görüleceği üzere mimarlığın nesnesi olan fiziksel mekan insanların yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz. Bu nedenle mekan, aynı coğrafi etkiler altında da olsa bile farklı toplumlarda farklı biçimler sergiler. İdeolojiler, iktidarı elinde tutan egemen sınıfın ideolojisini örtük olarak taşıyan “devletin ideolojik aygıtları ile bireylere aktarılır. Merasimler, törenler, toplantılar iktidarın izlerini taşıyan mekanlarda gerçekleşir. Yani mekan, ideolojik aktarımın gerçekleştiği sahnedir. İktidarın varlığını tebaaya ileten, iktidarı meşrulaştıran, doğallaştıran bir araçtır. Bu açıdan mimarlığı egemen üretim süreçlerinden kopartıp bağımsız ve etkileşimsiz bir alan olarak ele alamayız. Mimar bilincinde olsun yada olmasın mekan ideolojik bir aygıttır. İdeolojik aktarımın gerçekleştiği sürece organik olarak bağlıdır. Çünkü egemen üretim ilişkilerinin doğal ürünüdür.

Bu dönemde politik kavramlarda olduğu gibi mimarlıkta da kavramlar Roma'dan esinlenerek alınmıştır. Örneğin Roma imparatorlarının ölümlerinden sonra tanrı statüsüne yükseldikleri gibi, Mussoloni'nin de insan üstü nitelikler taşıdığı ve sürekli yaşayacağı varsayılmaktaydı. Gündüz Vassaf kahramanların her zaman totaliter olduğunu belirtip şu belirlemeyi yapar “*Toplumların, grupların, dinlerin, hareketlerin kahramanı olmuş. Sovyet ihtilalinin kahramanı Lenin, mumyalanmış, kırmızı meydan da yatmakta. Tarihin ve yığınların gücüne inanan bir sosyalist devlet, bir kahramanı neden “canlı” tutmaya bu kadar özen gösterir?*”¹²⁰,

¹²⁰ VASSAF G., Kahramanlar Totaliterdir, Radikal Gazetesi, 16/11/2008

Mussoloninin kullandığı sıfatlar, ideolojisi ile mekansal yönde kurulan ilişkileri anlamak açısından son derece kolaydır. Örneğin bir konuşmasında “antik ve ortaçağın yanında, yirminci yüzyılın romasını yaratmalıyız. Beş yıl içinde, Roma dünyaya muhteşem bi şekilde görünmelidir. Uçsuz bucaksız, düzenli ve etkileyici – Augustus’un günlerinde olduğu gibi...” Konuşmasından da görüldüğü gibi düzen, anıtsallık, büyüklük gibi kavramlarında faşist, totaliter rejimin değerler sisteminin doğrudan göstergesidir.

Forum Sapientiae ve bu dönemde yapılan spor kompleksi mimari karakter olarak bahsedilen çağrışımları yansıtıyordu diyebiliriz. Kolonlar, sütunlar gibi elemanlar ve mermer, granit gibi soylu malzemeler hep bu nedenle kullanılıyordu. Gerek planlarda, gerekse binalarda özenle elde edilen tam simetri de böyle bir amaca yönelikti. Aynı şekilde heykeller ve dekoratif elemanlarda kullanılıyordu.

2.5. ORTAÇAĞ FEODAL TOPLUM VE İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİ

Ortaçağ 476’da Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden Kuzey Avrupa’da Rönesans’ın başlangıcı olarak kabul edilen 1500’lere kadar oldukça uzun bir dönemi kapsar. En güçlü kurumun kilise (veya onun simgesel gücü Papalık) olduğu bir çağdır. (Kilise en büyük ekonomik, siyasi ve dinsel güçtür.) Ortaçağ da krallar ve senyörler, kiliseye büyük topraklar bağışladılar. Böylece kilise örgütü oldukça zenginleşti. Kilisenin koyduğu kurallar, Hristiyan ülkelerin kanunlarında yer aldı. Elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmek istemeyen din adamları, skolastik düşünce sistemini geliştirdiler. “*Kilise bütün hristiyan dünyasına yayılmış bir örgüttü, herhangi bir taçtan daha güçlü, daha yaygın, daha eski ve süreliydi. Dindar bir çağdı, bu ve tabi kiliseninde muazzam manevi gücü ve prestiji vardı. Ama bunun yanı sıra o çağda varolabilecek tek biçimde serveti vardı, toprak da feodal çağın en büyük toprak sahibi kiliseydi. Yaşadıkları hayattan kuşkuları olan ve ölmeden önce tanrının gözüne girmek isteyen insanlar kiliseye toprak bağışlardı.*”¹²¹ Bu düşünceye göre kilisenin koyduğu esaslar değişmez kabul ediliyordu.

Aslen feodalite ile özdeşleşen ortaçağ, daha çok Avrupa eksenli bir tarih anlayışıyla yapılan bir tanım olsa da orta çağdaki değişim, Avrupa’da iktidarın daha parçalı hale gelmesidir.

¹²¹ HUBERMAN L., (2007), Feodal Toplumdan 20.yy’la, İletişim Yayınları, Çev. Murat Belge, s:11-25, İstanbul

Bizim konumuz açısından, üretim biçimi, yine besin üretimi ile uğraşan köylü (Fakat bu sefer Avrupa’da köle değil de serf olarak), onların artı ürünleriyle beslenen ve o dönemin tarım dışı ürünlerini üreten zanaatkar sınıf, en üstte yine artı ürünle beslenen asker ve soylu sınıfı ile iktidarı onlarla paylaşan ruhban sınıfın oluşturduğu yapıdır. Böyle bir üretim biçiminin kent formu ise tipik ortaçağ Avrupa kentinde kolayca okunabilir. Surlar, korunma amacı ile bu surun içine mümkün olduğunca yoğunlaşmış kent ve kente baskın olan iki öge: kilise ile soyluların yaşam alanı olan kale ya da şato. Ve tabii surların dışında ekilen toprakların yönetimi de surların içindeki kente bağlıydı. Kent meydanı ve iktidarın örgütlenmesi açısından aşağıdaki resimde de görülebileceği gibi kale kent olarak da bilinen yapıların genellikle radikal olarak konumlandığı, dar sokakların kent meydanına açıldığı ve gücü temsil eden kiliseyi görmek mümkün.(resim 4) Aynı şekilde ortaçağ mekanını bir sahne olarak gören Paul Virilio ise şu belirlemeyi yapar. “Ortaçağın müstahkem sur duvarları yapay bir alan yaratır ve bu alanı, fiziksel düzlemde olduğu kadar psikolojik düzlemde de zor kullanmayı mümkün kılan bir sahne haline getirir.”¹²²

Resim4: Ortaçağda İktidar ve Mekan

Web:<http://www.uwec.edu/bawdent/geog111/Powerpoints/Section%203/urban.ppt#320,18,Slide>

¹²² VIRILIO, P., (1998), Hız ve Politika, Yayına hazırlayan Haldun Bayrı, Kaya Şahin, s:16, İstanbul

Doğrudan üreticiler olan köylüler üzerindeki siyasal, adlî ve askerî güç yoluyla artığın elde edilmesine dayanan, parçalı bir egemenlik yapısı içinde, kapalı ve yerel ekonomilerin oluşturduğu bir düzen olarak tanımlayabileceğimiz Ortaçağ feodal toplumu, her toplumsal formasyon gibi, değişik biçimleri ve yerel özgünlükleriyle kendi mekânını üretmişti. Bu mekân, kent ve kırsal ayrışmasını; tarımsal artık ve işgücünün kaynağı olarak kırsal, kent karşısındaki üstünlüğünü içeriyordu. Kentlerdeki zanaat ve ticaret faaliyetlerinin loncalarda örgütlenmesiyle ortaya çıkan ayrıcalıklı lonca kasabaları, kırsal ve kent karşıtlığının daha da gelişmesi anlamına geldi. Nitekim Karl Marx, Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*'nde, Ortaçağ'ın kırsaldan geliştiğini ve feodalizmin gelişmesine koşut olarak kırsal ile kent arasında bir karşıtlık ortaya çıkmış olduğunu dile getirirken, bu karşıtlığın lonca örgütlenmesi ile ilişkisini açıkça ortaya koyar.¹²³

İlk dönemlerde kentlerdeki ticari faaliyetler yok denecek kadar azdı. Henri Pirenne, 10. yüzyıla kadar kentlerin, yargılama yetkisini elinde bulunduran din adamlarının oturduğu dinsel yönetim merkezleri ya da Müslüman veya İskandinav akınlarından korunmak üzere sığınılan kaleler olduğunu; geçimini tamamen topraktan sağladığını yazıyor. Yalnızca istihkâm ve yönetim merkezi olan bu kentlerde, ne ticaret ne de sanayi olanaklıydı. Kent halkı, hiçbir şey üretmiyor ve kırsal bölgeden sağlanan gelirlerle geçiniyordu.¹²⁴ Zaman içinde kentleri tarımsal ürünlerin pazaryeri olarak ayıran ve koruyan düzenlemeler ve ayrıcalıklar sayesinde kentler, değişim tekeli elinde bulunduran yerler haline geldiler. Ticaret yalnızca kentin ticari topluluğuna dahil olanlara ayrıldı. Böylelikle kentin, tarımsal artık ve işgücünün (dolayısıyla *yaşamın*) kaynağı olarak siyasal bir üstünlüğe sahip olan kırsal ekonomik olarak sömürmesi mümkün olabiliyordu. Nitekim kentlerin ekonomik gücünü artıran bu gelişmeler, kentlerin yeni sahipleri olarak tarih sahnesine çıkan tüccar sınıfının, yani burjuvaların feodal düzenle birtakım çatışmalara girmesini de beraberinde getirmişti. Ticaretin yaygınlaşması, servetin tek kaynağının toprak mülkiyeti olduğu feodal toplumda yeni bir servet çeşidini ortaya çıkarmıştı. Parasal (para biçiminde) servet ve bu yeni servet kaynağı, burjuvaların yalnızca ekonomik bakımdan yükselmelerini sağlamıyor aynı zamanda onlara, yönetime ve siyasal yaşama katılma olanağı da veriyordu.¹²⁵

¹²³ MARX, K. Ve ENGELS, F., (1999), *Alman İdeolojisi*, Çev. S. Belli, s:42-43 Sol Yayınları, Ankara

¹²⁴ PİRENNE, H., (2005), *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Ş.Karadeniz, s:52 İletişim, İstanbul

¹²⁵ A.g.e

Bütün bu gelişmeler, siyasal merkezileşme olgusunun yani merkezî krallıkların güçlenmesinin yolunu açmıştı. "Kalfaların tehdit ettikleri ustalar, mal ve paralarının dolaşımının güvence altına alınmasını isteyen büyük tüccarlar, komşu kentin saldırısından ya da senyörlerin ağır vergilerinden korunmak isteyen kentler, hepsi kralın yardımını aradılar.

"Uygarlıktaki her yeni ilerleme, aynı zamanda, eşitsizlik yolundaki yeni bir ilerlemedir. Uygarlıkla doğmuş olan toplumun kurduğu bütün kurumlar, ilk ereklarının tersine dönerler"

Jean Jacques Rousseau.

2.6. SANAYİ DEVRİMİ; KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ VE DEĞİŞEN KENT İKTİDARI

Tarım devriminden sonra ona eş değer biçimde bir değişim de sanayi devrimidir. İki devrimin adından da anlaşılacağı gibi bunlar, insanın hayatını sürdürmedeki üretim faaliyetinin biçiminin değişmesidir. Bunlardan ilki, ilk kentlerin de yaratıcısı olduğundan, birinci kent devrimi olarak da adlandırılmaktadır. Sanayi devrimi ise 18.yy da İngiltere'den başlayıp önce Avrupa'ya yayılarak, kentlerin yüzünü bir kez daha köklü biçimde değiştirmiştir.

Aslen sanayi devrimini bağımsız bir olay ve kırılma noktası gibi almak daha sonraki süreçteki ilişkilendirmeler için olumsuz nitelik taşımaktadır ve gerçeği yansıtmak açısından yetersiz kalabilir. Sanayi devriminin dünyanın başka yerinde değil de Avrupa'da olması bir takım süreçlerin sonucudur. Avrupa'nın gerçekleştirdiği coğrafi keşifler doğrultusunda gelişen sömürgecilik, bir taraftan bu kıtanın özellikle sömürge imparatorlukları çevresinde ani biçimde zenginleşmesi, bir taraftan da bu zenginleşmenin Rönesans ve reform gibi yenilenmelere imkan vermesi "Aydınlanma" denilen düşünce sistemi içerisinde akılcılığı ve pozitif bilimlere doğurmuştur. Sanayi devrimi de bu düşünce sisteminin üretimde kullanıma geçmesi, en basit söylemle, yoğunlaşmış bir bilginin nesnelere uygulanarak bu nesnelere

yeni üretim araçları meydana getirmeye yaramıştır. Bu üretim araçları eskiden zanaat ile sınırlı biçimde dönüştürülebilen doğayı daha az emekle, daha büyük çeşitlilik ve ileri tekniklerle dönüştürme işine yarıyordu. Batı'nın yükselişinin kaynağı olacak olan teknoloji de işte bu araçları yapmaya yarayan bilgi birikimiydi.

Bu yeni dönemin kentlerde neden olduğu değişim bir coğrafyacı gözü ile şöyle anlatılıyor: *“Makine teknolojisinin üretici güçleri önüne geçilemez bir değişim seli yaratmıştı... Yeni ekonomik sistemin –kapitalizmin- yüksek verimliliği, bilimdeki ilerlemelerle birleşerek nüfusta hızlı bir büyümeye yol açmıştı. 1800’e doğru dünya nüfusu 1 milyarı aşmaya ve bu insanların çoğu da büyük şehirlerde iş aramaya başlamışlardı. Şehir gittikçe daha çok insanın evi haline geldi: fabrika da iş çevresi. Yeni ve farklı bir beşeri coğrafya ortaya çıktı. Bu değişimler günlük yaşama bir çok iyileştirme getirmiş fakat aynı zamanda da günümüzün temel toplumsal ve ekonomik sorunlarının da çoğu böylece yaratılmış oluyordu.”*¹²⁶

Yine Saylan *“Sanayi devrimiyle hızla büyüyen kentlerde bir taraftan pazarın işlerliğine dönük ve toplumsal hiyerarşiyi yansıtacak fiziksel düzenlemeler yapılacak, diğer taraftan da kent içinde yollar, köprüler, operalar, okullar, kütüphaneler, iş merkezleri, fabrikalar, tren istasyonları vb. türden yeni, kamusal işlevi olan büyük yapılar inşa edilecektir.”*¹²⁷ diyerek bu döneme ayna tutmaktadır.

Kentlerde kapitalist bir mekânsal dönüşümü haber veren biçim ve işleyişler de, ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendini belli etti. Friedrich Engels, *“Sonun başlangıcına ulaşmaksızın ve kentin bitmek kırmak üzere olduğu izlenimini verebilecek bir noktaya erişmeksizin içinde saatlerce dolaşabileceğiniz Londra gibi bir kent, garip bir şeydir.”* diye yazdığında, 1840’ların başlarıydı.¹²⁸

Kapitalist sanayileşmenin toplumsal eşitsizlik ve kutuplaşmaları artırma yönündeki etkileri, Engels’in Londra, Dublin, Liverpool, Birmingham, Manchester Nottingham, Leicester, Derby ve Sheffield’da gözlemlediği dönüşümün de en can alıcı boyutunu oluşturuyordu. Tüm bu kentlerin ortak özelliği pislik, suç, sefalet ve hastalık içindeki işçi mahalleleriydi.¹²⁹ İlk sanayi

¹²⁶ TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., (2004), Beşeri Coğrafya-İnsan, Kültür, Mekan, s:332, Çantay Kitabevi, İstanbul

¹²⁷ ŞAYLAN, G., (2002), Postmodernizm, İmge Kitabevi, s:77 Ankara

¹²⁸ ENGELS, F. (1997), İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu, Çev. Y. Fincancı, s:69, Sol Yayınları, Ankara

¹²⁹ a.g.e. s:80-86

kentlerinde işçi mahallelerindeki yaşam insanlıktan uzaklaştırıcı bir nitelikte ortaya çıkmıştı ve keskin mekânsal ayrımlaşmalar, kent toplumu içinde göze çarpan en dikkat çekici olguydu. 19. yüzyıl ortalarında III. Napoléon tarafından Paris'in(resim5) imarı için görevlendirilen (ve Seine Bölgesi Belediye Başkanı olan) Baron Haussmann'ın ortaya koyduğu modelin esasını da, mahalle ve semtlerin ekonomik açıdan türdeşleştirilmesi yani toplumsal sınıfların birbirinden yalıtılması oluşturuyordu.¹³⁰ Aynı şekilde toplumsal sınıfların yalıtılması ve uzak tutulması da bu anlamda yeni düzenlemeler gerektiriyordu. 19. yy Fransa'sında ve daha sonralarıda İngiltere'de, işçi sınıfı için “yatakhane” binaları inşa edilmeye başlandı. Amaç, ne zaman ne yapacaklarını kestiremedikleri dizginsiz işçi sınıfını denetim altında tutmaktı. Mesai saatleri bitenleri uzun bir yoldan evlerine “sürükleyip”, geri kalan boş vakitlerini bahçe işleriyle harcamalarını sağlamaktı.¹³¹

Resim5: Le Etoile Meydanı

<http://www.sciences-sociales.ens.fr/forma/agreg/hss2001/logement/acteurs/haussmann.html>

Çünkü kent merkezinde işçi ve yoksulların oturdukları konutlar, hem rahatsız edici bir görüntü yaratıyor hem de kentin diğer kesimleri için özellikle salgın hastalık tehdidiyle birer “bela merkezi” (Engels, 1997:119) olarak görülüyordu Bu yeni kentsel düzenin başlıca unsurları fabrika, demiryolu ve sefalet yuvalarıydı. İşyeri ile konut arasındaki fiziksel ayrımı yaratan fabrika, kentsel organizmanın çekirdeğini oluşturuyordu ve kentsel yaşamın bütün

¹³⁰ SENNETT, R., (2002), *Kamusal insanın çöküşü*, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, s:175 Ayrıntı Yayınları, İstanbul

¹³¹ BAYRAM, N.,(1996) Özgürlük sokaktadır, Birikim Dergisi, Sayı:86-87, s:48, İstanbul

diğer detayları ona tâbiydi. Bu fabrikalar genellikle kentin en güzel bölgelerinde yer seçiyordu; üretim sürecinde ihtiyaç duyulan bol miktardaki suyu karşılayacak su kaynaklarının ve aynı zamanda ortaya çıkan atığın uzaklaştırılmasını sağlayacak dere ve kanalların yakınına kuruluyordu. 1830'dan sonra yaygınlaşan demiryolları ise genellikle bu derelerin paralelinden geçiyor ve kent merkezlerine kadar uzanıyordu. Böylece yalnızca gürültü ve (kömür) kurumu değil endüstriyel eklentiler (depo, ambar vs.) ve oldukça kötü koşullarda yapılmış evleri de kentin kalbine kadar taşıyarak büyük bir kirlilik yaratıyordu. İşçiler, ya fabrikaların çevresindeki küçük konutlarda ya da eskiden tek ailenin kaldığı evlerin, her odasının bir aileye kiraya verilerek kışlaya dönüştürüldüğü yapılarda barınıyordu.

Nitekim 1835'lerden itibaren ulus-devletin bir parçası olarak düzenlenmiş bir yerel yönetim anlayışı gelişmeye başladı. Bu çerçevede yol yapım ve düzenleme, kanalizasyon, aydınlatma ve haberleşme sistemleri, köprü ve limanlar gibi altyapı düzenlemeleri; çöp toplama, kolluk güçleri ve eğitim gibi çeşitli kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere belediye örgütleri kuruldu. Bunlar belli bir vergilendirme yetkisi ve daha da önemlisi kent topraklarının düzenlenmesi üzerinde bir denetim gücüyle ortaya çıktılar.

İlk sanayi kentlerinin kapitalist büyümeye etkisi sadece bir işgücü yoğunlaşması (deposu) sağlamakla sınırlı kalmadı. Fabrika sisteminin büyümesi, iş sürecinde bir işbirliğinin örgütlenmesine, işbölümüne ve ölçek ekonomileri ile makinelere dayanıyordu. Bu sistem, aynı zamanda, girişimler arasında giderek artan bir işbölümü ve faaliyetlerin büyük kent merkezlerine yığılması yoluyla kolektif ölçek ekonomilerini ortaya çıkardı. Bütün bunların anlamı, üretim için fiziksel bir altyapı olarak hizmet edecek bir yapılı çevrenin, malların ulaşımı ve dolaşımı için gerekli uygun bir sistem ile beraber yaratılmasıydı. Bu yapılı çevre fabrikaların yanı sıra yollar, kanallar, iskele ve limanlar, depo, ambar, ofis, dükkan, kamu binaları gibi çok değişik öğeleri barındırmaktaydı. Böylece hem yeraltı kaynakları hem çok yönlü iletişim ve ulaşım altyapısı (posta-telefon-telgraf şebekeleri, köprüler, yollar, demiryolu istasyonları, limanları vs.) hem de otelleri, depoları, banka ve diğer finans kuruluşlarıyla kentler üretici güçlerin bir parçası (sabit sermaye) haline geldi ve kapitalist birikimi gerçekleştirecek bir üretim, dolaşım, değişim ve tüketim ağının örgütlenmesinde merkezi bir konum elde etti.

Hobsbawm, 19. yüzyılın dörtte üçlük bölümünün, kentlerdeki gayri menkulde ve inşaat işlerinde dünya çapında bir patlama çağı olduğunu yazıyor.¹³² Kenti, bir toprak parçası (ve yapılı bir çevre) olarak üretim araçlarının bir unsuru haline getiren bu süreç, kentsel mekânın üretim ve yeniden üretiminin giderek artan biçimde kapitalist sermaye birikim mantığı etrafında şekillenmesiyle ilerledi. Bu aynı zamanda kent toprağının mülk edinilmesini, zenginliği biriktirmenin başlıca yollarından biri haline getirerek, mekânın değişim değerini öne çıkaran bir kentsellik biçimi yarattı.

Kentin kapitalist bir tüketim tarzının gerekleri doğrultusunda uğradığı dönüşümün bir başka boyutu ise, mekânın toplu tüketimin yanı sıra perakende ticaretin değişen doğasına uygun biçimde yeniden düzenlenmesiyle ilgiliydi. Bu yüzyılda mağazaların doğuşu, kent mekânının kapitalist bir tüketimi örgütlemek üzere kullanılmasında önemli bir araç oldu. Bütün maddi gereksinimleri için piyasaya bağımlı olan kentlerdeki mülksüz ücretli emekçiler, sanayileşen üretimin seri malları için devasa bir alıcı kitlesi oluşturuyordu ve bu durum (pazarlığa, yani fiyatın satıcı ve alıcı arasında pazarda belirlenmesine dayalı) eski perakende ticaretin terk edilmesini getirmişti. Parça başına kâr oranının düşük, satış hacminin geniş tutulduğu ve malların fiyatlarının sabit olup, açıkça belirtileceği bu sistemle perakende ticaret büyük bir dönüşüm geçirdi (Sennett, 2002:183). İnsanların içinde bir şey satın alma zorunluluğu duymaksızın etrafına bakınıp gezebileceği bu mağazalar, aynı zamanda yeni bir kamusal deneyim anlamına da geliyordu. Zaten 19. yüzyıl ortalarından itibaren Paris, Londra ve Avrupa'nın diğer büyük kentlerinde açılan tiyatrolar, şehir kulüpleri ve kafelerle yeni bir kamusal yaşamın temelleri atılmıştı.¹³³

Lefebvre'e göre kentteki mekânsal düzenleniş, kapitalizme özgü çelişkileri toplumdaki egemen çıkarlar yararına kontroletmeye dönük bir mantığa dayanmaktadır ve kapitalizm bir üretim tarzı olarak devamını, kısmen de olsa, kent mekânını kendisine ait toplumsal ilişkileri güçlen-diren biçimde kullanmasına borçludur. Yani hem kapitalist üretim araçlarının bir parçası hem de bu üretim tarzının bir ürünü olan kent mekânı, aynı zamanda sözkonusu üretim ve mülkiyet ilişkilerinin yeniden üretiminin araçlarından biridir. Nitekim 19. yüzyıl Paris'i sokaklar, bulvarlar boyu dizilmiş mağaza, restoran ve kafeleriyle etkileyici bir seyirlik,

¹³² HOBBSAWM E., (1998), *Sermaye Çağı 1848-1875*, Çev. B. S. Şener, s:232 Dost Kitabevi, Ankara

¹³³ SENNETT, R., (2002), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları s:183-271, İstanbul

görsel ve duyumsal bir şenlik olmuştu ve bulvarların parlak ışıkları altında kentin gerçeklikleri kolaylıkla düşsel ve büyülü bir hal alabiliyordu.¹³⁴

Kentleri belli bir emek gücü stoğu, fiziksel altyapıyı da içeren yapılı bir çevre ve pazarın mevcudiyetiyle kapitalist birikimin beşiği haline getiren 19. yüzyıl, devlet iktidarının da modern tarzda merkezileştiği bir süreçti. Arazi sayımları, planlama, kent içi ve kentler arası ulaşım ağlarının yenilenmesi/iyileştirilmesi, hükümet binaları ve geniş meydanların inşa edilmesi, kentsel hizmetlerin ve örgütlerin modernleştirilmesi gibi politikalar sayesinde bu süreçte devlet aktörleri kentsel yapılı çevrenin şekillenmesinde önemli bir rol oynadılar. Tüm bu yönleriyle kapitalizmin mekânı ve dolayısıyla kenti fethi 1850'lerden sonra daha ileri boyutlara ulaştı. Demiryolu şebekesinin genişlemesi, telgrafın kullanılması, buhar gemiciliğinin büyümesi ve Süveyş Kanalı'nın açılışı gibi dünya mekânını her geçen gün daha birleşik hale getiren gelişmeler ve yüzyılın sonunda radyo yayını, bisiklet ve otomobil ulaşımını ortaya çıkaran teknik gelişmeler, mekân duygusunu köklü biçimde değiştirirken, kapitalist dinamiklerin kent mekânının üretimini ve bir bütün olarak kentsel süreçleri daha yoğun biçimde egemenliği altına almasının da yolunu açtı. Üretim güçlerinin, üretimde makineleşme, teknolojik değişme ve ölçek ekonomisinden yararlanacak şekilde yeniden örgütlenmesi temeline dayanan bu yeni kentsellik biçimi, kentin kır üzerindeki zaferiydi.¹³⁵

Sanayi kapitalizminin gelişimi ile birlikte yaşanan çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler kentliler arasında kurulan kamusal ilişkinin formunu ve kamusal ilişkinin geliştiği mekanları da değiştirmiştir. Sennett'in 18. yüzyıldaki kamusal yaşamı tariflemek için kullandığı kentlerin bir tiyatro sahnesi olma durumu devam etse de; artık kentlilerin kent yaşamı ile kurduğu ilişkilerde çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle bu dönemde bireysellik kavramının önem kazanmasıyla birlikte kent yaşamının tiyatro sahnesindeki aktör ve izleyici kavramları arasında bir ayrım oluşmuştur. Öyle ki kentli, kent yaşamının tiyatro sahnesi içinde bir aktör olarak yer almaktan çok, pasif bir izleyici konumuna indirgenmiştir.¹³⁶

20. yüzyıla doğru yeni dünya üzerinde tıpkı eski yunan koloni kentleri gibi bir koloni ülkesi olan ABD, ızgara plan üzerinde yükselmeye başladı. Izgara plan aslen, bir anda

¹³⁴ BERMAN, M., (2001), *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, s:27 İstanbul

¹³⁵ MARX, K. Ve ENGELS, F., (1999) *Alman İdeolojisi*, Çev. S. Belli, s:94, Sol Yayınları, Ankara

¹³⁶ SENNETT, R., (2002), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

şekillendirilmiş bir mülkiyet dokusunun ürünüdür. Yunan koloni kentlerinde görülen ızgara dokunun kökeni de budur. Avrupa'nın sanayi devriminin olgunlaşmış tekniğini, yeni dünyanın el değmemiş kaynakları üzerinde kullanarak ve göçmenlikten gelen bir maceracılığa dayanan rekabet ruhu ile hızla geliştirmekteydi.

Rekabet ve maceracılığın el değmemiş kaynaklar ile birleşmesi geleneksel Avrupa'dakinden farklı bir sonuç doğurdu. Bu yükselişin somut yansıması ise ilk kez ABD'de ortaya çıkan yüksek yapı olgusudur. Gökdelenler, yeni ABD'li iş adamlarının prestij göstergeleri, rekabetin ve kentsel rantın ise kent formunda nasıl şekil bulduğunun en iyi işaretiydi. Gökdelenler sadece bunları simgelemekle kalmayacak, 20.yy sonuna doğru ABD öncülüğünde dünyaya daha da hakim olacak olan bir sistemin yayılışını, diğer ülkelerde de kendilerini göstererek gözler önüne sereceklerdi. İlk gökdelenlerde bu yeni ülkenin Avrupa kökenleri halen okunabilmekteydi. *“Avrupa'nın geleneksel mimarisinden alınmış güzellik anlayışları hala dekoratif süsleme biçimleriyle insanların düş gücü üzerinde egemenlik iddia ediyorlardı.”*¹³⁷

2.7. MODERNİZM, POSTMODERNİZM İDEOLOJİSİ VE KENTSEL MEKANIN ÖRGÜTLENMESİ

2.7.1. MODERNİZİM VE KENT

İktidarın mekansal örgütlenmesine bakarken sanayi sonrası kentsel gelişmede daha çok manipülasyon ve fantazmagoriler çerçevesinde kurgulanan yapının artık daha örtük ve gizli bir şekilde örgütlendiği ve buna bağlı olarak da iktidarın yaşamını devam ettirdiği görülür. Onun için yapılması gereken aslında kent ve kentsel mekanlar ile onun örgütlenmesinde bir araç olan planlama ve mimarlığın, mevcut sistemi içinde yeniden üretme yönündeki yanılsamaları ya da Benjamin'in deyişi ile fantazmagorilerini (aldatıcı görünümünü) deşifre etmeye çalışmaktır. Böyle bir strateji bir yandan kentin ve kentsel mekânın siyasallığının ortaya konulmasını sağlarken, öte yandan da taşıdığı ideolojik araçsallık içinde yarattığı aldatmaların, yanıltmaların ve toplumun yeniden örgütlenmesindeki rolünü deşifre edecektir.

Burada Mitchell Timothy'nin sorduğu soru son derece yerinde ve önemlidir. “ Modern ulus devlet elindeki güçlere nasıl kavuşmuştur? Siyaset biliminin alanına giren devletin formel

¹³⁷ MCNEİLL H. W., (2003) Dünya Tarihi, Çev, Alaeddin Şenel, İmge Yayınları, s:726 İstanbul

güçleri ile resmi yönetim kurumlarının dışında kalan daha örtük ve yaygın iktidar biçimleri okullarda ve iş yerlerinde, toplumsal örgütlenme de ve ekonomik planlama da kitlesel eğlencelerde ve kitle kültüründe, kentlerin ve konutların mekansal örgütlenmesinde doğa ve kırsal kesim üzerinde ki denetimde iş başında olan iktidar arasında nasıl bir ilişki vardır?”¹³⁸

Mısır’ı anlattığı kitabında¹³⁹ 1830’ da köylülerin kendi vilayetlerinin dışına çıkmalarının yasak olması ve köylülerin yetiştirdikleri ürünlerin ne şekilde dağıtılacağı, satılacağı belirlenmesi ve bu kuralların uygulanmasını sağlayacak gözetim, teftiş ve ceza hiyerarşilerinin belirlenmesinin yanında daha sonra modern siyasi öznelerin hayatını düzenleyen hukuk, cezalandırma, mülkiyet, istihdam ve vergilendirme biçimlerine göre nasıl bir evrimle yaşanmış olduğunu anlatan Timothy “Otorite artık tıpkı sergi olarak dünyadaki anlam gibi “hukuk”, “devlet” gibi isimleri olan genel bir soyutlama olarak görünecekti. Tıpkı anlam gibi, artık gerçek dünyanın dışında duran bir çerçeve olarak görünecekti. Beraberinde temsil ettiklerini getiren kolonyal dönüşümler, aynı zamanda bu yeni otorite efektini de yaratacak” olduğunu belirtir.

Modernliğin mekan-zaman anlayışı ile geleneksel toplumların mekan-zaman anlayışı arasında temel bir fark bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda mekan ve zaman toplumsal yaşam içkindir. Arada herhangi bir dolayım yoktur. Toplumsal gündelik yaşamın kriterleri doğrudan bulunduğu “yer”in coğrafi ve kültürel özelliklerine, iklim koşullarına, gece-gündüz ya da mevsimlerin döngüsellliği gibi zamanın doğal ritmine bağlıdır. Modern toplumlarda ise mekan ve zaman soyut olgulardır. Toplumsal yapının sürekliliği ve ritmi ağırlıklı olarak ekonomik olgular tarafından belirlenir. Geleneksel toplumların mekan-zaman anlayışlarına bakıldığında, modern toplumlara özgü mekan-zaman anlayışı ile aralarındaki temel farkın, zamanın mekana bağlı olarak, birbirileri üzerinden düşünülerek kavranması şeklinde olduğudur. Bu kavrayışa göre, zaman ve mekanı bir arada düşünmeden herhangi bir toplumsal olayı tanımlamak mümkün değildir. Toplumsal her olay mekan ve zaman içinde tanımlanır. Bu anlamda tüm toplumsal sistemlerin yapılaşması mekan-zaman birlikteliği içinde gerçekleşir. Kuşkusuz bu toplumlarda da mekan-zaman uzaklaşması mevcuttur ancak bu durum modern toplumlarla karşılaştırılamayacak kadar sınırlıdır. Esas olarak bu toplumlarda orada bulunma ya da üst düzeyde hazır bulunma mevcuttur. Diğerlerinin fiziksel olarak orada bulunmadığı nispeten çok az toplumsal ilişki vardır. Tüm bunlara dayanarak, geleneksel toplumlardan farklı olarak,

¹³⁸ MITCHELL T., (2001) Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi, Çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, s:13, İstanbul

¹³⁹ a.g.e.

modern toplumlarda zamanın çoğunlukla toplumsal etkinlikler açısından yapılandırılmadığı söylenebilir. Saat zamanı modern toplumların ve onların kurucu toplumsal etkinliklerinin örgütlenmesinde merkezi bir önem taşımaktadır. Bu tür toplumlar zamanın ve mekanın boşaltılması ve zamanın soyut, bölünebilir ve evrensel olarak ölçülebilir bir şekilde hesaplanmasının gelişimi çerçevesinde konumlanmışlardır. Kapitalizmin ilk ayırt edici özelliği sanıldığı gibi makine değil, saat aracılığıyla düzenlenmiş, örgütlenmiş zamansal düzenliliklerdir. Bunun en güzel örneği, kapitalist ekonomide üretimin örgütlenme tarzında görülür. Üretimin örgütlenmesinin temelinde üretim maliyetlerinin minimize edilmesi yatar. Bu durum aynı zamanda üretimi süresinin minimize edilmesi yatar.

Modernist düşünce ve onun ardında yatan Aydınlanma geleneğinin dayattığı zaman-mekan kavrayışı esas olarak toplumsal değişim üzerinde yoğunlaşır. Toplumsal kuramın esas nesnesi ilerleme, toplumsal boyutu da tarihsel zaman olagelmıştır. Tarih, kendine özgü devinimleri ve durak noktaları olan ama esas olarak da hep çizgisel bir süreç olarak kavramsallaştırılmıştır. Tarih, düz, geri dönüşümü olmayan zaman çizgisinde her biri kendinden öncekine bir üst aşamayı temsil eden biçimlenişlerin artarda dizilmesidir.

Bermann, modernitenin tarihsel olarak biçimlendiğini savunduğu üç aşama üzerinde yoğunlaşır. 16. ve 18. yüzyıllar arasında, bireyleri geleneksel bağlarından koparılmış yeni bir hayat modelini deneyimlemeye zorlayan modernliğin toplumsal formları gelişmiş; Fransız Devrimi siyasal ve iktisadi olarak bu örüntüye katkıda bulunmuş, bireylerin yeni ve bağlayıcı kimlikler edinmesini sağlamıştır. Nihayet modernizasyonla birlikte kapitalizmin ve pazar ekonomisinin yayılması modern deneyimin nihai aşamasını teşkil etmiştir.¹⁴⁰ Baumann ise, moderniteyi Aydınlanma Projesi'nin ürünü bir kültürel proje, kapitalizmin sonucu olarak toplumsal biçimde yerleşmiş bir hayat tarzı olarak anlamaktadır.¹⁴¹

Aydınlanma dönemi; modernizm ilkelerinin netleştiği en azından felsefi, sosyolojik ve kültürel temellerinin olduğu dönemdir. Aydınlanmanın etkisiyle akıl, 'rasyonel akıl' haline gelirken tarih de, 'insan aklının ilerlemesinin' tarihi haline gelmiştir. Aklın toplumun temel yapıtaşı olarak kabul edilişi, modernite ile rasyonalite arasında zorunlu bir bağı gerekli kılmıştır. Bu dönemde düşünceler hemen eyleme dönüştürülüyor, eylemler genel ilkelere

¹⁴⁰ BERMAN M., (2001), Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, s:29 İstanbul

¹⁴¹ ÇİĞDEM A., (2004), Bir İmkan Olarak Modernite: Habermas ve Weber, İletişim Yayınları, s:68 İstanbul

bağlanıyor, kuramsal ölçütler yapılandırılıyor ve aynı amaç için işbirliği yapılıyordu. Böylece Aydınlanma Projesi'yle birlikte modernizmin temel ilkeleri olan; evrenin birliği ilkesi, ilerleme, rasyonalizasyon ve sekülerizm belirginleşmiş oldu. Ortaçağın ussallığına koşut olarak modern ussallık, Tanrı'nın merkezde olduğu yere bu kez özneyi diğer bir ifadeyle insanı yerleştirmiştir. Söz konusu özne yeni otorite olmuştur. Bağımsız bir nesnelere dünyasının üzerinde ve karşısında yer alan özne anlayışı hakimdir.

Modernite olgusunun toplumsal yapıdaki etkileri incelendiğinde, karmaşık bir görünüm arz etmekte, geleneksel ile modernitenin farklı birliktelik şekilleri oluşabilmektedir. Modernizmin vaat ettiklerinin bir bedeli olarak gelenekten kopmak, tarihi yıkmak gerekmektedir. Geleceği kurmak için ilk olarak eskiyi yıkmakla işe başlanmalıdır. Bu düşünce insanları zincirlerinden kurtarmak amacıyla bilginin ve toplumsal örgütlenmenin mistik ve kutsal kabuğunu kırmayı hedefleyen seküler bir harekettir. Bu noktada moderniteyi anlama açısından temel bir öneme sahip olan 'yaratıcı yıkma' kavramı ön plana çıkmaktadır. Yaratıcı yıkım, modernitenin bünyesinde var olan çelişkilerden türemiştir ve modernizmin temel felsefesi olan ilerleme fikrine, tarihten ve gelenekten kopuşa imkan tanımaktadır. Marshall Berman'a göre; "Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimiz ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz ve bildiğimiz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. Modern ortamlar ve deneyimlerin coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesinde birleştiği söylenebilir ama paradoksal bir birlikteliktir bu, bölünmüşlüğü birlikteliğidir. Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak, Marx'ın deyişiyle 'katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği' bir evrenin parçası olmaktır.¹⁴²" Katı olan her şey eriyip havaya karışır, kutsal olan her şey sıradanlaşır ve sonunda insanoğlu kendi hayatının gerçek koşullarıyla ve öteki insanlarla kurduğu ilişkileriyle yüz yüze gelmeye zorlanır.¹⁴³

Modernliğin dinamizmi, zaman ve mekanın ayrılmasından ve toplumsal yaşam içinde kesin bir zaman-mekan dilimlenmesini sağlayacak biçimlerde yeniden birleşmelerinden; toplumsal sistemlerin yerinden çıkarılmasından ve toplumsal ilişkilerin, bireylerin ve grupların eylemlerini etkileyen sürekli bilgi girdilerinin ışığında düşünsel olarak düzenleme ve yeniden

¹⁴² BERMAN M. (2001), Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, s:27 İstanbul

¹⁴³ JENCKS, C. (1996), "Yeni Modernler", Çev.: İpek Gödeli, Yapıdan 9 Seçmeler, Yem Yayınları, s. 68-89, İstanbul

düzenleme sürecinden kaynaklanmaktadır. Mekanik saatin icadıyla zamanın mekandan ayrılması ve standart 'boş' boyutlar haline gelmeleri, toplumsal etkinlik ile bu etkinliğin mevcudiyet bağlamlarının özellikleri içine 'yerleştirilmişliği' arasındaki bağları kopartıp atar. Bu olgu, yerel alışkanlık ve deneyimlerin getirdiği kısıtlamalardan kurtulmayı sağlayarak çok çeşitli değişim olanaklarının açılmasını sağlar. Zaman ve mekânın ayrılması modern toplumsal yaşamın ayırt edici özelliği olan rasyonel örgütlenme için bir dişli görevi görmesidir. Ayrıca, tüm yerkürenin, bugün çok doğal sayılan haritalara dökülmüş olması göz önüne alındığında, tek bir geçmiş anlayışı artık evrensel hale getirmiştir¹⁴⁴. Dakika, harita ve kronometreler, aydınlanmanın dünyanın nasıl örgütlenmesi gerektiği konusundaki vizyonunda vazgeçilmez araçlardır.

Fransız Marksist coğrafyacılardan Yves Lacoste coğrafyanın da bu anlamda değerlendirmesi gerektiğini belirterek şu belirlemeyi yapar. "Yeryüzünün bilgisi bize ilk bakışta insanın dünyayı algılama çabasının sonucu gibi görünür. Ancak oluşturulan bir yeryüzü bilgisi, üzerindeki ve altındaki varlıklarının saptanabilmesiyle anlamlı hale gelir. Coğrafya, bir coğrafyacı açısından 'bilgi için bilgi' gibi görünse de, gerçekte dünya kaynaklarına egemen olmanın aracıdır da aynı zamanda. Sömürgecilik faaliyetlerinin yoğun yapıldığı dönemler günümüz çok uluslu şirketlerin doğal kaynakların ve emek gücünün envanterinin çıkartmasından tekil devletlerin turizm potansiyelini hesaplamaya kadar tüm siyasi ve iktisadi ilgiler coğrafyasız yapamaz. Bu açıdan coğrafya stratejik bir bilgidir ve ilk anda karışık, çok çeşitli bilgilerin bir araya gelmesini gerektiren de bu uygulamalardır. Bilgi için bilginin parçalara ayrılması gerçeğini dışına çıkılmazsa, bilgilerin varlık nedenleri ve önlemleri kavranamaz."¹⁴⁵

Bu stratejik uygulamalar, coğrafyayı, devlet örgütlerinin yöneticilerine gerekli kılar. Gerçekten bir bilim söz konusu mudur? Aslında bunun önlemi yoktur. Coğrafyaya, alana ait bilgileri birbirine eklemenin stratejik bir bilgi, bir iktidar olduğu anlaşıldığına göre bu sorun çok da önemli değildir. Alanların, fiziki denilen görünümünün ekonomik, toplumsal, demokratik, siyasi özelliklerinin yöntemli bir tanımı olan coğrafya, kesinlikle devletin ve iktidar olarak topraklarında yaşayan insanları denetlemesi, örgütlemesi ve görevleri çerçevesinde yerini almalıdır.(Lacoste s:15 -16)

¹⁴⁴ GIDDENS, A. (1998), Modernliğin Sonuçları, Çev.: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, s:26 İstanbul

¹⁴⁵ LACOSTE Y., Coğrafya Savaşmak İçindir, Özne yayınları, çev. Ayşin Arayıcı, 1998, İstanbul

Modernlik, düzen üzerinde düşünölen bir zamana aittir; bu düzen, dünyanın, insan habitatının, insan benliğinin ve bu üçü arasındaki bağlantının düzenidir. Modernlik, bir düşünce meselesi, bir kaygı konusudur; kendi kendinin farkında olan, bilinçli bir pratik olduğunun bilincinde olan ve durduğu yada sadece yavaşladığı takdirde ortaya çıkacak boşluktan sakınan bir pratiktir.¹⁴⁶ Modernizmin temel düşüncesi; “anlık olan ve geçip giden ile sonsuz olanın ve değişmeyen birlikteliği”ne¹⁴⁷ dayanır. “*Geçicilik kültü (tapınması)*. Lefebvre’ye göre modernitenin özü budur”¹⁴⁸ Modernin ‘şimdi’ anlamına gelen epistemolojisi, onun söz konusu ‘özü’nü daha açık hale getirir. Modern olan hep geçicidir (ephimeral): Kendisi dahil hiçbir şeyi kalıcı kılmaz, her şeyi geçici hale sokarak stratejik olarak konumlandırır.¹⁴⁹

Modernitenin ve kapitalizmin insan yaşamında yarattığı temel dönüşümler; kırsal ilişkilere ve toprağa bağlı bir yaşam tarzına son vermesi, yaşamın kentlerde yoğunlaşması, kent ile kır arasındaki ilişkinin ters yüz edilmesi ve kentin toplumsal yaşamda merkez konuma gelmesi şeklindedir. Kapitalizm, üretimin kırsal bölgelerden koparak kentlerde yoğunlaşmasını kolaylaştıran bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Böylece kent, daha önceki yüzyıllardan farklı bir yapılanma içinde öne çıkmış ve insan yaşamlarının mekansal olarak ana eksenini oluşturmaya başlamıştır. Aynı şekilde kent artık özneyi parçalar. Kentin öznesi, hem bir eş, hem bir anne yada baba, hem bir meslek sahibi, hem bir seçmen, hem bir futbol takımının taraftarı vs durumundadır diyen Besim Dellaloğlu da kent ve kır arasındaki ayrımı şu örnekle anlatır: “Kentın Cafesi ile kırın kahvesi arasındaki fark sadece bir yazılış ve okunuş farkı değildir. Her ikisinde de insanlar oturur ve çay, kahve içerler. Kırın kahvesinde oturup çay, kahve içmek kolektif bir edimdir. Hep birlikte davranır bireyler. Kırdaki kahveye gitmenin hedefi, ötekilerle birlikte olmaktır. Kentin cafesinde ise, kalabalık bir görüntüdür.”¹⁵⁰

Modernleşme sürecinde kentlere bakıldığı zaman, kentsel mekânın kapitalizmin ilkeleri çerçevesinde yeniden şekillendirildiği görölmektedir. Sermayenin akışkanlığını kolaylaştırmak ve birikimini arttırmak yönündeki eğilim beraberinde yeni mekansal düzenlemeler getirmekte, eski çevreler sürekli olarak bir değişim döngüsü içine girmektedir. Mekânın, kapitalist ekonominin gereklilikleri doğrultusunda bir değişim geçirerek niceliksel

¹⁴⁶ BAUMAN, Z. (2003), Modernlik ve Müphemlik, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, s:14 İstanbul

¹⁴⁷ HARVEY, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Çev.: Sungur Savran, Metis Yayınları, s:23 İstanbul

¹⁴⁸ LEFEBVRE, H. (1998), Modern Dünyada Gündelik Yaşam, Çev.: Işın Gürbüz, Metis Yayınları, s:86 İstanbul

¹⁴⁹ SARIBAY, A.Y. (2004), Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme, Everest Yayınları, s:35 İstanbul

¹⁵⁰ DELLALOĞLU B., (2001), Kent Öznenin Evidir, 21. yy karşısında kent ve insan, yayına hazırlayan, Firdevs Gümüšoğlu, Bağlam yayınları, s:73, İstanbul

değerlerinin ön plana çıkması, bulunduğu yer ve coğrafyayla arasındaki bağların gevşemesi modern zamanlara özgü bir mekan olgusu olarak kendisini göstermektedir. Mekansal süreksizliklerin yapısı sermaye tarafından belirlenmekte; sermaye, mekanın bu özelliğini kullanarak, kendi karlılığını arttıracak yeni düzenlemeler ve tanımlamalar yapmaktadır. Modern kent bu düzenlemelerin nesnesidir.

“Modernizm, kente ve kent yaşamına övgüdür; bir anlamda kutsanmasıdır kent yaşantısının. Modernizm için kent insanın, çevresini ve toplumsal ilişkilerini biçimleyebilme, örgütleyebilme gücünün ifadesidir. Bunun için kent, modernizm projesinin, aydınlanma rüyasının temel nesnesidir. Modernistlerin kente bakışları hep işlevsel olmuş ve modernist reformcular her zaman kenti kendi idealleri doğrultusunda, ihtiyaçlarına göre biçimleyebilecekleri bir mekan olarak görmüşlerdir.”¹⁵¹

Besim Dellaloğlu'nun deyişiyle “Modernliğin ürettikleri içinde, onu en çok temsil edenlerden ikisi kent ve öznedir. Bir anlamda bu dönemde kent ve özne aynı yolun yolcusudur.”¹⁵²

Mısırın modernleşmesi üzerinden modern iktidar ve bilgi biçimlerinin kullandıkları yöntemler ve dayanaklarını anlattığı çalışmasında Mitchell Timothy kitabının¹⁵³ birinci bölümünde modern siyasi iktidar biçiminin nasıl işlediğini, ikinci bölümde ise yeni iktidar biçimleri ile dünyayı anlamının modern biçimleri arasındaki ilişkiyi sorgular. Timothy'e göre 19.yy'da gelen yeni denetim yöntemleriyle Yalnız tarımsal artı ürünün bir kısmı temellük edilmeye değil, kırsal üretim mekanizmalarının içine girilmeye de çalışıldı... Bu modern iktidar biçimlerinin yada Foucault'un deyimiyle Disiplin yöntemlerinin ağırlıklarında yada etki alanlarının genişliğinden değil, nüfuz etme, yeniden düzenleme ve kolinize etme yeteneklerinden kaynaklanıyordu. Yani mekanın yeniden düzenlenişi ve sakinlerinin gözetim ve denetime tabi kılınışı, tabiatı gereği, kolonize edici yöntemlerdi. 19.yy'ın ikinci yarısında okul eğitimindeki disiplin, modern devlet siyasetinin temel unsuru sayılmaya başlandı. Siyasi düzen, aralıklı olarak baskı uygulanması yoluyla değil, sürekli eğitim, teftiş ve denetimle sağlanabilirdi.¹⁵⁴

¹⁵¹ IŞIK, O. (1993), “Modernizm Kenti / Postmodernizm Kenti”, Birikim Dergisi, 53, s. 41–50, İstanbul

¹⁵² DELLALOĞLU B., (2001) Kent Öznenin Evidir, 21. Yy Karşısında Kent ve İnsan, Yayına Hazırlayan, Firdevs Gümüšoğlu, Bağlam Yayınları, s:73, İstanbul

¹⁵³ MITCHELL T., (2001) Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi, Çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, s:22, İstanbul

¹⁵⁴ a.g.e. s: 17-22

Aynı şekilde Timothy İstanbul'da da ¹⁵⁵ 19.yy'da Kahire'ninkine benzer bir çizgiyi takip ederek, benzer disiplin ve düzen yöntemlerini uygulamaya başladı. Bu yöntemler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra eğitimden şehir planlamacılığına, dilden, kılık kıyafete kadar pek çok alanda ve 20.yy'ın Mısır'ında olduğu gibi modern siyasi özneyi yaratacak bir doğrultuda Kemalizm tarafından kurumsallaştırıldığını belirtir.

Modernistlerin kentleri düşünceleri doğrultusunda biçimlemelerine verilebilecek en iyi örnek belki de; 19. yüzyılın ikinci yarısında İkinci İmparatorluk Paris'inde çalışan Haussmann'ın eski kentsel dokunun tamamen yıkılıp bunun yerine kenti baştan düzenli bir biçimde inşa etme idealleridir. Haussmann'ın eski kent dokusunu yıkması ile modernizmin ideal kent yaratmak gayesi yani modernizmin temel koşulu olan 'yaratıcı yıkım' anlayışı arasında bir bağ vardır.

Modernist düşüncede kentler ideal bir tip doğrultusunda tasarlanır, bu yönüyle "modernizm aslında bir kent ütopyasıdır" denilebilir. Kırdan kente yönelen yoğun göçlerle birlikte tam bir kaos ortamına dönüşen kent mekanını yeniden düzenleme, kötü yönlerinin sökülüp atılması, kentlerin yeniden şekillenmesi anlayışı 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında temel bir öneme sahiptir. Bu dönem "evlerin ve kentlerin açık açık 'içinde yaşanacak makineler' olarak düşünülebildiği bir dönemdi. ¹⁵⁶" Bu dönemde modern kent planlama anlayışının temel ilkelerini açıkça ortaya koyan "(CIAM) Uluslararası Modern Mimarlar Kongresi toplanarak 1933 tarihli Atina Bildirgesi'ni kabul ediyordu. Bu bildirge, bunu izleyen yaklaşık otuz yıl boyunca modernist mimarlığın ana çizgilerini tanımlayan belge olacaktır¹⁵⁷," Kongre'de benimsenen ilkelerden en önemlileri şunlardır; evrensel çözümlerin aranması, böylece yöreselliğin ortadan kalkması, sonsuz, farklılaşmamış mekanın elde edilmesi, mevcut teknolojinin mükemmelleştirilmesi, özellikle toplu üretimin desteklenmesi, toplumsal sorunlara ilgi, kentin konut rekreasyon iş ve ulaşımdan oluşan dört işleve ayrılması.¹⁵⁸

Modern kent planlama anlayışında; kentlerin düzenlenmesinde bir tek düzelik, homojenlik, ilkelere bağlılık egemendir. Kent kendi içinde; çalışma bölgeleri, oturma bölgeleri, kamusal alanlar şeklinde ayrılmıştır. Modern mimari anlayışının öncülerinden biri olarak kabul edilen Amerikalı mimar Frank Lyord Wright'ın sözleri modern planlama anlayışını özetleyici bir

¹⁵⁵ a.g.e. s:19

¹⁵⁶ HARVEY, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Çev.: Sungur Savran, Metis yayınları, s:46 İstanbul

¹⁵⁷ a.g.e. s:46

¹⁵⁸ DOSTOĞLU, N. (1995), "Modern Sonrası Mimarlık Anlayışları", Mimarlık Dergisi, ss. 22-28

niteliktedir; “... modern yapının ‘eskiden olduğu gibi parçaların cansız bir varlık ... birbirleriyle çekişen bir sürü küçük şeyin bir koleksiyonu olmak yerine, tek büyük bir şey’ olduğunu yazar.¹⁵⁹” Wright ayrıca, yapıları insana ve topluma en iyi hizmet verecek bir form içinde tasarlanmanın gereğinden söz etmektedir

Modern mimari felsefe, ideal kent kavramı ekseninde mükemmellik, netlik, kesinlik ve çelişkisizlik arayışındadır. Adalet ve eşitliği sağlayabilme ve toplumsal düzeni gerçekleştirmek adına belirli bir estetik zevkten uzak tamamen işlevsel ilkeler doğrultusunda tasarlanmış kentler ve yapılar inşa edilmiştir. Modern mimarının dayandığı ideoloji, insanlar için yaşanabilir kentler yerine, işlevlerine göre belirlenmiş bölgeler inşa etmeye yöneltmişti. Kentlerde, katı işlevsellikten ötesine önem vermeyen; konutu ‘iş dışında kalan zamanda barınmak için kullanılacak yer, bir barınma makinesi olarak gören anlayış hakimdi. Modern mimarının önemli teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen Le Corbusier’e göre; konut bir barınma makinesidir; eğri sokak keçi yoludur, düz caddeler ise insanlar içindir. Le Corbusier, bu felsefenin uzantısı olarak bir mimarın yaratıcılık düzeyini ve yapının estetik değerini insana ve topluma sağladığı faydaya göre değerlendirmektedir.¹⁶⁰

Modern mimarlık anlayışının uygulamaları; savaşın yıkıntısına uğramış yada eskimiş kentlerin yeniden yapılandırılması ve canlandırılması, kentsel bölgelerin yeniden düzenlenmesi fabrika, hastane, okul vb. kamu binalarının inşası ve özellikle bünyesinde bir huzursuzluk potansiyeli taşıyan işçi sınıflarının konutlarını inşa etmede görülmektedir. “*Kentlerin köktenci bir şekilde yeniden yapılanması fikri salt kentsel bunalımı değil, bunun yanı sıra toplumsal bunalımları da çözeceği umudundan esinlenmektedir.*¹⁶¹”

Modern mimari anlayışın içindeki en önemli eksik ve eleştirilerin yoğunlaşmasının sebebi; modern kent planlama anlayışının “*insanlığın bütün özlemlerini cisimleştirmeye yeterli bir efsane olarak etkin makineye tapınmanın yeniden su üstüne çıkması biçiminde, tekelci, bürokratik iktidar ve rasyonalitenin gizliden gizliye kutsanmasıdır.*”¹⁶²

¹⁵⁹ CONNOR, S. (2001), Post-Modernist Kültür, Çev.: Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, s:109 İstanbul

¹⁶⁰ KARAKURT, E., Kentsel Mekanı Düzenleme Önerileri: Modern Kent Planlama Anlayışı ve Postmodern Kent Planlama Anlayışı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 26, Ocak – Haziran 2006*:7-8

¹⁶¹ FISHMANN, R. (2002), “20.yüzyılda Kent Ütopyalari: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier”, Der., Çev.: Bülent Duru, Ayten Alkan, 20. Yüzyıl Kenti, İmge Kitabevi, s:108 Ankara

¹⁶² HARVEY, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Çev.: Sungur Savran, Metis yayınları, s:51 İstanbul

Modernizm döneminde sosyal bilimlere bakıldığında toplumun genelde zamansal bir nesne olarak ele alındığı, toplumun zaman içinde nasıl değiştiğine önem verildiği görülür. Mekanda şu yada bu zamanda ortaya çıkan farklılıklar önemli değildir ve geçicidir. Zamanın içinde yok olurlar. Yani modernizm için önemli olan mekân dışında zamanın toplumları nereye yönlendireceği anlayışıdır. Modernite projesi özü itibari ile baskıcı ve yukardan aşağıya örgütlenmiş, seçkin bir projedir. Rasyonalist bir bakış açısı ile tüm toplumu tek bir ana anlatı etrafında biçimlendirmeyi hedeflemek de bunu yaparken toplumların içerdiği farklılıkları aynılaştırıp, hiçleştirmektedir. Bu tür yukardan aşağıya planlama anlayışının baskıcı bir sosyo-mekânsal proje olması kaçınılmaz olduğu gibi başarısız kalması da kaçınılmazdır. Farklılıkları görmezlikten gelmek daha da kötüsü ortadan kaldırmaya çalışmak ortaya tek boyutlu, demokratik olmayan ve çoğunluğu reddeden bir toplum ve kent mekanı çıkartmaktadır. Aynı şekilde modernizmin kentler ve kentsel mekanlar yoluyla toplum ve bireyler üzerinde yarattığı yanılsamalar kuşkusuz yeni bir toplumun yapılandırılması yönünde önemli sonuçlar yaratmıştır diyebiliriz. Bu, bugün için de geçerlidir. Çünkü mekanı yapılandıran yalnızca onun görünürde olup bitenler değildir; mekânın görünür biçimi onun doğasını belirleyen uzaklaşmış ilişkileri örterek saklar.

Modernist düşünce içinde mekansal planlama, bir meta olarak kentsel sistemin bir bütün olarak işleyişinin düzenlenmesini gerçekleştirmek üzere kurgulanmıştır. Kentsel kullanımların ve fonksiyonların birbirleriyle ilişkisinin kurulmasında temel hedef, her bir fonksiyonun verimliliğinin yükseltilmesine koşut olarak arazinin düzenlenmesidir. Burada hem kullanım verimliliği uğruna kentsel toprak metalaştırılır, hem de kullanımın nesneleşmesinde fonksiyonellik ön plana çıkar. Öte yandan kullanımların birarada olma ekonomilerinin sağlanması, böylece verimliliğin artırılması ve ulaşım-altyapı maliyetlerinin minimize edilmesi görevini de üstlenir.

Modernizmin kentlerinde bulvar, kentin ne gösterilişi icadı ve geleneksel şehrin modernleşmesinde en belirleyici kopuş noktasıdır. Kentin temel ulaşım akslarını oluşturan bulvarların inşaatları sırasında, yüzlerce binanın yıkımına yol açılmış, binlerce insan evlerinden edilmiş, yüzyıllardır varlığını sürdürmüş mahalleler tümüyle yok edilmiştir. Ama şehrin tümü, tarihte ilk kez, en azından görünüşte, tüm sakinlerine de açılmaktadır. 1950’li yıllarda A. Menderes’in ve 1980’lerde de B. Dalan’ın İstanbul’da başlattıkları imar operasyonları sonucu oluşturulan geniş trafik yollarıyla, daha önceden “kapalı” ilişkilerin sürdüğü mahalleler birbirine bağlanarak, mahalleler boyunca hareket edilebilen “açık” ve

“bütünleşmiş” kentler hayata geçirilmiştir. Yüzyıllardır birbirinden yalıtılmış hücreler halinde yaşayan kent, artık birleşik, bütünleştirilmiş bir fiziksel ve sosyal mekan olu. Modernist kent pratiğiyle geniş bulvarların ağaçlıklı ve geniş gezi imkanları sunan kaldırımları, yaya bölgeleri ve yaya bölgelerini süsleyen meydan, anıt ve havuzlar, değişen koşullara uyumla yeniden düzenlenmekte olan kentlerin etkileyici bir seyirlik, görsel ve duyuşsal bir şenlik olmasını sağladı. Bulvarlar ve yaya bölgeleri insanlara kamunun içindeki özel olabilecekleri, fiziksel olarak yalnız kalmadan baş başa olabilecekleri mekanlar yarattı. Bu ortamda kentin gerçeklikleri kolaylıkla düşsel ve büyüü bir hal alabilmektedir. Özel ve kamusal dünyanın bir arada yaşandığı bulvarların, sokakların, kafelerin, restoranların, birahanelerin meyhanelerin parlak ışıkları ve davetkar atmosferi bu hazzı arttırmaktadır. Bu özel coşkular doğrudan kamusal kent mekanının modernleşmesinden kaynaklanmaktadır.

2.7.2. POSTMODERNİZM İDEOLOJİSİ VE KENT

Foucault’ın 19 yüzyılı bir zaman-tarih çağı; 20 yüzyılı ise bir mekan çağı olarak tasvir etmesi ve postmodernizmin temel olarak bir mekan estetiğini yansıttığı görüşü mimarlığın, postmodern tartışmalarında ön plana çıkmasının mantıksal kurgusunu ortaya koymaktadır.

Modern sonrası mimarlık akımları incelendiğinde; postmodernizmin savunduğı heterojenlik, çok seslilik, bölünmüşlük düşüncelerine paralel olarak birbirinden oldukça farklı yaklaşımların varlığı dikkat çekmektedir. Bu çoğulcu yapı içinde, her biri farklı görüşleri barındıran, ancak belirli ana ilkeler çerçevesinde belirginleşen iki ana yaklaşım saptayabiliriz: eklektik-popülist yaklaşım ve yeni klasikçi yaklaşım. Eklektik-popülist yaklaşım, Venturi’ye dayanmaktadır. Bu tavrın ilkeleri; netlik, kesinlik ve çelişkisizlik yerine karmaşıklık, belirsizlik ve çelişkileri yansıtan bir mimarlık, tarihten alıntılar, sembolik öğelerin kullanılması, binalarda iç-dış ayırımının vurgulanması şeklinde özetlenebilir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan dönüşümler kentsel mekan algılamalarında dolayısıyla kentsel mekanın biçimlenmesi anlayışında da etkilerini göstermiştir. Sanayi devriminde kentlerin aldığı göçlerden farklı olarak, kentler iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki yaşanan gelişmelerle geçmiş dönemlere oranla daha fazla göç alır hale gelmişlerdir. Teknolojik gelişmeler neticesinde mekansal engelleri çok daha rahat aşılır hale gelmiş olması ile kent, gerek ülke içinden gerekse ülke dışından yoğun bir insan akınıyla karşı karşıya kalmıştır. Aldığı iç ve dış göçlerle birlikte hızlı büyüyen kentlerin nüfusları milyonları, on milyonları ve hatta yirmi milyonları bulabilmektedir.

Modern kentsel mekan algılayışı ile postmodern mekan algılayışı arasındaki belki de en büyük ayrım; modern mekan algılayışı, mekan düzenlemede toplumsal amaçlar çerçevesinde hareket ederken, postmodern mekan algılayışında ise mekan, her türlü toplumsal bağ ile ilintisiz olarak, söz konusu güzelliği kendisi için bir amaç edinmiş bir anlayışla tamamen kendi içinde bağımsız bir şey olarak görmesinde yatar. Postmodern mimariye göre sanatçı(mimar) kitlenin de beğenisine cevap verecek şekilde mimari formu belirlemede tam bir özgürlük içinde olmalıdır. Elbette mimarın özgürlüğü pazar mekanizmasıyla sınırlandırılmış bulunmaktadır. Richard Sennett'in 'Kamusal İnsanın Çöküşü' adlı kitabında belirttiği gibi; "... şehirler insanlarla doldukça, insanlar birbirleriyle işlevsel bağlarını yitirmeye başladılar. Daha fazla yabancı vardı ve yalıtılmış durumdaydılar."¹⁶³

1970'li ve 1980'li yıllardan itibaren küresel süreçlerin etkisiyle yaşanan ekonomik yapıdaki dönüşümlerle kentsel kamusal mekanlar farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır; alışveriş merkezleri, temalı parklar, süper marketler, fast-food restoranlar vb. bu mekanlar, bireyleri içinde bulunduğu 'yer'den kopartarak kendi şehirlerinde turist olma imkanı verirler. Alışveriş merkezlerindeki mekan düzenlemeleri sayesinde gerçekte bir yerleşim bölgesinde -dünyanın her yerinde olan veya hiçbir yerde var olmayan- geziniyormuş hissi verilmektedir. Alışveriş merkezlerinde esneklenen çalışma saatleri sayesinde klasik gün ışığına bağlı tüketim alışkanlıkları bırakılarak tüketim çok daha uzun zaman dilimlerine yayılmaktadır. Ayrıca bu mekanlar sokaklar, meydanlar ve parklardan çok daha güvenli yerlerdir; buralara güvenlik görevlileri tarafından üstünüzün arandığı bir girişten geçerek girebilirsiniz. İnsanların bu merkezlerde rahatça dolaşıp tüketim yapabilmeleri için merkeze giren üründen tüketiciye kadar bütün aktörlerin güvenliği önem kazanmaktadır. Bu güvenlik sistemi, satıcıyı ve tüketiciyi yangına, terörist saldırıya ve hırsızlığa karşı korumayı amaçlar. En büyük iddiası kapalı bir kentsel mekan yaratmak olan bu mega alışveriş merkezlerinde, iç mekanlardaki ortak toplanma alanlarının toplam alana oranı çok düşük düzeydedir. Ortak alanlar, salt girişler ve mağazaların birbirine bağlayan sirkülasyon şeritleridir.¹⁶⁴ (Tokyay,2005:286). Bu tür mekanlar hiçbir zaman kendilerini ihtiyaçların karşılandığı yerler olarak sunmazlar; her zaman bir dizi eğlence imkanı da içerirler. Böylelikle gerçek tüketimle boş zamanın değerlendirme aracı olan eğlence tüketimi birbirine karışır. Günümüzde bireyler zamanının büyük kısmını, evinde, iş yerinde ve bu tüketim mekanlarında geçirmektedirler. Böylece diğer

¹⁶³ SENNETT, R. (2002), Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev.: Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Kitabevi, s:176 İstanbul

¹⁶⁴ TOKYAY, V. (2005), "Yeni Tasarım Kültürü Işığında Alışveriş Mimarlığı, Gösteri Kültürü", Mimarlık Kültür Sanat Yapı Dergisi, 286, ss. 58-64 İstanbul

kentsel kamusal alanlar renksizleşmeye ve terk edilmeye başlamaktadır. Farklı yerleşim alanlarından gelen insanların, özel sorunlarını kamusal düzleme taşıyarak ve kamusal meseleleri de özel kaygıları haline getirerek, yüz yüze görüşebildiği, tesadüfen karşılaşılabilirdiği, konuşup tartıştığı ya da görüş birliğine vardığı kentsel mekanlar sayı ve hacim olarak hızla küçülmektedir.¹⁶⁵

2.8. DÖNEMSEL MEKÂNSAL PARADİGMALARA BAKIŞ VE DEĞİŞEN PLANLAMA ANLAYIŞI

Üretim öncesi dönemde sihirsel düşünüş biçimi, tarım döneminde dinsel düşünüş, endüstri döneminde ise kısmen bilimsel düşünüş hâkimken, günümüzde iktisadi gereklilikleri takip eden bir anlayışın kendini içselleştirmesi planlamayı da etkilemiş toplumsal yapının sürekliliği ve ritmi de ağırlıklı olarak ekonomik olgular tarafından belirlenmiştir. Mekânın homojen algılanması sürekliliği olan, içi boşaltılmış, edilgen ve soyut olarak ele alınması kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda kendi karını maksimize edecek şekilde altyapısal örgütlenmesi ve kurduğu sistemi yönlendirebilmesi de soyut bir mekân-zaman anlayışı içerisinde tek bir ekonomik sistemin parçası haline gelmesi şuan için görülen bir durum. 18.yy'daki sanayi gelişmeler modernizmin önemli yapı taşı olmuştur. Bu durum yerleşim birimlerinin değişmesine, eski tekil evlerin yerini büyük apartmanların almasına, 'klasik' olanlar eleştirilerek 'yeni' olanın benimsenmesine yol açmıştır. 19.yy'dan itibaren kentin sosyal yapısının değişmesiyle birlikte 20.yy'ın kenti daha kozmopolit, işçilerin kalabalık ve örgütlü, yaşam koşullarının bozulduğu bir kent halini almıştır. Kentin kalabalıklaşması, mekansal olarak büyümesi kapitalist dizge içinde mekanda 'daha işlevsel' alanların ortaya çıkması, alınıp satılması ortaya rant sorununu getirmiştir. Bu anlamda önem kazanan planlama kente müdahaleyi, ortaklaşa yaşam alanlarının yaratılmasını ve toplumsal özgürlüğü sağlama konusunda hastalıkların tedavisinde yaygın olarak kabul görmeye başlamıştır. Daha sonra post-modernizmin gelişmesiyle bağımsız ve özerk olarak algılanan mekânda oluşacak planın da kapsayıcı olmaması daha çok müşterilerinin keyfini dikkate alan eski ve yeninin harmanlandığı bir kent özlemi olarak şekillenmesi görülen bir durum olarak belirginleşmiştir. Küreselleşme süreçleri ile ilişkili, parçalanmaya dayalı yeni dönemde kıt kaynakların giderek kıtlaşması, bileşenlerin insan tarafından kullanımında sınırlara ulaşılması, özellikle serbest

¹⁶⁵ BAUMAN, Z. (1999), Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, s:29 İstanbul

piyasa ekonomisine dayalı düzenin getirdiği ve post-fordist dönem olarak da bilinen bu süreç de hâkim düşünce ve örgütlenme olarak mekânı etkilemekte ve etkisini hissettirmektedir.

Sonuç olarak küreselleşme olarak algılayabileceğimiz bu durumun sadece batının değerlerini dünyanın geri kalanı tarafından benimsenmesi anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda yerel özelliklerin küresel ölçekte dolaşıma çıkması ve piyasa ekonomisi içinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin uluslararası bir banka olan HSBC'nin “dünyanın yerel bankası” şeklinde slogan kullanması küreselleşmenin mekânsal farklılıklara bağlı yerelde sermaye akışını devreye sokması olarak nitelendirilebilir. Kısacası kapitalizm mekânsal engelleri yeni iletişim ve bilgi teknolojilerine dayanan olgu aracılığıyla aştığı ve akışkanlık kazandığı görülür. Yine Küreselleşen bir dünyada görüldüğü gibi yerel de değişiyor ve yeni bir yerel oluşuyor denilebilir.

Türkiye’de ise gelişim seyri 1923’de daha çok sermaye birikimi için inşaat yapımı üzerine şekillenirken 1980’lerden beri ise sermaye birikiminin yeniden üretimi için inşa edilmiş alanlar şeklinde örgütlendiği görülür. 1923’de restorasyonun olmadığı, daha çok yeni mekân inşaatı şeklinde belirginleşen durumun yerine 80’lerde taş ve toprağa dayalı sanayinin gelişimi inşaatın krize yanıt veren özelliğini de göstermektedir. Bir nevi Türkiye’deki kapitalist gelişim sürecinin motoru inşaat sektörü olmuştur. Buna bağlı olarak belediye çalışmaları çeşitli kesimler arasında rant kapma ve belirli grupların çıkarları doğrultusunda geliştiği vurgulanabilir. Türkiye’deki kentsel planlama süreçleri günümüzde sermayenin iktidar odaklı gelişim sürecini takip etmiş ve bunun için küresel olanla eklemlenmeye çalışmıştır. Küreselleşmeyi ve küresel kenti hâkim duruma getirmek de bu durumu belirginleştiriyor

Mekânsal paradigmlar ve kuramsal tartışmaların farklı dönemler ve anlayışlar tarafından da şekillendiği görülür. Örneğin WALD tarafından yayınlanan yerel üzerine bir tartışmada 20.yy’ın mekâna bakışı üç döneme ayrılmıştır.¹⁶⁶ (Tablo1)

¹⁶⁶ YIRTICI, H., (2005), Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,

Tablo1: Dönemsel Olarak Mekana Bakış

<u>Dönem</u>	<u>Mekana bakış</u>
1.dönem(1.dünya savaşından sonra başlayan ve 70'lere kadar devam eden dönem)	Chicago okulunun ve plüralist yaklaşımın etkisinde kalmış dönemdir. Bu düşünceye göre mekân insan davranışlarını belirleyen önemli bir etkidir.
2.dönem(70'lerde başlayıp 80'lere kadar devam eden dönem)	1.döneme eleştirel tavır geliştiren ve mekânı sosyal ilişkiler üzerinden tanımlayan daha çok mekân boyutunu geri plana iten bir yaklaşımdır.
3.dönem(80'lerde başlayıp devam eden dönem)	Mekânsal farklılığın önemli olduğu ve sosyal olguları anlamada bu mekânsal farklılaşmalarının sosyal bilimler açısından artık yadsınamaz olduğu vurgulanan bir yaklaşımdır.

Kaynak: Tez kapsamında geliştirilmiştir.

Yine başka bir anlayışa göre 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen tartışmaları üç dönem içinde tanımlamak olağandır. İlk dönem 2. Dünya Savaşı'ndan 70'lere kadar olan süreyi kapsar. Bu dönemde kentin; coğrafi, kültürel ve sosyal farklılıkları göz ardı edilerek, indirgemeci bir işlevsel açıklama ile konut ve sanayi gibi alanlara bölünmektedir. İkinci dönem 80'lerin ortasına kadar olan dönemi kapsar. Bu dönem farklı yerel ve bölgesel birimlerin kendilerine özgü dinamiklerinin olduğunu öne sürerek, dünyayı mozaiklerden oluşan bir bütün olarak tanımlamıştır. Üçüncü dönem 80'lerden sonraki dönemi kapsar. Bu çerçevede ekonomik etkinlik birimi ile mekân arasında birbirlerinin etkilenecek şekilde değişim şeklinde adlandırabilecek bir ilişki üzerine kurgulanmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁷ YIRTICI, H., (2005), Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,

2.8.1. PLANLAMA YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ulus devletlerin kenti uzun vadeli olarak planlamaya çalışmaları ortaya kapsamlı planlama anlayışını çıkarmıştır. Bu yaklaşımın temel ilkelerini ABD'de Chicago üniversitesinden bir grup plancı geliştirmiştir. Kamu yararını esas alması, uzun vadeli olması ve kapsamlılığı bu yaklaşımın temel argümanları olmuştur. Buna karşı ortaya çıkan eleştiriler ise planlamanın yukardan aşağıya, katı olması ve tekelleştirici yapısına yönelikti ayrıca rasyonelleşme sürecinin getirdiği bürokratikleşme ise denetim kurmanın en önemli araçlardan biri olarak eleştirilen konular arasındaydı. Daha sonra planlama kurumunun ezilen ve dışlanan kesimlere karşı duyarsızlığını eleştiren savunucu planlama ise planlıların teknisyen değil, siyasal bir sürecin içinde aktif aktörler olarak yer alması gerekliliği üzerine şekillenmiştir. Bunun için savunucu planlama; çok sayıda planın hazırlanması ve planın toplumun farklı kesimleri için ne anlama geldiğinin açık hale getirilmesinin önemi üzerinde durmuştur ama kapsamlı planlamanın güçsüz kesimleri dışladığı eleştirisini seslendirirken söz konusu sorunların temelinde yatan iktidar sorununa dokunmamıştır. Dahası güçsüz kesimlerin sürece kendi adlarına katılmaları ve kendi sorunlarını seslendirmeleri yerine, savunucu planlılar bu kesimin sorunlarını ve taleplerini kendi algıladıkları biçimiyle planlara yansıtılmışlardır. Bu nedenle savunucu planlama da elitizm sorununu ve yukardan aşağı anlayışını aşabildiğini söyleyemeyiz. 1970'li yıllarda ise planlamanın sınıfsal karakterini gündeme getiren Marksist yaklaşımın başlangıç temelini ise kent planlamanın kapitalist toplumsal ilişkiler ve ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesindeki rolü oluşturmaktadır. Burada ki vurgu daha çok kent planlamasının kapitalist kentin işlerliği ve işlevselliğini sürdürebilmesi açısından gerekliliği üzerinedir. Marksist çerçeve içinde en kapsamlı yaklaşımdan olan Lefebvre'nin anlayışına göre ise kentin en büyük düşmanı devletin elinde bulunan kent planlamanın etkisidir.

Modernist anlayışa karşı gelişen postmodern planlamanın ise temel önermelerinden kaynaklı kendi anlayışına uygun bir planlama anlayışının olmayışı Postmodern dünyada neyin gerçeklik neyin simülasyon olduğunun bilinmemesinden kaynaklı olduğu vurgulanır. Planlamanın iktidar anlayışına karşılık ise postmodernist bakış daha çok planlamaya karşı mücadele ve direnişi savunmaktadır denilebilir. Kısacası her şeyin her an yeniden bozulup kurulduğu; gerçeklikle, simülasyonun birbirinden ayrılmadığı bir dünya olduğu fikri planlamayı da kısıtlayıcı bir aktör olarak görmektedir.

Planlamanın gerekliliğini reddetmeyen, ancak sivil toplum merkezli, aşağıdan yukarıya örgütlenmiş bir planlama anlayışını savunan bir anlayışın son yıllarda yaygınlık kazandığı görülmektedir. Habermas'ın; modernite projesinin araçsal rasyonaliste anlayışı yerine, iletişimsel rasyonalitesini koyarak belirginleştirdiği anlayışta karşılıklı güven ortamı için aktörlerin kendilerini anlatma ve karşısındakileri anlama isteğini aşağıdan yukarıya katılımcı bir anlayışla ele aldığı bunun içinde kamusal alanın dönüşümünün gerekli olduğu vurgulanır. Demokratikleşmenin de kamusal alanın genişletilmesi ve devletin baskıcı uygulamaların dışına çıkartılmasıyla olanaklı olduğu belirtilir.

80'li yılların neo-politikalarını içselleştiren durumun sosyal alana duyarlı gözüküp eşitsizlikleri dikkate alan, ekolojik dengeye göre şekillenme belirtileri gösterse de kentleri yarıştıran, büyük eylem alanları geliştirip aynı anda projeciliğe yönelmesinde kendi içindeki tutarsızlığı göstermektedir. Daha çok stratejik planlama olarak algılanan bu durumun ne projeciliği dışta tuttuğu nede bütünsel açıyı reddettiği görülür. Örnek olarak İstanbul metropolitan planlamasının hazırlanıp, aynı anda Galataport, Haydarpaşa ve benzeri küçük ölçekli planların yapılması sermayenin bu bütünsel yapı içinde nasıl şekillendiğini de göstermektedir.

Tartışmalardan da anlaşılacağı üzere zamanın mekân karşısındaki birincil öneminin artık kalmadığı ve mekânın bu bilimlerin merkezine yerleştiği görülür. Yani artık çağdaş kapitalizmin ayırt edici boyutunun zaman değil mekân olduğu anlaşılabilir.

20. yüzyılda sosyal bilimlerin alanındaki mekan anlayışının ekonomik determinist bir tavırdan, mekanın kendine ait özelliklerini de dikkate alan bir anlayışa doğru evrildiği gözlenmektedir. Kapitalist ekonominin akışkanlığını arttırabilmesi ve rekabet gücünü geliştirebilmesi açısından bir mekan ölçeği olarak yerliğin önem kazanması, mekanda gerçekleşen sosyal ilişkiler ve kültürel değerleri ön plana çıkarmaktadır.

2.9. TARİH BOYUNCA İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİNDE STRATEJİK ÖNEM OLARAK YOLLAR

İnsanlığın yerleşik hayata geçiş sürecinden sonra yeryüzünde yerel ölçeklerde ulaşım dokularının gelişmeye başladığı bilinmektedir. Coğrafya'nın bu anlamda temel belirleyen olduğu ve ulaşımın mekânsal dağılımında rol oynadığı söylenebilir. Kıyı yerleşmelerinin nehir taşımacılığını getirdiği topografik olarak düz alanların kavşak noktalarını oluşturduğu varsayımı da coğrafya-ulaşım ilişkisi içerisinde tarihsel arka plan olarak kurgulanabilir.

Ayrıca ulaşımın geçmişten beri yeni yerler ele geçirmek için de çok önemli bir misyonunun olduğu görülür. Aynı zamanda bunun tarihsel altyapısına baktığımız zaman da ulaşımın fonksiyonel yapının mekân denetimi ve etkileşimi üzerindeki etkisi de kolayca görülebilir. Tarihsel arka planda ulaşımın hakimiyet kurma ve bulunduğu dönemde güç olma iddiasını gerçekleştirdiği söylenebilir. MÖ 6. yüzyılda İyonya'nın bilimin merkezi olmasında bulunduğu yerin ve bu yerin ulaşım ilişkilerinin güçlü olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Adalar ve körfezler ülkesi olan İyonya'nın su kıyısı ilişkileri ve deniz ulaşımı ile uygarlıklardan etkilendiği görülür. Bu dönemde Grek uygarlığının siyasal ve toplumsal yapısının Ortadoğu uygarlığının kalıpları içinde erimeye başlaması Helenistik dönem olarak bilinen uygarlıksa gelişimin özünde de ulaşım ile gelen yeni hâkimiyet planlarındaki etkileşim ağları olarak görülebilir. Yine bu dönemde yol; yerleşmelerin kendi aralarındaki ulaşım şebekelerinin küçük çaplı ticaretinde etkisiyle ve beraber gelişmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerde karayolu ve deniz yolu ilişkileri, doğuda Hindistan, batıda ise Kartaca'ya kadar genişlemiştir.¹⁶⁸

Yerleşik hayata geçiş sonrasında ise büyük akarsu ve bunların deltaları üzerinde oluşan toplumsal ve siyasi birimler tarihin bilinen ilk yerleşmeleridir. Fırat ve Dicle'de, Mezopotamya bölgesinde toplumların en büyük uğraşısı olan tarımın gerçekleştirilebilmesi için kurak olan Ortadoğu ikliminde suyun denetlenmesi çok önem taşımaktadır. Yani, yaşamsal öneme sahip olan kanal sisteminin kurulması ve bakımı çok sayıda insanın uzun bir hat üzerinde yerleşik olan ile tarım alanı arasında ve bunlar arasında koordinasyonu

¹⁶⁸ ZEYBEKÇİ, D., (2006) Yerleşmelerin Gelişiminde Ulaşımın Mekansal Boyutu ve İstanbul Örneği, Lisans Bitirme Ödevi, İstanbul

sağlayabilecek ulaşım sistemleri oluşturmaya zorlamakta olması ulaşım-coğrafya-iktidar-ilişkilerinin ilk argümanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mısır Firavunlarının ehamlarını inşa eden esirler ve ustalar için kurulan ‘Kahun’ şehri kalıntıları yerleşme-iktidar-yol ilişkisi hakkında ilk bilgileri veren kalıntılardır denilebilir. Dikdörtgen bloklar içinde hücrelerden ibaret olan konutların dar yollarla bölünmesi, bu yolların sadece yaylaların hücrelerine varabilmesi için düzenlenmesi bu ilişkiyi daha da belirgin bir hale getirmektedir. Yine aynı tarihlerden günümüze gelen İndus Vadisinde, ‘Mahenjo-Daro’ileri bir uygarlık seviyesinin büyük bir şehri olarak bilinen yapının arkeologların kabullerine göre ana caddelerinin kuzey-güney ve doğu-batı istikametlerine göre düzenlenmiş olması ve bunun dışında kalan yol şebekesinin düzensiz bir yapı göstermesi de bu dönemdeki iktidarın yolları şekillendirmesine örnek olarak verilebilir.¹⁶⁹

Mezopotamya Vadisi’nde M.Ö. 450’lerde tarihçi Herodot’un bahsettiği Babil şehri, asma bahçeleri ve merasim yolları ile Fırat Nehri üzerinde sularla ve su hendeğiyle çevrili bir yerleşmeydi. Şehri ikiye bölen nehrin kenarlarının korunması ve nehrin üzerinden geceleri kaldırılabilen köprülerle şehrin iki yakasının birbirine bağlanması hem ayaklanmayı önlemek hem de iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla oluşturduğu söylenebilir.

Yunan şehirleri önceleri Grifit sokaklarıyla ve mabetlerin toplandığı akropollerıyla yeni bir düzen oluşturuyordu. M.Ö. 500’de dünyaya geldiği bilinen Hippodamus şehir düzenini dama tahtası denen, birbirine dik yollarla örtüşen yapının 2000 sene sonra da yeni dünyada kurulan şehirlerin yol sistemini oluşturduğu görülür. Hipodamus ile gelen yeni düzenin içinde Agora, kamu binaları dükkanlar genelde merkezi oluşturuyordu.

Roma zayıf yöneticilere, kötü idareye kargaşa ve devrimlere karşı imparatorluğun merkezi olarak kaldı. Bunu sağlayansa Romalıların yaptığı muhteşem yollardı. Romalılar, imparatorluğu korumanın birliklerini ve yaptıkları malları kolaylıkla ulaştırabilecek sistemin başarılı bir kara yolundan geçtiğini keşfettiler. Romalıların yaptığı ilk yol Consul Cladius’un (M.Ö. 312) de başlattığı Appian yoluydu. Roma merkezden başlayan 288 bin km yolu 200 yıl içinde yaptılar. Bu yolla batıda Avrupa doğuda Filistin güneyde Mısır’a kadar ele geçirdiler. Traianus imparatorluğu döneminde de yapılan yollar ve limanlarla Roma imparatorluğu

¹⁶⁹ a.g.e. s:74

tarihindeki en geniş sınırlara ulaşmıştır. 'Bütün yollar Roma'ya çıkar' özdeyişinin de buradan geldiği ve iktidarın çevre üstündeki hakimiyetini gösteren bir argüman olduğu söylenebilir. Çünkü Romalılar ünlü yollarını gerçekten bu amaçla inşa ediyordu.¹⁷⁰

Daha sonra Roma imparatorluğunun bir eyalet yönetim iskeletinin bir araya getirdiği konfederasyonun ticari faaliyetler sonucunda kalıcı ulaşım ağlarının başlangıcını oluşturduğunu ve etkin yol şebekesinin hem ele geçirilen topraklar açısından hem de askeri açıdan önem taşımaktaydı. Bundan dolayı Romalılar bir yandan var olan yolları sürekli onararak kullanımda tutmuş diğer yandan da yeni yollar inşa etmiştir. Bu yollar da daha sonraki dönemde Çin'e kadara uzanan ipek yollarıyla bütünleşme göstererek küresel ölçekle ulaşım ağlarının oluşumunu teşkil etmiştir.¹⁷¹

Orta Çağ şehirlerinde yolları koruma gayeleriyle karışık ve ayrıntılı yapıldığı fikri o devrin bir buluşu değildir. Daha eski devirlerde yollar, askeri amaçlara hizmet edebilecek şekilde yapıldığı bilinen bir gerçekliktir. Aristo 'Düz yolların güzellik getirmelerine karşı mücadele bakımından pratik olmadıkları fikrini belirtmesi de bu açıdan doğrulanabilir. Orta Çağ şehirlerinin yol düzeninde iki ana şeklin olduğu görülür. Şatonun himayesindeki küçük yerleşme ve stratejik noktalarda ticaret ve ulaşım merkezlerindeki yapılar bu düzeni hakkında bilgi verir.

Orta Çağı takip eden Rönesans, şehirlere yeni perspektifler getirdi. Planların düzenlenmesi İtalya'da başladı. Bu gelişmede doğu-batı arasındaki ticaretten elde edilen kazançların bina, saray, kilise, mezar ve meydan yapılarına aktarılması yanında, yeni savaş silahı olarak ortaya çıkan topçuluk karşısında savunma amacıyla düzenlenen ideal şehir planlarının olduğu dikkati çeker. Örneğin palmanouva şehri akslar, sanat eserlerini kıymetlendiren alanlar, parklar, bahçeler, ihtişam, servet ve iktidarı ifade edecek şekilde düzenlenmeye başladı. Yollar yeniden kuvvetlenen kralların, prenslerin gücünü ve iktidarı gösterecek şekilde saraylara doğru yönlendirilmesi de bunun göstergesidir.

Rönesans'ı takip eden Barok devri şehir planlarında elle tutulur değişiklikler getirmiştir. Bu yeni düzen arayışını patiste versailleste karlsruhede ve menhimde görüyoruz. Yollar bir

¹⁷⁰ BARROW H. R., (2006) Romalılar, s:52, İz Yayıncılık, İstanbul

¹⁷¹ GÖZÜPEK, E., (2005) Kentsel Ulaşım Planlamasında Yeniden Yapılanma, Lisans Bitirme Ödevi, İstanbul

ideolojiye hizmet etmek üzere iktidar unsurunun sarayında son buluyordu. 1666 yangınından sonra Christopher Wren tarafından yapılan Londra planında ana yolların tamamının yeni kuvvet kazanan kurumu olan borsa binasına yönelmesi, plan yapmada değişen düşünceleri göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonra da fetihlerin güzelleştirilmesi amacıyla planların yapıldığı, yolların da bu yönde kullanıldığı malumdur. Örneğin Fransa'da Rivalı Caddesi İngiltere'de Bath planlanması gibi. Yol, zengin burjuva sınıfı için ve kral bahçelerini görecektir şekilde yapılmıyordu. Tüm düzenlemeleri yolların dar yada geniş yapılması, yolların birliğinin sağlanmasında bu açıdan değerlendirilebilir.

Ulaşım ve bunun şekillenmesinde, mekâna yansımada siyasi tarih bire bir etkili olmuştur. Ülkelerin hakim güç konumuna gelmesinde ulaşımın eylemi bu konuda temel belirleyicidir denilebilir. George Modelski tarafından geliştirilen 'Boşat güç' tanımı da bu açıdan değerlendirilebilir. Örneğin;15. ve 16. yy önce Portekiz sonra İspanya'nın Boşat güç oldukları dönemlerdir.17.yüzyıldaki Hollanda'nın 18.yüzyıldaki Fransa'nın 19. yüzyıldaki İngiltere'nin de bu dönemler içerisinde Boşat güç olmalarının temel argümanları ulaşımın herhangi bir fonksiyonel yapısı içinde güçlü konumda olmalarından kaynaklanır. Yani önemli olan ülkeler arası her mücadele sonrası ulaşım ve ulaşım araçlarındaki büyük değişim yaşanması ve bunun mekâna etkileridir. Nitekim İngiltere'nin Boşat güç olduğu dönemde deniz ulaşımı ABD'nin Boşat güç olduğu dönemde hava ulaşımının baskın olması bunun göstergesidir.¹⁷²

Denizlerdeki egemenliğin zaman egemenliği anlamına geldiğini belirten P. Virilio ise şöyle açıklar: "...Ama şiddetini denizler üstündeki tabyanın görünmezliğine doğru kaydırın, Tarih'e, zamanı yeniden kurma makinasına benzeyen yüzer ulusun yani Britanya İmparatorluğunun kronometrik veçhesini göz önünde bulundurmamak daha da ilginç olabilir. Nitekim Fleetin Being'in işaret noktası ve engebesi olmayan dünyası içinde zafer, eğer kara üstünde hiçbir yerde konumlanmamışsa, en azından zamanın yani gezegenin mekaniği içinde konumlanmayı gerektirir. Bu basit nedenden ötürü İngilizler uzun bir süre dünyanın en iyi saatçileri olarak kalacaklardır; denize egemen olmak, zamana egemen olmayı, o dönemde dendiği gibi "Aya nişan almayı" gerektirir."¹⁷³

¹⁷² GÖZÜPEK, E., (2005) Kentsel Ulaşım Planlamasında Yeniden Yapılanma, Lisans Bitirme Ödevi, İstanbul

¹⁷³ VIRILIO, P., (1998), Hız ve Politika, Yayına hazırlayan Haldun Bayrı, Kaya Şahin, s:49, İstanbul

Endüstri devrimini üretimde insan gücü yerine mekanik bir sistemle buharın kullanılmasıyla başlatabiliriz. Aynı buhar gücünü ulaşımda da atın ve yelkenin yerini alması, yeni devrin yani endüstri devrinin gelişmesini hızlandırmıştır. Üretim için gerekli hammadde, üretilen mal ve üretime katılan işçiler ayrı ayrı ve değişik ulaşım talepleriyle ortaya çıkarak yerleşimleri de etkilemişlerdir. 1830'dan bu yana makinenin, endüstrinin ve asfaltın kütle halinde eşyanın ortaya çıktığı her yerde bizim isteğimize bağlı olmaksızın yeni bir hayat düzeninin başladığı tüm bunlardan anlaşılabilir zorunlu bir gerçektir.

Hausmann'ın Paris şehrinde yaptıkları büyük ayaklanmaları bastırmak için topçu ve süvari birliklerinin rahat hareket edebileceği geniş caddelerden ibaretti. Bugünkü büyük bulvarların açılış sebeplerinin en önemlisinin de stratejik ulaşım kaygısıyla yapıldığı söylenebilir.

Nazi Almanya'sında otoyol yapımının ideolojik politik bir ürün olduğu genel yapılanmadan kolayca anlaşılabilir. Ayrıca işsizliği ortadan kaldıracak, inşaat sektörünü hareketlendirecek bu politika halkın desteğini sağlamak açısından önemliydi. Otoyol inşası sırasında savaş ekonomisinin etkisiyle öncelikle savaş araçlarının ulaşım kolaylığı ve serbestliği düşünülmüştür. Hitler'in bir toplantıda: *'Yapılan otoyollarla savaş araçları iki gecede ülkenin doğu sınırından batı sınırına geçebilecektir.'* cümlesi otoyol yapım gerekçelerinden en önemlisini vurgulamıştı.

Her totaliter mücadelenin bu yöntemi yeniden kullanmasında çok anlamlıdır; burjuvazi düşmanı olan yada en azından "Hücum kıtaları"na dromomonlarını seferber etmek için böyle olduğunu iddia eden alman Nasyonal sosyalistleri, liderlerin dinamik nutuklarıyla Alman kitlelerin "harekete geçirilmesi"nin artık önü alnamazmışçasına, komşu ülke topraklarındaki otoyollara yayılmadan önce, Alman devletini şehir şehir yada daha doğrusu sokak sokak ele geçirirler.¹⁷⁴

Ulaşımın egemenlik veya iktidar kurma araçlarından olduğu ve bunun egemen kentler çıkardığı da söylenebilir. Özellikle 15.yy'den sonra Amsterdam, Londra, Venedik, İstanbul, Paris kentleri dünya çapındaki ulaşım faaliyetlerinin kavşak noktalarını oluşturmaları bu kentleri kolayca egemen kent noktaları haline getirmiştir. Egemen kentler bugün itibarıyla bahsedilen sürecin metropollerini olarak karşımıza çıkıyorsa da bunu tarihsel süreç içerisinde de

¹⁷⁴ a.g.e. s:28

okumak mümkündür. Uygarlık tarihinin dört büyük vadide başlattığı ve buralarda günümüze kadar kalmış şehir planları olduğu bilinir. Bu yerleşmeler sırasıyla Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin'de görülür. Büyük nehirler tarımsal verimliliklerinin yanında vadi boyunca kurulan yerleşmeler arasında kolay bir ulaşım sağladığı için de önemliydi.

“Sistem el ele, el birliğiyle, genişler, esnektir: yitirdiği Şeyin kendi hayatı olduğunun farkında olmayan bön ve budala yığın, seve seve yer aldığı sistem içinde itişip kakışıkça, basamak sayısı sürekli artan merdivenin en altlarında herkes birbirini ezip tırmanmaya çabaladığı sistem yaylanır, esner, herkesi kapsamayı bilir. Üretim, tüketim, seyir, eğlence, boş zaman, görüntü, gürültü, iktidar hırsı... dışında kalma ihtimali taşıyanı; ya “birey olma”, “farklılık”, “marjinallik”, “özel hayat”, “muhaliflik” gibi söylemlerle emer, denetim ve Pazar içi kılar, yada “toplum düşmanı” olarak damgalar, anarşist, terörist, bölücü, deli, meczup, aşırı, romantik... diye adlandırıp tanımlayarak, dışlar, kapatır, fiziksel olarak imha eder. Herkesleşenler, herkesleşmenin huzuru ve güveni içinde mutludur artık...”

Işık ERGÜDEN

3. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ VE İSTANBUL

3.1. KAPİTALİZM, DEĞİŞEN KAMUSAL HAYAT VE TÜKETİMİN YÜCELTİLMESİ

Kapitalizm öncesi dönemlerdeki kentin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamının bir bütünü olan ve kendiliğinden gelişen kamusal aktivite, günümüzde yerini tüketim yoluyla eğlence aktivitesine bırakmıştır. Bu dönüşüm kamusal aktivitenin anlamını değiştirirken, kamusal yaşamın geçtiği mekanlar konusundaki anlayışları da dönüştürmeye başlamıştır. Kamusal aktivite kent meydanları, parklar, sokaklardan alışveriş yapılarının klimatize edilmiş ortamlarına doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm süreciyle birlikte gündelik hayatın geçtiği kamusal mekanların tasarımında eğlence ögesinin baskın bir şekilde ortaya çıktığı; mekanların ele alınışında tasarlanmış mekan kaygısından uzak, hazır (ready-made) bir takım öğelerin kullanıldığı; birbirine karışmış göstergeler ve imajların bu mekanların ana unsurları haline geldiği görülmektedir.¹⁷⁵

18.yüzyıl öncesindeki dönemlerde, belli bir feodal sisteme dahil olarak ya da belli bir toplumsal sınıfın üyesi olarak bireylerin, “diğerleri” ile kurdukları ilişkiler tariflenmiştir.

¹⁷⁵ VURAL, T., YÜCEL, A, Çağımızın Yeni Kamusal Mekanları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış, İTÜ dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, 97-106 Eylül 2006, İstanbul

Ancak, bu dönemden sonra toplumsal sınıflar arasındaki duvarların alçalmaya başlaması ve kentlerin kozmopolitleşen yapısı yeni kamusal ilişki formlarını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, kentsel yaşamın deneyim ve dürtü çeşitliliği içinde, “başkaları” ile genişleyen bir iş bölümünün gerektirdiği düzenin sağlanabilmesi için gerekli olan parasal değiş tokuş, insanın araçlaştırılması üzerine kurulmuş, soğuk ve kalpsiz ortamda başka bir ilişki seçeneğine çok da fazla yer bırakmamıştır.¹⁷⁶ Bu durumda bireyler modern hayatın aşırılıklarına, ancak koşuşmalı yaşamdan kaynaklanan dürtüleri bir elemeye tabi tutarak karşı koyabilmişlerdir. Buradaki tek çıkış yolu da gösterge, semboller, moda ya da bireysel ilginçlikler aracılığıyla yapmacık bir bireysellik oluşturmak haline gelmiştir.¹⁷⁷

Sanayi kapitalizminin gelişimi ile birlikte yaşanan çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler kentliler arasında kurulan kamusal ilişkinin formunu ve kamusal ilişkinin geliştiği mekanları da değiştirmiştir. Sennett’in 18. yüzyıldaki kamusal yaşamı tariflemek için kullandığı kentlerin bir tiyatro sahnesi olma durumu devam etse de; artık kentlilerin kent yaşamı ile kurduğu ilişkilerde çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle bu dönemde bireysellik kavramının önem kazanmasıyla birlikte kent yaşamının tiyatro sahnesindeki aktör ve izleyici kavramları arasında bir ayırım oluşmuştur. Öyle ki, kentli, kent yaşamının tiyatro sahnesi içinde bir aktör olarak yer almaktan çok, pasif bir izleyici konumuna indirgenmiştir.¹⁷⁸

Sanayi kapitalizminin gelişmeye başladığı 19.yüzyılda, Avrupa’nın büyük kentlerinde ardi arkasına açılan fabrikalar, kırsal kesimdeki işgücünün köylerden kentlere doğru hareketlilik kazanmalarına sebep olmuştur. Bu bağlamda, kentlerdeki mevcut yerleşmeler ve donanım, yeni yerleşimci kitlelere hizmet vermekte yetersiz kalmış; kentlerin dışında çeşitli yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, artık, kentlerin merkezlerindeki kamusal mekanlar da bütün kentlilerin değil, burjuva adı verilen bir grup yeni zengin kullanım alanı haline gelmiştir. Kentlerin çeperlerinde oluşan yeni yerleşim bölgelerinde oturan işçi sınıfı içinse sosyalleşmek, bir mahalleden ötekine ya da bir yerleşim biriminden diğerine geçmekle sağlanmaya başlamıştır. Bir mahalleden diğerine yapılan bu geçişlerde genellikle alışveriş gibi gündelik ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılır hale gelmiştir.¹⁷⁹ 19. yüzyılda kent

¹⁷⁶ BOCOCK, R., (1997). *Tüketim*, Çev. İ. Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara

¹⁷⁷ HARVEY, D. (1999), *Postmodernliğin Durumu*, Çev.: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul

¹⁷⁸ SENNETT, R., (2002). *Kamusal insanın çöküşü*, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

¹⁷⁹ a.g.e. s:177

yaşamının heterojen bir yapıya bürünen bu çeşitliliği içinde bireysellik kavramının gelişimi de önem kazanmıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, kapitalizmin yalnızca üretim ve tüketim ilişkilerini düzenleyen ekonomik sistem olmaktan çıkarak, gündelik hayatı düzenleyen kültürel bir gerçeklik haline geldiği görülür. Özellikle bu dönemle birlikte değişmeye başlayan üretim-tüketim ilişkilerinin kentlerdeki gündelik hayat pratiği üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu yüzyıl başında üretimin örgütlenmesine yönelik olarak yapılan bilimsel çalışmalar, gündelik hayatın farklı alanlarında da etkili olmaya başlamış; gündelik hayat an ve an planlanır hale gelmiştir. Bununla birlikte tüketimin yaşamsal ihtiyaçların karşılanması anlamından sıyrılarak bir kimlik tarifleme aracına dönüşmesi sonucunda gündelik hayatın her alanı, tüketim aktivitesiyle kuşatılmıştır. Bu yüzyıl, tüketimin tüm yaşamı kuşattığı, tüm etkinliklerin aynı birleştirici biçime uygun olarak bir düzen oluşturduğu, insanı ödüllendirme yollarının an ve an önceden planlandığı, çevrenin bütünüyle iklimlendirildiği, düzenlendiği bir dönemdir. Bu süreçte, kamusal ilişkinin ve kamusal mekanın anlamı da önemli bir dönüşüm geçirmiştir.¹⁸⁰ Bu çağda, bireysel kimliğin ifadesinin tüketim ürünleriyle özdeşleştirilmesi, bu pratik çerçevesinde insani ve kamusal ilişkilerin de kendiliğindenliklerini kaybetmesi, kamusal ilişkinin kurulduğu mekanların da dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Aynen, seri üretimle elde edilen tüketim ürünlerinin tipleşmesi gibi bir sorun, kamusal ilişkinin kurulması ve kamusal mekanın düzenlenmesinde de yaşanmaya başlanmıştır. Bu durum, kamusal ilişkinin kendiliğindenliğini kaybetmesi ve kamusal mekanların da bu tipleşmeye göre oluşturulan kurgu mekanlar haline gelmesi sorunsalını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Sennett'in tiyatro sahnesine benzettiği kent yaşamında kentliler kendilerini daha çok tüketime yönlendirmek için sahneye konan oyunu hem seyircileri, hem de oyuncularını olarak daha çok tüketen birer araç haline gelmişlerdir.¹⁸¹

20. yüzyılda kapitalizmin kendine özgü kültürel mantığı içinde şekillenen gündelik hayat, iş eğlence ve dinlence olarak çeşitli bölümlere ayrılmıştır.¹⁸² Bu bölümlenme ile yalnızca belirtilen aktiviteler değil; bu aktivitelerin gerçekleştiği mekanlar da birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında etkin olan bu anlayış, dünya savaşlarının hemen

¹⁸⁰ BAUDRILLARD, J., (1997). *Tüketim toplumu*, Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

¹⁸¹ VURAL, T., YÜCEL, A., Çağımızın Yeni Kamusal Mekanları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış, İTÜ dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, 97-106 Eylül 2006, İstanbul

¹⁸² LEFEBVRE, H. (1998). *Modern Dünyada gündelik hayat*, Metis Yayınları, Çev. I. Gürbüz, İstanbul

ertesinde yıkılan kentlerin fiziksel strüktürlerinin yeniden inşası konusunda da oldukça etkili olmuştur.

Görüldüğü gibi kapitalizmin kendine özgü, daha önceki dönemlerden keskin bir şekilde ayrılan bir mekan-zaman anlayışı vardır. Kapitalizmin zamanı çizgisel, geri dönüşümü olmayan, sürekli ileriye doğru akan, homojen bir zaman ve buna denk düşen mekan da homojen, sürekliliği olan, içi boşaltılmış, edilgen ve soyut bir mekandır. Mekan, kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda, kendi karını maksimize edecek şekilde altyapıya dönüşür. Kapitalizm mekansal olarak yayıldıkça, rasyonel bir şekilde örgütlenebilmek, kurduğu sistemi yönlendirebilmek ve kontrol edebilmek için farklılıkları yok etmek, örgütlenmesini soyut bir sistem üstüne oturtmak zorundadır. Kapitalizm kendi zaman ve mekan anlayışını her coğrafyada tekrarlar, o coğrafyayı kendi istekleri doğrultusunda, soyut bir mekan ve zaman anlayışı çerçevesinde tekrar kurar.

Üretim sürecinin ve örgütlenme biçiminin nicelleşmesi, bulunduğu mekan ve zamandan bağımsız, soyut bir karakter kazanması kaçınılmaz olarak tüketimin karakterini de değiştirmiştir. Tüketim üretime paralel olarak, bulunduğu yer ve zamandan bağımsız, o yerin sosyal ve kültürel değerlerini dışlayan ya da daha önemlisi tüketim eyleminin bir parçası haline getiren bir şekil almıştır. Bugün bütün dünyada insanların hemen hemen aynı şeyleri giyiyor, kullanıyor, seyrediyor ve yiyor olmaları tam da bu dönüşümün bir göstergesidir. Tüketim alışkanlıklarındaki standart kalıpların oluşması mekansal benzerlikleri beraberinde getirmektedir. Günümüzde modern tüketim toplumunun mekanı büyük kapalı alışveriş merkezleri ve aynı anda binlerce ürünün sunulduğu hipermarketler olmuştur. Bu mekanlar bölgeler arasında fark gözetmeden aynılaştıran, farklılıkları silikleştiren dünyayı sarsmakta, neredeyse tüketimin tek biçimi haline gelmektedirler.

3.1.1. TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

“Tüketim kültürü” teriminin kullanılması ürünler dünyasını ve bunların yapılanma ilkelerini günümüz toplumunun anlaşılması açısından merkezi bir yer işgal ettiğinin vurgulanması anlamına gelir. Özellikle standartizasyon ve sahte bireyciliğin günümüzde kendini daha sık gösterdiği araç da yine tüketim olgusudur. Günümüzde tüketim, doğal ihtiyaçları mal ya da hizmet aracılığı ile tatmin edilmesi olarak değil, kodlar ve kurullarla düzenlenmiş global ve tutarlı bir göstergeler sistemi olarak yorumlanmalıdır. Bu sistemde ihtiyaç ve hazların olumsal

dünyasının, doğal ve biyolojik düzenin yerini bir toplumsal değerler ve sınıflandırmalar düzeni almıştır. Gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın iktidar tarafından ortadan kaldırıldığı tüketim toplumunda birey, tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve prestij getirdiğine inanır ya da iktidar tarafından buna inandırılır. Satın alınan mal ile yeni bir kimlik satın alan birey de böylelikle satın alınan standart bireyler olur. Böylece tüm bir toplumsal farklılaşma mantığı da geliştirilmeye başlanmış olur. İhtiyaç artık tikel bir nesneye duyulan ihtiyaçtan çok, bir farklılaşma ihtiyacıdır. Toplumsal olarak üretilmiş rasyonel ve hiyerarşik ihtiyaçlar sisteminde tüketici tek tek nesnelere değil tüm bir mal ve hizmetler sistemini satın almaya yönlendirir. Bu süreçte bir yandan kendini toplumsal olarak diğerlerinden ayırt ettiğine inanırken bir yandan da tüketim toplumu ile bütünleşir. Dolayısı ile tüketmek birey için bir zorunluluğa dönüşür. Çünkü temel toplumsal etkinliğinin kendisi de bu şekilde oluşur. Bu anlamda tüketim bireyin özgür bir etkinliği değildir. Tersine hem ihtiyaçlar sistemini üreten ve yönlendiren üretim düzeninin, hem de birer gösterge olarak tüketim mallarının kazandırdığı görece toplumsal prestiji ve değeri belirleyen anlamlandırma düzeninin zorlaması altındadır. Sonunda bu yabancılaşma o kadar kapsayıcı olur ki, tüketim toplumunun yapısı haline gelir.

“Kurt çocuğunun kurtlarla yaşaya yaşaya kurda dönüşmesinde olduğu gibi demek ki bizde yavaş yavaş işlevselleşiyoruz. Nesnelere çağını yaşıyor, nesnelere ritmine hiç kesintisiz art arda gelişmelerine göre yaşadığımız, geçmiş uygarlıkların tümü de dayanıklı nesnelere, araçlar veya binalar kuşaklarca insandan daha uzun yaşamışken bugün onların doğmasını, gelişmesini ve ölmesini izleyen bizleriz...”¹⁸³

Baudrillard'dan da görüleceği üzere tüketim; hiç de sanıldığı gibi her yerde toplumsal koşullarla engellenen, bireyin kendisine ayrılan özel alanda bir özgürlük ve kişisel oyun alanı marjını yeniden elde edeceği marjinal bir sektör değil de; etkin ve kolektif bir davranıştır, bir zorlama, bir ahlak ve bir kurumdur.

Tüketim ve tüketim toplumu ile ilgili gerek Frankfurt Okulu olsun, gerekse postmodern toplumu eleştirmenleri; hepsi eleştirel kaynaklarını bir biçimde Marx'tan almaktadır. Marx, insanın kendi doğasını kendisinin yaptığını öne sürer. İnsan kendi doğasını bir nesnelleştirme

¹⁸³ BAUDRILLARD, J., (1997). Tüketim toplumu, Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.15

süreciyle yapmaktadır. Bu süreci insanın dünyasını yaratarak kendini yarattığı emeğin tarihi olarak görmektedir.

Kapitalist bir toplumsal düzende özel mülkiyetle aşırı iş bölümünün gelişmesi, insanın ürettiklerini kendinden bağımsızlaştırmakta ve giderek ürünlerin insanı denetler bir duruma gelmesi olayı gerçekleşmektedir. Böylece insanın yaratıcı gücü engellenmektedir. Marx'a göre yabancılaşmanın bir başka yönü ise aşırı tüketim tutkusunun yol açtığı metafetişizmidir. Kapitalist sistemde insan metaların tüketimi açısından, diğer insanlara yabancılaşırken kendisi de iş bölümü pazarında metalaşmaktadır.¹⁸⁴

*“Tüketim toplumu tüketimi öğrenme, tüketime toplumsal hazırlık toplumdur aynı zamanda yani yeni üretici güçlerin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik getiren ekonomik bir dizgenin tekeli yeni yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaştırma tarzıdır.”*¹⁸⁵ diyor Baudrillard. Harvey, modanın, sadece giyimde ve dekorasyonda değil, aynı zamanda hayat tarzında da tüketim temposunu artırdığını ifade ediyor.¹⁸⁶ Tüketime hâkim olmak ya da bu sürece aktif olarak müdahale etmek zevkler ve fikirler üzerinde manüplasyon gerektirir. Bunun için yeni gösterge simgeleri ya da imajları yaratılır. Böylelikle günlük yaşamda tüketim, üretici güçler tarafından yönlendirilir. Bunun anlamı açıktır: Yaşam tarzına müdahale. Reklâm ve pazarlama sektörü tüketiciye yaşam tarzını dikte ettiren etkin bir araç olarak devreye girer.

Yine Marx'a göre insanın toplumla, çevresiyle dünya ile yabancılaşması kapitalist üretim üzerine bağlanmaktadır. Marksizm de “şeyleşme” toplum tarafından nesnel olarak imal edilen bir yanılsamayı anlatır. Bu toplumsal yanılsama toplumsal ilişkilerini şeyler arasındaki doğal ilişkiler olarak tanıtarak statükoyu korumaya yarar. Toplumsal bellek yitimi bir şeyleşme tipidir. Daha doğrusu şeyleşmenin başlıca biçimidir. Bütün şeyleşme bir unutmadır. Bu şeyleşme biçimi ekonomik sistemin gereklerinden doğar.

Marx'ın kapitalist üretimin değer soyutlamaları içerisinde ortaya koyduğu ve üzerinde emeğin toplumsal özyapılarının, emek ürünlerinin nesnel karakteri niteliği ile yansıtıldığı ideolojik bilinci; Walter Benjamin de eş zamanlı egemen olan “kültüre ilişkin nesneleşmiş tasarım”

¹⁸⁴ TERCAN, M., Sosyolojiye Giriş/Temel Kavramlar, Ankara, 4. Baskı, Bilim Yayınları, s.241

¹⁸⁵ BAUDRILLARD, J., (1995), Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, *Cogito*, S. 5, Güz, s.98.

¹⁸⁶ HARVEY, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Çev.: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, s.318

içerisinde yeniden yer bulmuştur. 19. yy’da kültürün yazgısı, kültürün mal olma öz yapısından başka birşey değildi; Benjamin’e göre bu öz yapı kendini “kültürel varlıklarda” fantazmagori niteliği ile sergilemiştir.

“Fantazmagorinin işlevi, birinci planda yüceltici bir işlev gibidir. Bu doğrultuda olmak üzere, dünya sergileri malların değişim değerini, bunların değerlerinin saptanışındaki soyutluluğu aşırı göz kamaştırıcı kılarak yüceltir; koleksiyoncu nesnelere onları mal olma öz yapılarından sıyrarak yüceltir; pasajlarda ise yüzyıl, yeni teknolojik olanakları yeni bir toplumsal düzenle karşılayamadığından, demir konstrüksiyon ve cam mimari yüceltilir.”¹⁸⁷

“Tüketim toplumu üzerine yazılan Marx’tan Veblen’e; Weber’den Adorno’ya ve daha bir çok düşünürün literatürünü izlediğimizde şu yargıya varmak kaçınılmaz olmaktadır. Adeta birer tüketim kenti olan alışveriş merkezlerinin kültürün “ satışı sunulduğu” alan olarak tanımlanabilir. Kültür aslında alışveriş merkezlerinde sanayileştirilir. Çünkü her biri kendi çevresinde bir kültür oluşturan yiyecek, giysi, sağlık, eğlence gibi yaşam biçimi ayrıcalıklı tüketim mallarının oluşturduğu genel takımın öğelerinden birine dönüştürülür. Burada yaşam sanatı, yeni yaşam tarzı, günümüzün modası, yeni kimlikler havalandırma, otopark, yiyecek, eğlence ve diğer pek çok şey alışveriş merkezlerinde hepsi bir aradadır . Buna sanayileşmiş kültürün sergilenmesi ve dışa vurulması diyebiliriz.”¹⁸⁸

Modern tüketim kültürü; 19 yy’ın ikinci yarısında biçimlenirken bu noktadan sonra geleneksel alışveriş kültürünün ve tüketim anlayışı hızlı bir değişime uğrayıp, mahalle bakkallarının yerine mağaza zincirlerine ve alışveriş merkezlerine bırakmıştır. Sanayileşmenin sonucu olarak üretilen çok sayıda ürünün satışı için çok farklı mimarilere sahip büyük alışveriş merkezleri yapılarak bu merkezlerin çarpıcı dekorasyonları görüntüyü zenginleştirici aydınlatma sistemleri ve ürünlerin sergilenme yöntemleri ile tüketicinin yeni ürünlere alıştırılmasına ve dolayısıyla da tüketim kültürünü etkiler olmuştur. Büyük alışveriş merkezleri yeni bir yaşam biçimini simgelemektedir. Dünyadaki gelişmelerden sonra Türkiye’de de bu noktada büyük gelişmeler dikkat çekmektedir.

¹⁸⁷ BENJAMİN W., (2004), Pasajlar, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.

¹⁸⁸ GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:6

3.1.2. YENİ TÜKETİM KÜLTÜRÜ OLARAK ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

Her insanın gıda, barınma, giyim gibi ortak ihtiyaçları bulunmaktadır. Ama tek bir tüketici tip yoktur. Her tüketicinin farklı ihtiyaçları, farklı beklentileri, farklı yaşam biçimleri ve farklı gelir durumları oluşmuştur. Tüm farklılıklara karşın global tüketicinin ortak istekleri, alınan ürünün ya da hizmetin verilen paraya değdiğine inanması gerekmektedir. Bununla birlikte tüm tüketiciler rahat bir ortamda alışveriş yapmak arzusunda olduğu, alışverişi eğlence ve keyif vererek vakit geçirdiği bir olay olarak gördükleri bilinmektedir. Alışveriş aynı zamanda ailenin de birlikte katıldığı bir ortak eğlence mekanı olarak kabul edilmiştir. Özellikle hafta sonları aileler büyük alışveriş merkezlerine, marketlere gidip orada vakit geçirip eğleniyorlar. Alışveriş artık eğlence ve yaşam alanına dönüşmüş durumdadır.

Toplumsal ve teknolojik gelişmeler artıkça insanların hayattan beklentileri de farklılaşmakta, bunun neticesinde de insanların satın almak istedikleri ürünler değişmekte ve çeşitlenmektedir. Tüketici alışkanlıklarının değişmesi, ürün gruplarının yenilenmesi ve çoğalması müşterilerin beklentilerini etkilemektedir. Müşteri ihtiyaçları ve beklentilerinin değişiyor olması, perakendecilik anlayışının da çeşitli evrelerden geçmesine neden olmaktadır. Bütün bu gelişmelere en iyi karşılığı verebilmek için, zaman içinde alışveriş merkezlerinin de değişmesi gerekmektedir. Müşteriye yalnızca en iyi ürünleri en iyi fiyatları sunmak artık yeterli görünmemektedir. Sonuçta bireyler, alışveriş yaptıkları mağaza ve alışveriş merkezlerinin tüketici odaklı çalışması koşulunu yerine getirmesini zorlamaktadır.

Üretimin tüketim tarafından sürekli olarak uyarılma zorunluluğu, kapitalizmin fabrikada yaptığının, yani üretimi arttırmak için mekanı ve zamanı örgütlemesini, tüketim alanında da tekrarlanmasını gerektirmektedir. Yeni pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi, reklam sektörünün genişlemesi, modanın tüketimi arttırıcı bir sosyo-kültürel fenomen haline gelmesi, gelişen bilişim teknolojisine paralel olarak internetin yeni bir tüketim aracı olarak kullanılması ve alışveriş merkezlerinin tüketim araçları olarak yeniden örgütlenmesi bu sürecin parçalarıdır. Bu nedenle özellikle 60'larla beraber önem kazanan ve nitelik değiştiren alışveriş mekanları, her türlü kültürel, ikonografik, toplumsal anlamının yanında, kapitalizmin tüketimi arttırmak amacıyla örgütlediği mekan-zaman düzenlemeleri olarak karşımıza çıkarlar.

1852'den bu zamana, kapitalizmin gelişmesine paralel olarak modern mağaza da hem tüketim ilişkileri hem de mekansal olarak değişmiş, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 50'li

yıllarla ayrı bir anlam kazanarak, bugüne ulaşmıştır. 60'ların sonu, 70'lerin başı itibariyle postmodernizmin modern toplumun kültürel mantığında dönüştürücü bir rol oynaması ve sosyal bilimlerin yeni oluşan toplumsal değişimleri tüketim merkezli açıklamaya çalışması, tüketim toplumu ismi verilen ve her şeyin artık tüketim olduğu savına dayanan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Tüketime modern toplum için, anahtar bir kavram olması ile birlikte tüketime yoğunlaştığı tüketim mekanları (büyük alışveriş merkezleri, hipermarketler, süpermarketler vb.) ayrı bir önem kazanmıştır.

Tarih boyunca alışveriş alanına toplumsal boyutunu kazandıran dinamik, maddi ve anlık gereksinimlerinin yanında bir diğer önemli unsur topluluk iletişimidir. Bu özellik alışveriş merkezleri sektörünü başta eğlence olmak üzere diğer hizmet sektörleriyle bütünleşmeye götürmüştür. Böylece hedef kitle “eğilimleri” yeni “perakendecilik trendleri”ni belirlemiştir.

Günümüzde de perakende sektöründe hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bu hızlı değişimle birlikte ardı ardına alışveriş merkezleri finans sektörünün yeni cazibe merkezi olmuştur. Alışveriş merkezlerinin geniş kitlelere ulaşması nedeniyle bankaların ATM'leri de alışveriş merkezlerini tercih etmektedir.

Alışveriş merkezlerinin yeni tüketim merkezleri olarak kurgulanmasında başvurabileceğimiz örnekte de görüleceği gibi yeni tüketim mekanları olan alışveriş merkezleri genelde kent merkezi şeklinde örgütlenmişlerdir. Örneğin alışveriş merkezlerinin kent merkezi şeklinde örgütlenmesi gerektiğini belirtip savunan Gruen ve Smith *Shopping Towns USA* kitabının giriş yazısında bu durumu şöyle açıklamışlardır:

*“Alışveriş merkezleri farklı yapılanmaların bir araya geldiği komplekslerdir. Bu yapıları bir arada tutan bir ruhun/düşüncenin olması dolayısıyla, bu yapıların tasarımında çevreyi de ele alan bir planlama anlayışı gerekmektedir. Bu gereklilik, ancak alışveriş merkezlerinin günümüzde insanların çeşitli ihtiyaç ve aktivitelerini karşılayan kentsel organizmaların karakteristiğine sahip olabilmeleri kaydıyla mümkündür. Bu da bize aslında “alışveriş kasabaları” tasarımının haklılığını göstermektedir.”*¹⁸⁹

¹⁸⁹ a.g.e.

Gruen'in bu düşüncelerle tasarlamış olduğu ilk alışveriş merkezi Northland Alışveriş Merkezi'dir. Bu merkez çeşitli bina kitlelerinin birbirlerine açık alanlar ile bağlanmasından oluşan bir komplekstir. Detroit'te yer alan Northland Alışveriş Merkezi'nin açılışını izleyen on yıllar içerisinde, bu merkezin çevresindeki 1 km²'lik alan içerisinde apartman ve ofis blokları, bir otel, bir hastane, araştırma laboratuvarları gibi çeşitli yapılar yapılmıştır.

Gruen'in Northland Alışveriş Merkezi'nde gerçekleştirdiği yeniliklerden cesaret alarak tasarladığı ikinci proje Southdale Alışveriş Merkezi'dir. Bu proje, kışın dondurucu soğukların, yazları ise kavurucu sıcakların olduğu Minnesota'da yer almaktadır. Dolayısıyla, burada görülen Northland benzeri yarı açık bir bina kompleksi yaratmak çok da uygun değildir. Çünkü, Gruen'e göre insanlar kışın soğuktan dondukları, yazın da sıcaktan bunaldıkları açık bir kentsel mekanda verimli bir şekilde alışveriş etmeyeceklerdir. Buna ek olarak, tamamen kapalı bir alışveriş merkezi hem satıcılar, hem de tüketici için ekonomik açıdan karlı olacak ve birçok mağazanın bir arada olduğu bir ortam, toplumsal paylaşım hissini de geliştirecektir. Bu düşüncelerle Gruen ilk kez tümüyle kapalı bir alışveriş merkezi tasarlamıştır. Gruen'in fikrini alışveriş merkezinin yatırımcılarına kabul ettirmesi biraz güç olsa da, 1956 yılında proje gerçekleşmiştir. Böylelikle ilk kez yatayda tek katlı olarak yayılan değil de, düşeyde iki katlı olarak genişleyen tümüyle kapalı bir alışveriş merkezi ortaya çıkmıştır.

Southdale Alışveriş Merkezi'nin ortasındaki mekanı bir cazibe noktası haline getirmek amacıyla, bu alanda yer alacak bir heykel de sipariş edilmiştir. Bu çaba, aynı zamanda, Amerikan alışveriş merkezlerinde sanatla ilgili olarak gerçekleştirildiği bilinen ilk aktivitedir. Bununla birlikte bu alan, çeşitli sanat gösterilerine de ev sahipliği etmiştir; örneğin, moda gösterisi, Mineapolis Senfoni Orkestrası'nın yıllık baloları, antika otomobil sergileri gibi pek çok önemli sanat ve kültür olayı da bu mekanda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bu iki katlı alışveriş merkezinin ortasındaki alan da Gruen'in beklentilerine uygun olarak bir sosyal toplanma mekanı haline gelmiştir.

Gruen bir Frankenstein var ettiğini fark ederek şöyle demiştir: "Benim düşlerim ziyan edildi, çirkinleştirildi, müteahhitler sadece kar peşinde"¹⁹⁰ Sonraki dönemlerde Gruen'in oluşturduğu bu arketipten yola çıkılarak birçok alışveriş merkezi inşa edilmiştir. Yalnızca Amerika'da değil, Avrupa'da ve dünyanın farklı bölgelerinde farklı tasarım anlayışlarıyla

¹⁹⁰ AKSOY, Z., (2004). Neye niyet, neye kısmet: Kapitalizmin kalesi devasa alışveriş merkezi fikrinin de bir sosyaliste ait olduğunu biliyor muydunuz?, *Radikal İki Gazetesi*, 28 Mart 2004, s. 1.

uygulanmıştır. Ancak, her ne kadar felsefi kökleri unutulmuş olsa da, Gruen'in başlangıçta ortaya koyduğu, alışveriş haricinde gündelik hayata dair pek çok aktiviteyi içinde barındıran bir kent mekanı yaratma fikri genellikle değişmeden kalmıştır. Bugün dünyanın farklı yerlerinde, farklı kültürlerde inşa edilmiş olsa da benzer mimari anlayışlarla, pırıltılı ortamlar sunan alışveriş merkezlerini görmek mümkündür. Bir başka deyişle, Gruen'in Amerika'yı Viyana'ya benzetmek için yarattığı fikir ironik bir biçimde Viyana da dahil olmak üzere pek çok şehirdeki alışveriş ortamını Amerika'ya benzetmiştir.¹⁹¹

Gruen'in çağdaş kent yaşamı için ticari bir merkez olmanın ötesinde sosyal ve kültürel bir merkez olarak hizmet etmesini öngördüğü alışveriş merkezleri günümüzde yalnızca tüketim ürünlerinin değil, yukarıda sözü geçen sosyal ve kültürel aktivitelerin de tüketildiği birer "tüketim katedralleri" haline gelmişlerdir. Aşırı akılcılaştırmış üretim sisteminin devir hızının yükseltilebilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için tüketimin devir hızının moda, gelip geçicilik gibi kavramların ardında yükseltildiği ve tüketimin sürekli kılındığı merkezlerdir. Bu merkezler gündelik hayatının her anı planlanmış olan, kent yaşamını keşfetmeye ne zamanı, ne de isteği olan kentlilerin kamusal mekanıdır.

3.1.3. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN TÜKETİM TOPLUMU İÇİN FANTAZMAGORİK OLARAK YAPILANDIRILMASI

Üretim ilişkilerinin yapısının toplumun ve kültürün biçimlenmesinde aldatıcı görünüm, yanılsamalar yaratması üzerine sistematik olarak ilk kez eğilen Walter Benjamin olmuştur. Modernizmin yükselme çağı olan 19. yüzyılda Paris Pasajları özelinde, kültürün ve mekanın biçimlenmesi üzerine duran Benjamin'in tamamlamadığı çalışması¹⁹² 1981'de Berman tarafından ele alınmıştır.¹⁹³ ve 20. yüzyılın kültürel ve mekansal olguları ile geliştirilmiştir. Benjamin ve Berman'ın ele alış biçimine göre, kültürün mal olma öz yapısı "kültürel varlıklar"da kendini Fantazmagori niteliği ile sergilemiştir. Fantazmagori, yani aldatıcı görüntü artık malın kendisidir; bu mal içersinde değişim değeri, kullanma değerini perdeler, gizler; biçim, form ve görünüş ön plana geçer. Fantazmagori üretim sürecinin bütünü ile eş anlamlıdır. Ve bu süreç, kendini gerçekleştiren insanların karşısına karşı konulamaz bir doğa gücü gibi çıkar. Kültürel fantazmagorilerin dile getirdiği şey, yani bu dönemin toplumsal

¹⁹¹ A.g.e. s:1

¹⁹² BENJAMİN W., (2004), Pasajlar, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

¹⁹³BERMAN M. (2001), Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul

ilişkilerine ve ürünlerine uygun düşen çift anlamlılık aynı zamanda ekonomik dünyayı da belirler. buradaki çift anlamlılık çok belirgin biçimde, örneğin insanın yaşamına kolaylaştıracak yerde yabancılaşmayı daha da çoğaltan tüketim mallarında görülür. Bu olgu bağlamı piyasa ekonomisinin “zorunlu olarak yanlış bilincidir”; zorunluluk yanlışlığı ortadan kaldırmamaktadır. Toplum, kendi gereksiniminin üzerinde tüketime koşullandırılmaktadır. Tüketim ürünleri her alanda kolaylaştırıcı görünümünü altında uzmanlaşmış hizmetler cazibesi taşımaktadır. Ekonomik olarak önemli olan kısa sürede maksimum kârın sağlanmasına yönelik olarak üretim yapmak ve üretilenin yine kısa sürede tüketilerek tekrar sermayeye dönüşmesidir. Fantazmogarik olan, mal üreten toplumun büründüğü parıltıdır; bu parıltı, hem idealist estetiğin güzel görünüşü ile hem de malın fetişlik öz yapısıyla bir bağlam içerisinde bulunmaktadır. Yani fantazmagoriler yüzyılın sihirli görüntüleridir.

Alışveriş merkezlerini tüketici bir toplumda sermayenin paraya dönüşümü için tasarlanmış “Anlatım Töz”ü olduğunu belirten Gottdiener’de “*Aslında, satışı artırmak için araçsal olarak dizayn edilmiş özel tasarım eserlerini yada “anlatım biçimini” somutlaştırır. Diğer taraftan, alışveriş insanların özlemini duydukları belli bir kent ortamını paylaşmak için geldikleri fiziksel bir mekandır. Satıcıların yararına müşteriler olarak gezinirken insanlar aynı zamanda bu yarı kamu mekanının müşterileridirler. Bu ikinci faaliyet, medya, reklamlar ve toplumsal statü süreçlerinde yükseltelen çeşitli tüketici ideolojilerinin sunumlarına odaklaşan, tüketicilerin anlam evrenini yapılandıran ikinci bir tasarım uygulaması ile düzenlenir. Alışveriş merkezi deneyiminin, “tatmin biçimi” olan içeriği yada düzenlenmiş ideolojiler daha büyük bir toplumun imaj-dayatmacı kültürü ve onun medya tarafından teşvik edilen tüketim ideolojileri ile eklemlenir.*”¹⁹⁴ Bu duruma işaret etmektedir.

Dikkat edilirse; tüketim araçları da üretim araçları gibi akılcılaştırılmış, rasyonalize olmuş organizasyonlardır. Ancak ikircikli bir şekilde bu akılcı taraflarını gizlemek, tüketiciye kendilerini bir büyüleme mekanı olarak sunmak zorundadırlar. Çünkü tüketim araçlarının insanların mal ve hizmet ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgileri yoktur. Sonuçta modern toplumda insanlar tüketim araçlarını kullanarak ihtiyaçlarını karşılarlar. Ancak neye, ne kadar ihtiyaçları olduğu sorusu artık anlamını yitirmiştir. Tüketim araçları insanları çeşitli uyarılar ile sürekli tüketime teşvik etmek zorundadır. Bu ise bir dizi büyülenme mekanizmasını

¹⁹⁴ GOTTDIENER, M., (2005), Postmodern Göstergeler, İmge Kitabevi, s:127,Ankara

gerektirir. Çünkü tüketim bildiğimiz ihtiyaçların giderilmesi anlamının ötesinde, bu tür mekanlarda bir tür ibadet, dini bir deneyim olarak yaşanır.¹⁹⁵

Bu konuda Amerika'nın en büyük alışveriş merkezlerinden biri olan "Mall of America"nın logosu çok şey söylemektedir. Bu logoda alışveriş ve eğlence iç içedir. Burada asıl vurgulanmak istenen alışverişin eğlenceli bir şey olduğu, hatta eğlencenin ta kendisi olduğudur. Artık alışveriş eğlencedir. Logonun çağırışımı bir karnaval, lunapark havasındadır. Canlı renkler, eğlenen insanlar, uçuşan konfetiler ve renkli hediye paketleri logoya hakimdir. Tıpkı lunaparkların eğlenmek için gidilen özel, sınırlı yerler olması gibi, "Mall of America"da bir eğlence ve tüketim dünyası olma iddiasındadır. Modern dünyada mutluluk ancak tüketim yolu ile sağlanabilecek bir psikolojik ihtiyaç olmuştur. Mutluluk diğer insanlar ile olan ilişkiler ya da insanın kendi iç huzuru ile ulaştığı bir duygu olmaktan çıkmıştır. Tüketim dünyasında Descartes'in meşhur sözü "düşünüyorum o halde varım" biraz ironik bir hava ile artık "tüketiyorum o halde varım" diye telaffuz edilmektedir.

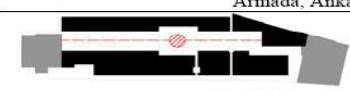
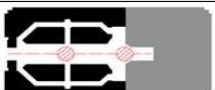
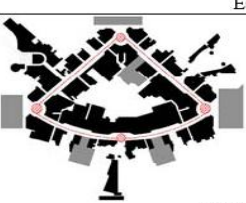

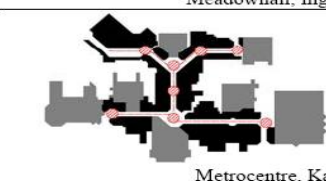
1992 yılında Minnesota'da açılan "Mall of America" 500'den fazla mağaza, 14 sinema salonu, yaklaşık 12.000 çalışanı, her yıl 40 milyon ziyaretçisiyle başlı başına ayrı bir dünyadır. Örneğin alışverişin ötesinde burada insanlara bir dünya ve çeşitli eğlenceler sunulur. Sürekli parti, yarışma, küçük konserler, moda gösterimi gibi etkinlikler düzenlenmektedir. İnsanlar sadece alışveriş amaçlı gelmemektedir. Hatta ülke dışından turistik amaçlı gelenler vardır. Bu amaçla "Mall of America"nın içinde turistik gezi turları düzenlenmektedir.

Alışveriş aktivitesinin tüketime dönüşümünü destekleyen en önemli unsurlardan bir tanesi de, yapı içerisindeki kent bileşenlerinin doğrusal dağılımıdır. Bu tür bir dağılım, gerçek kent mekanında var olan seçenekli mekan organizasyonuna ve mekansal çeşitliliğe izin vermez. Böylece alışveriş merkezi içinde gerçek kent mekanındaki işlevsel/biçimsel çeşitlilik ve seçenekli mekan organizasyonu ortadan kalkar ve bu mekanik düzen kullanıcısında salt tüketmeye yönlenmiş bir davranış biçimi örgütler. Bu durumda, çağdaş alışveriş merkezi, tüketime odaklanmış yeni bir toplumsal yaşantı modelinin oluşumuna önemli ölçüde katkıda bulunur.¹⁹⁶(Tablo-2)

¹⁹⁵ YIRTICI, H. (2005), Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, s:103-109
İstanbul

¹⁹⁶ BİROL, G., Çağdaş Alışveriş Merkezlerinde Kent Dokusunun Yeniden Yorumlanması, Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der. Cilt 20, No 4, 421-427, 2005

Tablo-2: Çeşitli alışveriş merkezlerinin kent mekanı karakteristikleri açısından analizi

Alışveriş Merkezi	Düğüm noktalarının dağılımı (doğrusal/düzlemsel)	Müşteri dolaşım alanının düzeni (şekil-zemin ilişkisi) (ızgara, açık, eğrisel, tek merkezli işmsal, bir eksen üzerinde yer alan (doğrusal) ve organik)	Mekan organizasyonunun niteliği
 Akmerkez, İstanbul	Yapı içerisinde düğüm noktaları bulunur, ancak dağılımları düzlemsel değil doğrusaldır.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu açık farklılıklarından dolayı seçenekli gibi görünmekle birlikte, gerçekte tek bir eksen üzerinde yer alan ve yönlendirici bir niteliğe sahiptir.
 Capitol, İstanbul	Yapı içerisinde tek bir düğüm noktası vardır, ya da dolaşım alanının kendisi düğüm noktasına dönüşmüştür.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu tek doğrultulu olup, kentteki seçenekli mekan organizasyonundan uzaktır.
 Galleria, İstanbul	Yapıdaki düğüm noktaları tamamen doğrusal bir dağılıma sahiptir.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu tek doğrultuludur. Yapı, Gruen'in yarattığı alışveriş mekanı tipolojisinin ülkemizdeki en iyi örneklerindedir.
 Metrocity, İstanbul	Yapıdaki düğüm noktalarının dağılımı doğrusaldır.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu tek doğrultulu ve yönlendirici olup, kentteki seçenekli mekan organizasyonundan uzaktır.
 Armada, Ankara	Yapı içerisindeki düğüm noktalarının dağılımı Akmerkez' de olduğu gibi düzlemsel gibi görünmekle birlikte aslında doğrusaldır.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu, seçenekli değil yönlendiricidir.
 Zafer Plaza, Bursa	Yapı içerisinde tek bir düğüm noktası bulunur.	Merkezde yer alan tek düğüm noktasını çekim noktası oluşturan büyük mağazalar ile birleştiren dolaşım alanı doğrusaldır.	Mekan organizasyonu tek doğrultulu olup, kentteki seçenekli mekan organizasyonundan uzaktır.
 EGS Park, İzmir	Yapı içerisinde dolaşım alanının kendisi düğüm noktasına dönüşmüştür.	Dolaşım alanı açık farklılıkları ve ikincil dolaşım alanlarının varlığından dolayı kısmen seçeneklidir.	Mekan organizasyonu dolaşım alanlarındaki açık farklılıkları ve ikincil dolaşım alanlarının varlığından dolayı kısmen seçenekli, ancak yine de yönlendiricidir.
 Bluewater, İngiltere	Yapı içerisinde çok sayıda düğüm noktası bulunur. Dağılımları ise doğrusaldır.	Düğüm noktalarını birleştiren ana dolaşım alanı doğrusaldır.	Mekan organizasyonunda ana dolaşım alanına açılan ikincil dolaşım alanları, kısmen seçenekli bir mekan organizasyonunu doğurur.
 Meadowhall, İngiltere	Yapı içerisinde çok sayıda düğüm noktası bulunur, ancak dağılımları doğrusaldır.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu açık farklılıklarından dolayı seçenekli gibi görünür, ancak doğrusal ve yönlendiricidir.
 Metrocentre, Kanada	Yapı içerisinde çok sayıda düğüm noktası bulunur, ancak dağılımları doğrusaldır.	Doğrusal bir dolaşım alanı düzeni bulunur.	Mekan organizasyonu açık farklılıklarından dolayı seçenekli gibi görünür, ancak doğrusal ve yönlendiricidir.

Yani tüketim aracı olan mekanlar sadece tüketicinin ihtiyaç ve arzularını karşıladıkları mekanlar değildirler. Mekanın organizasyonu tüketiciyi yönlendirir, dolaylı olarak tüketim eylemini denetime alır. Alışveriş merkezlerinin düzenlenmesi bu yöndedir: Alışveriş merkezlerinde insanları merkezin içinde tutmak için çıkış sayısı kasten sınırlı tutulmaktadır. Asansörler koridorların sonuna konularak müşteriler tüm koridoru kat etmeye zorlanır; küçük havuz ve sıralar alışverişçileri dükkanlara çekecek şekilde dikkatle yerleştirilir.¹⁹⁷

Yine alışveriş merkezlerinin tüketim topumu için yapılandırılmasında en önemli nokta tüketici psikolojisinin kavranması ve takip edilmesidir diyebiliriz. Renk düzenlemelerinden yürüyen merdivenlerin konumlarına kadar alışveriş mekanındaki müşterilerin ruh halini etkileyebilecek tüm etkenleri işleten bir alışveriş merkezinde; oturulacak sıralar bile müşterinin hedef mağazaların vitrinlerine bakmasını sağlayacak şekilde yerleştirilir. Bir satışı gerçekleştirmek için büyük küçük tüm fırsatları değerlendirmek gerekir.

Kentli olmak insanların yaşam standartlarını değiştirirken yoğun iş yaşamına ayrılan zamanlar uzamış, eğlence ve alışveriş için ayrılan süreler ise kısalmıştır. Dünyadaki üretim şekillerindeki hızlı değişim tüketim ve alışveriş alışkanlıklarıyla birlikte tüketici bilincini de etkileyerek tüketici taleplerini her geçen gün biraz daha karmaşıklştırmıştır. Yeni kentsel insan, alışveriş sürecinde sadece mal edinme hizmet görme tatmini değil; sosyal ve kültürel etkinliklere de ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu nedenle alışveriş ve yaşam merkezleri adı altında yapılan alışveriş, eğlence, gezme, aile ile beraber olma, sosyal aktivite, kültürel etkinlikler gibi birçok ortak paylaşım alanları bulundu. Alışveriş merkezlerindeki tüketim endüstrisi; toplumda her bireye ulaşırken, bunu belli bir kültürel formasyon içerisinde kolayca gerçekleştirmiştir.

Ürünler fizik yapıları kadar, onları çevreleyen semboller içinde anlam kazanır. Yeni semboller, kitle için üretimin griliğini gidermektedir. Tüketici, ürünlere yeni değerler katarak üretim

¹⁹⁷ Baudrillard, hipergerçek (simülasyon) kavramını, bir köken ya da gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığı ile türetilmesi olarak tarif ederken bu duruma işaret etmektedir. Hipergerçeklik olarak sunulan alışveriş merkezlerinde yapılanmanın da buna uygun olarak şekillendirildiği söylenebilir. Örneğin Baudrillard'a göre günümüzde gerçek artık minyatürleştirilmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilmektedir. Bu sayede gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretilmesi mümkün olmaktadır. Bundan böyle rasyonel bir gerçeğe ihtiyaç yoktur. Çünkü gerçek artık işlemsel bir şeye dönüşmüştür. Bu sentetik bir şekilde üretilmiş, atmosferden yoksun bir hiperuzamda kombinatuvar modellere ait bir ışığı yaymaya çalışan bir gerçek yani hipergerçektir.

sürecine katılır. Yaşadığımız bu dönemlerde iletişim ve işaretler, modeller ve kodlarla anlatılır olmuştur. Kendi içinde verdiği mesajlar hep aynı olmaya başladığında; kişi farklılığı aramaya başlar. Kimlik trendi, bazı tüketicilerin ürün, ihtiyaç ve arzularının diğerlerinden farklı olduğuna inandıklarını gösteren trenddir. Kimlik arayışında olan tüketiciler, kendilerine yakıştırdıklarını diğer insanlara göstermek isterler.

Baudrillard'a göre; "Kişilerin belirtisi olan gerçek farklar onları çelişkili varlıklar haline getirmekteydi. "Kişiselleştirici" farklar ise artık bireyleri karşı karşıya getirmez, tüm bu farklar tanımsız bir ölçekte hiyerarşikleşir ve yeniden üretilirler. Farklı olunsa bile, bu kesinlikle bir modele dahil olmak, kendini soyut bir modele, birleştirici bir tarza göre nitelendirmektedir ve böylece tüm gerçek farktan, sadece başkaları ve dünya ile somut, çatışmalı ilişkide söz konusu olabilecek olan ayrıksılıktan vazgeçilir..."¹⁹⁸

Alışveriş merkezleri de bu sayede toplumun değişik kimliklerine göre yapılandırılmaktadır. Burada çeşitli demografik özelliklerinde de yararlanılmaktadır. Cinsiyetine, yaşına, hane halkının özelliklerine, eğitim durumuna, mesleklere, gelir durumuna, iş ve konumlanmalarına göre de ayrılmaktadır. Tüm bu bileşenlerin yanında birde sosyal-psikolojik etkilerde hesaba katılarak alışveriş merkezleri tasarlanır. Örneğin; nasıl alışveriş merkezlerinde mağazaların konumları belli ilkeler çerçevesinde belirleniyorsa, mağaza ve alışveriş merkezlerinin şehir içindeki yerlerinin seçiminde de belli ilkeler geçerlidir. Bir alışveriş merkezinin; arabasıyla eve dönerken alışveriş edecek insanların daha rahat gidebilmesi için trafiğin aksi yönünde dönüş yapmak zorunda kalmamalıdır.

İnsanların çoğu bir alışveriş merkezine girdiklerinde saatin aksi yönünde hareket ederler. Bu yüzden tasarımcılar merkeze giren müşterilerin sağ taraftaki vitrinlerin geniş bir açıyla görmesine dikkat ederler. Ancak müşterilerin alışveriş merkezi ilk ziyaret etmelerinde hedeflerini hemen göstermek istemezler. Alışveriş merkezinin ana koridoru biraz kavisli olmalıdır ki müşterinin gözü vitrinleri dengeli bir şekilde tarayabilmesine imkan sağlamalıdır.

Yine alışveriş merkezlerinde gün ışığı renkleri ifadesi, enerji verimliliği ve genel niteliği ile cezbedicidir, ancak bu ışığın suni ışıkla uyum içinde karışacak biçimde denetlenmesi gerekmektedir. Eğer doğal aydınlatma kontrolsüz uygulanırsa aydınlatmayı iyileştireceğine

¹⁹⁸ a.g.e. s.98

kötüleştirebilir. Işık ve aksesuarın yoğun ve uyumlu kullanılması insanları her zaman etkilemiştir. Sadece alışveriş merkezi olmaktan çıkıp insanları büyüleyen atmosferi ile yaşam ve eğlence merkezleri haline getirilmiştir.

İngiltere'nin önde gelen alışveriş merkezi tasarımcı şirketlerinden Building Desing Partnership'in(BDP) aydınlatma uzmanı Barrie Wilde, iyi düşünülmüş ve tasarlanmış ışıklandırmanın alışveriş merkezlerinin genel tasarımıyla birlikte ve iç içe yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadı. Wilde, “Eğer ışıklandırmanız çalışmıyorsa alışveriş merkeziniz yoktur” demektedir. BDP, İngiltere'nin Leeds kentinde, 1997 yılında açılan White Rose adlı alışveriş merkezinin ülkenin iç karartan kapalı ve nemli günlerinde oldukça iç açan, popüler bir alışveriş merkezi haline getirmişlerdir. Merkezin atriumunda, camla kaplanmış bir “gondol” yapılmıştır. Işıklandırmanın alışveriş merkezi içindeki boşluk hissini de değiştirdiğini vurgulayan BDP David Clarck, White Rose alışveriş merkezine camlı bir çatı kullanılmasının, diğer bir çok alışveriş merkezleri için geçerli olan klostrofobi duygusunu ortadan kaldırmak için seçildiğini belirtmektedir. White Rose alışveriş merkezinin çevre düzenlenmesinde de yoğun aydınlatma kullanılmış olup, ışıklandırma kuleleri ve alışveriş merkezinin giriş kapılarına ulaşan yaya yollarının kenarlarına dikilmiş gümüş renkli huş ağaçlarını aşağıdan yukarıya aydınlatan lambalar için “ insana saf bir eğlence duygusu veriyor” diyen Wilde, alışveriş yapanların da eğlendirilmesi gerektiğine inandığını belirtmektedir.¹⁹⁹

Alışveriş merkezlerinin ışıklandırma planı, gün ışığını yüksek çıkışlı ışık kaynaklarıyla dengeleyerek parlak, cazip ve alışveriş teşvik edici bir ortam yaratmaktadır. Kenar yüzeylerdeki dikey aydınlatmalar da parlaklığa katkıda bulunmaktadır. Alışveriş merkezlerinin yeni tasarım stratejisi gereğince, mağazalarda geleneksel anlamda bir vitrin aydınlatması çok önemlidir. Teşhir reyonlarının mağaza içine göre on kat daha şiddetli aydınlatılması öngörülür. Işıklandırmayı vitrinlerin göze çarpmasını sağlamanın yanı sıra, renk ve dokuları daha kuvvetli ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Tavan aydınlatmaları ise düşük çıkışlı aydınlatma cihazları kullanılarak hem istenen parlaklığa ulaşması hem de mağaza kimliğinin korunması sağlanmaktadır. Arttırılan ışık seviyeleri, ürünlerin müşterilere daha net teşhir edilmesiyle daha parlak, daha cazip ve

¹⁹⁹ Arasta Dergisi, No:2, Kasım 1997, s.51

etkileşimli bir alışveriş ortamı yaratılması amacına katkıda bulunmaktadır. Herşeyden önce müşterilerin ürünü kolayca görmesi ve bulması gerekmektedir. Tavanları yükselterek, duvarları azaltarak ve aydınlatma seviyelerini arttırarak müşterilerin mağaza içi görüş sahalarını büyük ölçüde genişletmek gerekir. Örneğin 1998 yılında müşterilerine kapılarını açan Profilo Alışveriş Merkezi'nin en büyük özelliği, eski televizyon fabrikasının alışveriş merkezine dönüştürülmesidir. Binanın taban boyu düşük olması nedeniyle ziyaretçilerinden büyük şikayetler almıştır. Merkez ziyaretçilerin rahatsız olduğu bu basıklığını bol aydınlatma ve ayna objeleriyle tamamlamaya çalışmıştır. Farklı tedbir olarak da merkezin sonradan eklenen yeni alanını bunu tolere etmek isteyerek geniş atriumlarla dengelemiştir.

Bazı perakendeciler ilgi çekmek için çeşitli incelikler geliştirirken bazıları daha çarpıcı yöntemler kullanmaktadırlar. Las Vegas Uluslararası Havaalanı'nda yer alan MGM Grant Magazası, müşteri çekmek için Marilyn Monroe'nun cazibesinden faydalanmıştır. Özel efekt şirketi Technifeks'in yarattığı hologram teknolojisi ile aralarında Monroe ve boksör Evander Holyfeld'in de yer aldığı diğer ünlü şahsiyetler mağaza vitrinindeki 3 metrelik cam sütun içinde görüntülenmiştir. Her açıdan üç boyutlu olarak izlenebilen görüntüler, mağaza dışına yerleştirilmiş hoparlörler ile mağazanın önünden geçenlere "sesleniyor" ve doğal olarak bir hayli ilgi çekiyor.

Demek ki şehir hayatı başlangıcından beri insan psikolojini, biyolojinin yerine ikame etme, yani istekleri ihtiyaç haline getirme peşinde olmuştur. Hatta bir bakıma şehirler ancak böyle varlık kazanmışlardır. Ne var ki, sanayi devrimine kadar psikolojinin zaferi çok sınırlı idi. Üretim esas olarak toplumun temel (biyolojik) ihtiyaçlarını gidermek üzerine yapıyordu. Sanayi kapitalizmi eski denge ve anlayışları altüst etti. İhtiyaç ekonomisinden 'kar ekonomisi'ne geçildi. Bunun için insanlara mal talep etmelerinin öğretilmesi gerekiyordu. Bu önemli görevi soylu bir sanat üstlendi: Reklamcılık. Daha doğrusu, reklamcılığı da içine alacak biçimde, pazarlamacılık. Büyük alışveriş mağazaları, etkin pazarlamacılığın ilk örneklerinden biridir. 1852 yılında Paris'teki Bon Marche adlı dükkanı açtığı anda sloganı "Giriş serbesttir" idi. Dileyen içeri girip gezebiliyor, malları inceleyebiliyordu. Her malın tespit edilmiş bir fiyatı vardı ve bu fiyatlar piyasaya göre çok ucuzdu. Ayrıca müşteriye aldatılmadığı duygusu veriliyordu; satış elemanları en küçük bir kusuru bile müşteriye güya haber veriyorlardı: "Sayın bayan, şu küçük çizgiye dikkatinizi çekerim, gözünüzden kaçmış olabilir." Bu gibi taktiklerin halk üzerindeki etkisi büyük oluyordu.

Bu mekanlarda alışveriş yapanlar, ‘klasik’ müşteri değillerdir artık. Klasikler eşyayla beraber “sıcaklık” arıyorlardı; her alışveriş aynı zamanda bir dostluk ilişkisiydi. “Yeni” müşteriler bolluk ve ucuzluk peşindeydiler. Tüketme duygusunu öyle ustalıkla veriyorlardı ki müşteriler gerçekte ihtiyaç duyulmayan bir çok şeyi de satın alıyorlardı. Kredi kartları, modern alışveriş merkezlerinin zaferini daha da perçinlemiştir. Bir çok iktisatçı bu durumu analiz etmeye başlamıştır.

Mustafa Özel’e göre, kartla yapılan alışveriş, “bedavalık” duygusunu pekiştirdi. İktisat teorisinin “rasyonel” tüketicisi, irrasyonel bir yaratık olup çıktı. Şu anda ABD’de kartla hesapsız alışveriş yapma hastalığına yakalanmış insanları tedavi etmekte olan sağlık merkezleri giderek yaygınlaşıyor.²⁰⁰

Alışveriş merkezleri bir tüketim toplumunun dışı vurum alanları olduğunu bir çok uzman yazar parmak basarken ne yapılması gerektiğini kimse bilmiyordu. Çünkü gerçekten herkes ihtiyacını karşılamaya gidiyor ama, hesapta olmayan, ihtiyacı olduğunun farkında olmadığı ürünlerle de evine dönüyordu.

Ekonominin bel kemiğini oluşturduğu söylenen perakende satış, pazarlama ve reklâm endüstrisi; insanların daha fazla satın alması ve daha fazla para harcaması için ciddi bir mesai verir. İnsanların dikkatini ve ilgisini çekmek, akıllarında kalmak, alışveriş merkezlerinde ya da mağazalarda geçirdikleri zamanı arttırabilmek ve nihayetinde de daha fazla para harcamaları, daha fazla mal ve hizmet satın almaları için bilimsel temellere dayanan birçok teknik ve taktik kullanırlar.²⁰¹ Alışveriş merkezlerinin, mağazaların, tanıtım stantlarının ve ürün reyonlarının tasarlanmasında mimarlar ve endüstri tasarımcıları kadar psikologlar da aktif rol alır. Psikolojinin bu sahası “bilişsel ergonomi” olarak adlandırılır; temel olarak, insanların nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davrandığı konusundaki dinamikler üzerinde çalışır. Örneğin yapılan araştırmalara göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.²⁰² ve bunlarda fantazmagorik olarak ele alacağımız alışveriş merkezlerinin tam olarak görülmesi ve deşifre edilmesi açısından önemlidir.

²⁰⁰ ÖZEL Mustafa, “Modern Muhabbetler”, Aksiyon Dergisi, 10-16 Aralık 1994, s. 36.

²⁰¹ ALTEKİN S., Alışveriş Olgusunun Psikolojik Dinamikleri ve Onyomani, www.dokudanismanlik.com/alisveris.psk.htm

²⁰² a.g.e.

- İnsanların çoğu sağ ellerini kullanırlar ve bir alışveriş merkezine girdikleri zaman da sağ tarafa yönelirler; bu nedenle büyük ve kar marjı yüksek mağazaların çoğu koridorun ya da katın sağ tarafında yer alır.
- Tüm reklâm, tanıtım ve promosyonlarda, olabildiğince beş duyunun (görme, işitme, dokunma, tatma ve koku) tamamına ya da en azından çoğuna hitap edebilecek uyaranlar kullanılmasına özen gösterilir.
- Temel tüketim ürünleri (ekmek, süt, kuru gıdalar, kişisel bakım ve hijyen ürünleri gibi), genellikle market alanının tam ortasında bir yerlere yerleştirilir ki, nokta atışı olarak alışveriş yapan insanlar bile oraya ulaşana kadar en uzun yolu kat etsin ve diğer reyon ya da diğer mağazaların önünden de mutlaka geçsinler... Giyim mağazalarında, soyunma kabinlerinin mağazanın en sonunda yer almasının da sebebi aynıdır; yol üstünde başka reyonların ve başka ürünlerin önünden mecburen geçerken, dikkatinizi çekmek, aklınızı çelmek amacı güdülür...
- Market sepetlerinin ya da arabalarının ebatları büyük tutulur; bu da bir göz ve algı yanılgısı yaratır; sepetin önemli bir bölümünün boş kalması, insana "az alışveriş yaptığı" ve "daha fazla alışveriş yapabileceği" yanılsamasını yaşatır...
- Çok katlı alışveriş merkezlerinde, yürüyen merdivenler genellikle en hâkim noktaya kurulur; inerken ya da çıkarken, alanın büyük bölümünü geniş bir açıyla görebileceğiniz bir biçimde konumlandırılır. Ve iki yürüyen merdiven arasında mutlaka, uzun mesafe bırakılır ki, sadece katlar arasında ilerlemeye çalışırken bile insanlar maksimum mesafe yürüyüp, maksimum sayıda mağazayı ve reyonu görebilsinler...
- Aynalar! Aynalar, dikkatinizi çeker, sizi yavaşlatır, yürüme hızınız düşer böylelikle içerde maksimum zaman geçirmenizi sağlar...

- Promosyonlara süre koymak (''son 2 gün'', ''son 10 dakika'' gibi) ve geri sayımın altını çizmek, insanları ''fırsatı kaçırmamalıyım'' yanılsamasına sokar ve acele satın alım kararı verilmesini hızlandırır...
- En pahalı ürünler kapının girişine yakın reyonlara yerleştirilirken en ucuz ürünler mağazanın en sonuna yerleştirilir; bu da bir algı yanılsaması yaratır. Kişi ilk gördüğü fiyatlarla, sonra gördüklerini karşılaştırınca, ''uygun'' ve ''ucuz'' olduğuna kanaat getirmesi ve satın alması kolaylaşır...
- Cevabı ''evet-hayır'' olan sorular sormak da yine bir satışçı taktiğidir; ''Yanında patates kızartması ister misiniz?'' ya da ''Menünüz büyük seçim olsun mu?'' İstatistikler gösteriyor ki insanların yüzde 52'si bu sorulara ''Evet'' yanıtını veriyor !

Günümüzde, alışveriş merkezleri, birbiriyle anlamsal ve mekansal olarak hiçbir ilişkisi bulunmayan atlıkarınca, buz pateni pisti gibi eğlence öğeleri, panoramik asansörler, yürüyen merdivenler gibi teknolojik öğeler; kemerler, kubbeler,köprüler gibi mimari öğelerin bir araya geldiği gerçeküstü mekanlar haline dönüşmüşlerdir. Ancak, şu bir gerçektir ki alışveriş merkezleri kimi zaman geçmişe öykünen ''kitsch'', kimi zaman ise bir uzay istasyonunu andıran ''hightech''iç mekan anlayışlarıyla çağımızın yeni kamusal mekanlar ve iktidarın mekandaki fantazmagorisidir. Bu mekanlar içinde kurulan kamusal ilişki de, aynen alışveriş merkezinde kurgulanan yapay dünyaya benzer bir şekilde kendiliğindenliğini kaybetmiştir. İklimlendirmesinden, güvenlik kontrolüne kadar fiziksel ortama dair her şeyin düzenlenmiş olduğu alışveriş merkezlerinde kamusal ilişkiler de düzenlenir hale gelmiştir. Öyle ki, alışveriş merkezi içindeki satış görevlilerinden, güvenlik personeline kadar pek çok çalışanın müşterilerle kuracağı ilişkiler de söyleyeceği diyaloglar bile bu düzenleme içinde yer almaktadır. Bu bağlamda,Baudrillard'ın da dediği üzere günümüzün kamusal mekanları olan alışveriş merkezlerinde kamusal ilişki de kendiliğindenliğini kaybetmiş ve tipleşmiş bir hale gelmiştir.²⁰³

Buluşma ve vakit geçirme mekânlarının alışveriş merkezleri olması, semtlerin alışveriş merkezleri ve marketlerle anılması, otobüs duraklarına alışveriş merkezi ismi verilmesi,

²⁰³ BAUDRILLARD, J., (1997). *Tüketim toplumu*, Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.98

sinema-alışveriş merkezi özdeşleştirmesi vb. birçok kültürel uzantı da, tüketimi kutsallaştıran ve özendiren etkenler arasında yer alıyor. Ve bu durumda bir iktidar alanı olarak ne kadar çok yayıldığını gösteriyor.

3.1.4.TÜKETİM COĞRAFYASI AÇISINDAN ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ VE ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNDE YER SEÇİMİ

Belirli bir amaca yönelik olarak üretilmiş ve insan (özne) etkinliklerinin cisimleşmiş (nesnelleşmiş) bir ürünü olarak kentin kendisi, kavramsal olarak her zaman mevcut politik-etik sistemi yeniden üretmek üzere kurgulanmıştır. Sistemin ekonomik, sosyal ve politik olarak varlığını sürdürmesi ve kendini yeniden üretebilmesinin koşulları, üretilen mekan yoluyla cisimleş(tiril)ir, nesneleş(tiril)ir. Bu saptama, Modernizmin ekonomik ve sosyal koşullarını belirleyen ideolojilerin yapısı bağlamında, kentin ve kentsel mekânın açıklanabileceğini ortaya koymaktadır. Mevcut sistemin üretim biçimi ve piyasa örgütlenmesi, bu sürece uygun ekonomik birimlerin oluşturulmasını gerektirmektedir. Örgütlenmenin sadece yasal ve kurumsal bağlamda değil, teknolojik ve altyapısal olanakları da içerek biçimde gerçekleştirilmesi, sermaye birikiminin ve dolaşımının maksimum düzeyde sağlanabilmesi açısından önem taşır. İletişim ve ulaşım şebekesi, finansal ve mekansal altyapı açısından gerçekleştirilen kentsel servisler, sermaye birikimini hızlandırdığı gibi “verim”in artmasını da sağlamak üzere kurgulanır. Böylelikle içerdiği işgücü potansiyeli ve sunduğu altyapı olanakları çerçevesinde kentler, sermayenin yığıldığı ve yoğunlaştığı alanlar haline gelir. Bu bağlamda kentler üretim ilişkilerine ve teknolojik gelişme koşut olarak ekonomik sistemi sürdürme ve yeniden üretme yönünden bir işlevle donatılmış olarak ön plana çıkar. Bu olgu, kentin mekansal biçimlenmesinin de belirleyicisi olur. Kentsel toprakların kullanım biçimi, altyapı ve servis olanaklarının dağılımı, ulaşım, yapılaşmış ve yapılaşacak çevreye ilişkin tasarruflar kentin kavramsal ve yapısal formunu şekillendirir. Kentin mekansal yapısı serbest rekabet sistemi içinde yarışan tercihler, kullanımlar arasındaki karlılık kriterine bağımlı olarak belirlenir. Bunda kuşkusuz en önemli etken serbest piyasa ekonomisinin metayı fetişleştirerek ve kutsayarak kent ve kentsel toprakları kucaklamasıdır. Artık kent içi ve dışı yapılaşmış ve yapılaşmamış aşanların değişim değeri, yani ekonomik getirisi, kullanım değerinin yerini almıştır.

Alışveriş merkezleri birçok araştırmacı tarafından farklı unsurlar vurgulanarak değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte genel olarak “planlanmış bir mimari yapı

bütünü içinde birden çok ‘büyük mağaza’ ve küçüklü büyüklü çok sayıda parakendeci üniteyle birlikte içinde kafeterya, restaurant, eğlence merkezi, sinema, sergi salonu, banka, eczane ve benzeri işletmelerin de yer aldığı, satış alanı 5.000 metrekareden başlayıp 80.000 metrekareye ve daha üzerine kadar değişebilen ve tek bir merkezden yönetilen kompleksler” şeklinde bir tanıma gidildiği görülür.²⁰⁴

Alışverişi ve ticareti birlikte ele alan aynı zamanda ticareti bir vitrin, bir dişliler mekanizması olarak tanımlayan Garnier’e göre²⁰⁵ ticaret bir vitrin olarak insanlar üstünde dolaysız bir etkiye sahiptir. “Dişliler mekanizması” olarak mekanın örgütlenmesi sürecine katılır. ; ve işte bu iki görünümde birleşip, ticareti toplumsal değişimin güçlü etmenlerinden biri durumuna sokar. Yine Garnier ve Delobez ticaret ağının en önemli ögesi olan alışveriş merkezlerini incelerken ele alınacak temel özelliklerinden biri bunların yerleşimi olduğunu ifade eder. İlk kuşak 1950 öncesi alışveriş merkezleri ve daha sonradan 1950 ile 1960 yıllarında açılan bölgesel nitelikli alışveriş merkezlerinin otoyol ağının gelişmesiyle oluştuğunu belirtir. 1960 yılı sonrasında üçüncü bir kuşağın olduğunu ve bununda dev boyutta olduğunu ifade eden yazarlar kentleşmenin geleceğine güvenerek artık kent merkezinin hep daha uzaklarına yerleştirildiğini belirtip bu durumu şöyle izah etmektedirler.²⁰⁶

“Alışveriş merkezi, üstün örtülü sokakları sokakları, çeşitli dekorasyon öğeleri, eğlenceye ayrılmış mekanlarıyla birlikte tam bir mimari kendilik halini almaktadır: bu ‘Alışveriş Merkezi’ artık kentin yanbaşındaki başka kenttir, eğlence harcama ve boş zaman kentidir.: otopark ise son derece önemli boyutlara varmaktadır ve yalnız süpermarketler değil, aynı zamanda büyük mağazalarda kendi çekim güçlerini sayısız bireysel mağazanın çekim gücüne eklemektedir.”

Alışveriş merkezleri; nüfusun büyük çoğunluğunun kent merkezinde yoğunlaşması ile birlikte 19.yy’dan sonra tüketim kavramını ön plana çıkararak önem kazanmış ve bu alanda hızlı değişimler yaşatmıştır.

Türkiye’de de modern alış-veriş merkezlerinin incelenmesi konusunda coğrafyacıların çalışmaları oldukça sınırlı sayıda olup bu konu, başta şehir-bölge plancılar, iktisatçılar,

²⁰⁴ TİMOR,A.,N.,(2001), Pazarlama Coğrafyası Açısından Büyük Alışveriş merkezleri, Coğrafya Dergisi, sayı:9 S:54- istanbul

²⁰⁵ GARNIER, DELOBEZ,(1983) Pazarlama Coğrafyası, çev. E.Tümertekin, A. Tümertekin, İşletme Fakültesi Yayınları, s: 17-22, İstanbul

²⁰⁶ A.g.e. s:374

mimarlar olmak üzere pek çok disiplinden araştırmacının ilgisini çekmiştir. Modern alış-veriş merkezlerinin pazarlama coğrafyası içerisindeki yerini, Timor,A.N.²⁰⁷ modern alış-veriş merkezlerinin Dünya'daki ve Türkiye'deki gelişimini günümüze kadar tarihsel bir süreçte ele almış, mevcut durumu ortaya koyarak, perakende ticaretin Türkiye'de gelecekte nasıl bir dönüşüm yaşayacağını belirlemiştir.

Mekan ve müşteri ilişkilerini ele alarak hangi dükkanların hangi müşteriye yönelik olduğunu ortaya koyan Suarez,A.,'in çalışması ve alış veriş yoğunluğu ile mekan arasındaki ilişkiyi analiz eden Vaughan,R. ve Clulow,V., da²⁰⁸ nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerinin alış veriş yoğunluğu ve modern alış veriş merkezlerinde dükkan seçiminde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Modern alış-merkezlerinin şehirsel dönüşüm üzerinde büyük etkisi olduğunu vurgulayan yazarlardan bir diğeri de Demircioğlu'dur. Alışveriş merkezlerinin, kentsel alandaki işlevi ve çevrede yarattığı etki ile emlak değerlerine etkisini değerlendirmiş, bu fonksiyonların bir kentsel dönüşüm aracı olarak kullanılabilirliğini irdelemiştir ve bu bağlamda İstanbül ilinde yer alan, Akmerkez (Etiler, Beşiktaş) ve Tepe Nautilus (Acıbadem, Kadıköy) alışveriş merkezleri çevresindeki konut ve ticaret alanlarında konut, ticaret ve emlakçı anketleri yapılarak, bu alışveriş merkezlerinin emlak değerlerine etkileri ile yarattıkları kentsel dönüşümleri ortaya koymuştur.²⁰⁹

Birçok çalışmada modern alış-veriş merkezlerinin günümüzde giderek kaybolan toplumsal canlılığın yeniden kazanılması için büyük öneme sahip olduğuna değinilmiş ve sosyo-kültürel açıdan modern alış-veriş merkezleri ele alınmıştır. Bu merkezlerin kurulmasında mekan kadar demografik yapının da önemli olduğu çalışmalarda sık sık vurgulanmıştır.²¹⁰

şehirsel alan büyüdükçe konutlar ile iş yerleri arasındaki mesafe ve böylece işe ve alışverişe gidiş geliş şeklinde hareketlilik daha da artmış ve ortaya belirli birde alııcı kitlesi çıkmıştır. bunun ulaşım sistemi üzerindeki etkisi ise, büyük bir karşıklık ve tıkanıklığın ortaya çıkmasıyla şehir merkezinin en önemli özelliği olan kolay erişilebilmenin tehlikeli denecek

²⁰⁷ TİMOR,A .N. (2004) Yaygınlaşan Bir Pazarlama Yöntemi: Modern Alışveriş Merkezleri ve Türkiye'deki Durumu. Çantay Kitabevi, İstanbül.

²⁰⁸ BAYAR, R., (2005) CBS Yardımıyla Modern Alışveriş Merkezleri için Uygun Yer Seçimi : Ankara rneği, Coğrafi Bilimler Dergisi ,3 (2), 19-38

²⁰⁹ Demircioğlu,E. (2004) *Kentsel alanda yeni planlanan taşınmazların kentsel dönüşümde bir araç olarak kullanılabilirliği: Akmerkez ve Tepe-Nautilus alışveriş merkezi rnekleri*, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

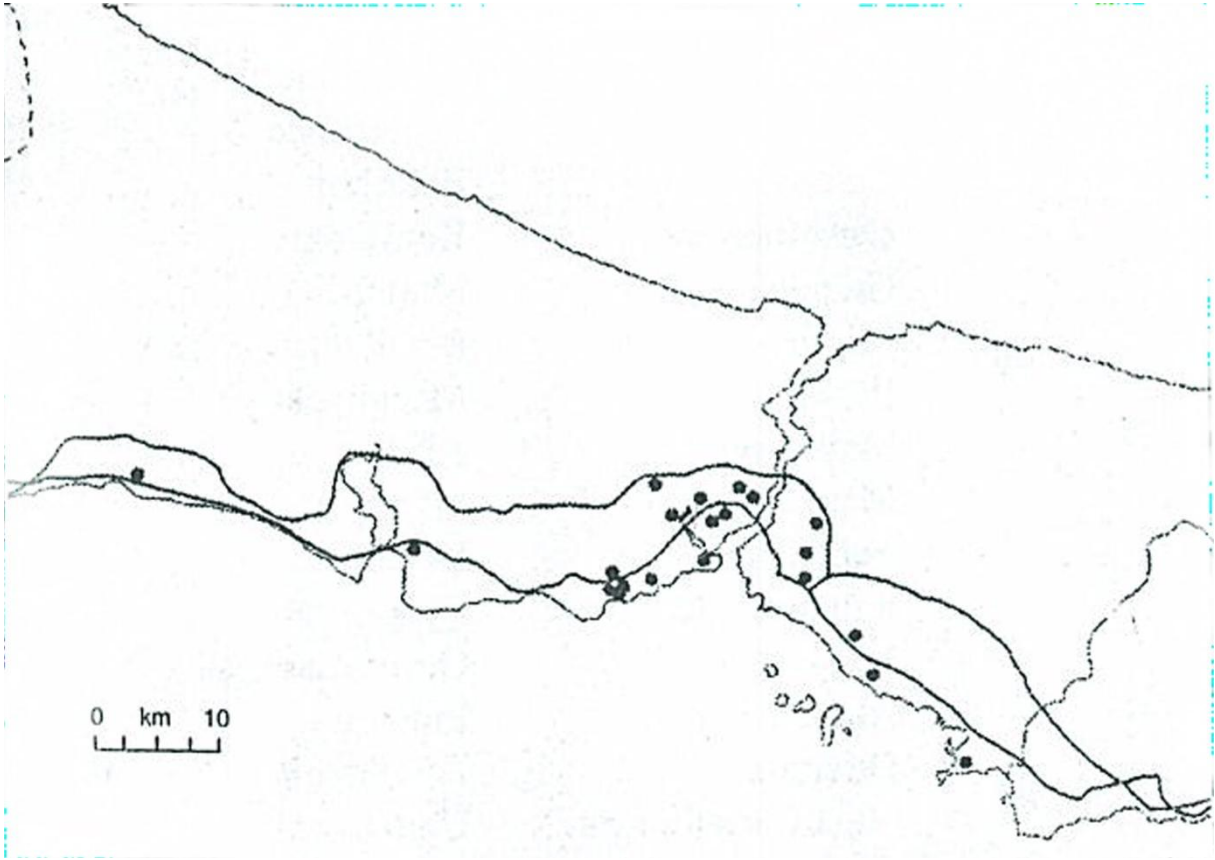
²¹⁰ BAYAR, R., (2005) CBS Yardımıyla Modern Alışveriş Merkezleri için Uygun Yer Seçimi : Ankara rneği, Coğrafi Bilimler Dergisi ,3 (2), 19-38

boyutlarda engellenmesi şeklinde kendisini göstermiştir. Bir çok araştırmacı tarafından şehir merkezlerinin tıkanması olarak adlandırılan bu olgu, gelişmiş ülkelerdeki bir çok şehirde ciddi boyutlara varmış ve şehirsiz nüfusun önemli bir kısmı şehirden daha uzakta inşa edilen banliyölerde yaşamaya başlamıştır. Bu alanlar 1945'lerden bu yana nüfus artışının en yüksek düzeyde olduğu kesimler olmuşlar ve şehir merkezindeki ticaret alanlarından gittikçe uzaklaşan bu nüfusa hizmet vermek amacıyla şehirlerin kenarında önceleri orta büyüklükte, sonraları gittikçe daha da büyük alışveriş merkezleri açılmıştır.²¹¹ Çoğunlukla doyma noktasına gelmiş şehir merkezlerinde önemli boyutlara varmış bulunan arazi sıkıntısı ve bunun yarattığı fiyat artışları da büyük alışveriş alanları açmak isteyen girişimcilerin kenar alanlara yönelmelerinde önemli bir etken olmuştur.

İstanbul'daki alışveriş merkezlerinin öncüllerinin "yer seçimleri" de şehrin merkezindeki yeni tür ticari yapılara daha iyi ve kolay tepki verecek semtler olmuştur. (Harita 1)

²¹¹ Garnier ve Delobez'e göre her ticari faaliyetin varoluş nedeni "Bir alıcı kitlesinin" varlığıdır. Bunlar; Kuruluş yerinin teorik açıdan, altın kuralının optimum sayıda alıcısının sağlanması olduğunu belirtirler

Harita 1: İstanbul'da Alışveriş Merkezlerinin Dağılımı

Kaynak: Timor, 2001

Galeria, Atrium, Akmerkez gibi ilk örnekler şehrin yoğun konut ve ticaret alanlarının ortasında yada hemen kenarında, trafik akımının yoğun olduğu ya da başlıca yolların kesişme noktasının yakınında kurulmuşlardır. Bununla birlikte alışveriş merkezlerinin faaliyet gösterebileceği diğer büyük şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da artık kalmaması ve şehrin çevresinde yeni toplu konut alanlarının ortaya çıkması bir başka belirleyici etken olmuş daha yakın yıllarda kurulanlar kendilerine “yer” olarak bu tür alanların yakınına (Migros/Beylikdüzü) ya da büyük otoyolların kenarlarını (Max/Silivri) seçmişlerdir. İstanbulda alışveriş merkezlerinin yer seçiminde son 1-2 yıldan beri gözlenen bir başka olgu da, yine yoğun nüfuslu olmakla birlikte şehir merkezlerine uzak ve gelir seviyesinin nispeten düşük olduğu semtlerde de(Gaziosmanpaşa/Mass, Eyüp/Sultan Center) görülmeye başlamalarıdır.²¹²

²¹² TİMOR,A.,N.,(2001), Pazarlama Coğrafyası Açısından Büyük Alışveriş merkezleri, Coğrafya Dergisi, sayı:9 S:66- istanbul

İstanbul'daki alışveriş merkezlerinin yapısal özelliklerine ve örgütlenmesine geçmeden önce de mekansal gelişim süreci içinde İstanbul'un gelişim seyrini görmek, kentsel merkezîyet ve merkezi iş alanları çerçevesinde bunu değerlendirmek bu mekansal örgütlenmeyi daha görünür kılacaktır.

3.2. TÜRKİYE'NİN GENEL KONJONKTÜREL YAPISI VE MEKANSAL GELİŞİM SÜRECİNDE İSTANBUL

200 yıllık bir dönemi kapsayan sanayileşme yüksek derecede ihtisaslaşmış şehirler oluşturarak, şehir büyümesinde özel fonksiyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik ilerlemelerle birlikte şehirlerin hiyerarşik sıralaması hem yığılma hem de yoğunlaşma çerçevesinde büyük oranda değişme göstermiştir ve bu duruma bağlı olarak bazı bölgelere büyük yararlar sağlayan ve yüksek maliyet getiren yeni bir metropoliten kent anlamı ortaya çıkarmıştır.

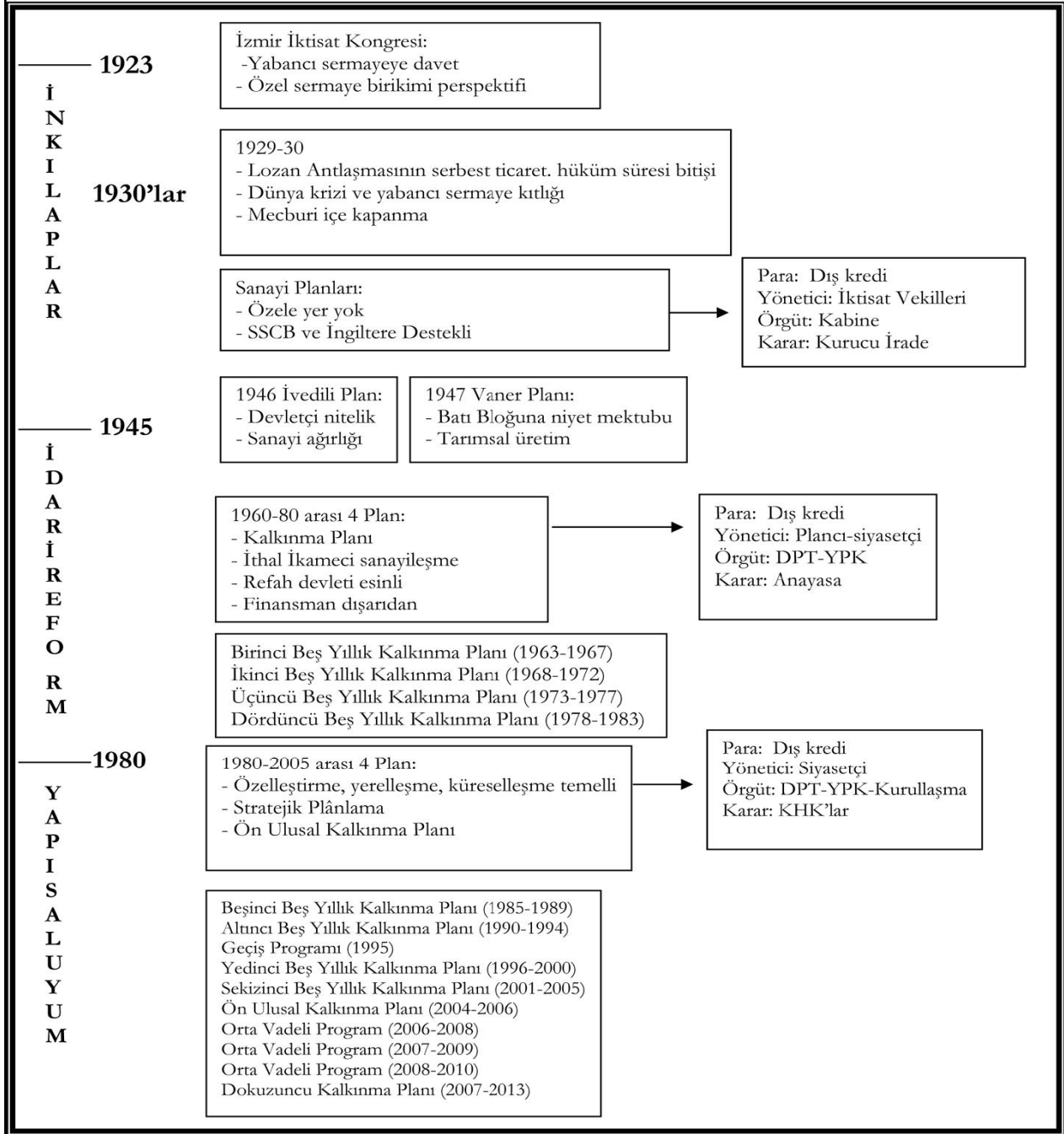
Hızlı teknolojik değişim çağında nüfus, iş ve gelir artışında başarılı olan metropoliten alanlar yeni teknolojik sistemlere başarılı bir biçimde uyum sağlamaktadır. Uyum sağlayamayan metropoller, şehirler ya da şehir parçaları, ekonomik yönden düşüş, durgunluk ya da gerileme riski taşımakta dolayısıyla ekonomide sanayinin önemi azalmakta ve bu durum kentlerin gelişim sürecinde etkili olmaktadır.

İstanbul kent merkezinin dönüşümünün incelenmesi bakımından Türkiye'nin genel konjoktürel yapısında ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin etkisi de gözardı edilmemelidir. Çünkü İstanbul'da sermaye birikim sürecinin irdelenmesi, ülke sermaye politikalarının genel özelliklerinin belirtilmesiyle açıklanabilmektedir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi sonrasında ülke sermaye politikalarının, İstanbul sermaye birikim sürecine ve dolayısıyla İstanbul kent mekanına etkisi önemlidir.(Tablo-3)

1923 yılından sonra 1955 yılına kadar geçen süreçte, ülke genelinde, tarımsal birikimin sanayiye aktarıldığı görülmektedir. 1920' li yıllar Türkiye'nin dünya ekonomisine hammadde satıp, tüketim malı aldığı dönem olarak belirtilmektedir. Bu dönemde yabancı tekellere karşılık devlet tekeli oluşturulmaya çalışılmaktadır. 1929 ekonomik kriziyle müdahaleci

devletçilik politikası sonucu sanayi gelişmektedir. Sanayi bu dönemde ara malı ve tüketim malı üretmektedir.²¹³

Tablo-3 : Türkiye’de planlama anlayışının değişimi

Ekiz, Somel, (2005)

²¹³ GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:89

1940-1945 İkinci Dünya Savaşı yıllarında, kentsel mekanda sanayinin ve daha çok ticaretin geliştiği görülmektedir. 1946 yılından sonra korumacı ve içe dönük politikalarda serbestleşme gözlenmektedir. Dış yardımlar ile yabancı sermaye önemli sermaye birikiminde bulunmuştur. 1950'li yılların ortalarına doğru, tarımda makineleşme ile birlikte iş gücü ihtiyacı azalmıştır. Atıl durumda kalan iş gücü, kent mekanlarında daha ucuz emek ihtiyacı doğrultusunda, göç olgusunu da ve bununla birlikte gecekondulaşma yapısını ortaya çıkarmıştır. 1955-1980 dönemleri arasında kentlerin fiziksel formları küçük sermayenin faaliyet ölçeğine göre belirlenmektedir.

1980'li yıllarla birlikte Türkiye ihtiyaca yönelik liberal büyüme politikaları izlemektedir. İstanbul kenti iktisadi tabanı, imalattan finans ve tüketici hizmetlere kaymaya ve İstanbul küresel dinamiklere açılmaya başlamıştır. Sanayisizleşme sürecinin yaşandığı kent mekanında, arsa fiyatları hızla artmakta fabrikaların İstanbul çevresindeki alanlara taşınması teşvik edilmekte, sanayiye yapılan yatırımlar azalmaktadır. İnşaat sektörü ve hizmetlere kent mekanında yönelme eğilimi gözlenmektedir. Bu süreçte uluslararası banka ve otel zincirleri, ofis binaları, alışveriş merkezleri ve danışmanlık firmaları kent mekanını tercih etmektedir. Esnek üretimin mekansal boyutta karşıya çıkması “Dünya kentleri” kavramıyla anlatılmaktadır. Dünya kentleri, bütünsel kapitalist ilişkilerin, güç ilişkilerinin ve buna bağlı olarak iktisadi, politik, ideolojik ve kültürel ilişkilerin kontrol edildiği merkezler olarak ortaya çıkmaktadır.

Uzun savaş ve işgal yıllarının ardından Cumhuriyet Türkiye'sinde bütüncül bir kent yönetim sistemi yoktur. Özellikle 1923-1930 dönemi bir geçiş dönemidir ve katkılar getirmeyen bir dönemdir. 1930-1944 döneminde ise, belediyecilik hareketleri son derece pasif bir yapılanma içerisinde. Bununla birlikte dönemdeki önemli bir gelişme 1580 sayılı belediye kanunudur. Fakat devletle yerel arasında gerçekleştiren iş bölümünün tamamı devletçi bir tutum altında gerçekleşmesi başlangıçta benimsenen gamsız belediye ilkesini işlevsizleştirmiştir. Söz konusu kanunla; merkezi yönetimin denetimi sadece belediye yönetiminin üzerinde değil aynı zamanda karar organları üzerinde de kurulmuştur. Sonuç olarak; merkezîyetçi bir tutumla birlikte toplumun istekleri doğrultusunda aceleci, plansız tavırları dikte ettirici bir zihniyet hakim olmuştur.²¹⁴

²¹⁴ a.g.e. s:112

Tek partili rejimde Cumhuriyetçi liderlik ve merkezi yönetim ağırlıklı ekonomik gelişme Türkiye'nin ulus devlet olarak kentleşmesini üretmiştir. Türkiye'nin gelişim yönelimli, merkezi ve bağımsız politika- ekonomisi kentsel yenileme yaklaşımını ortaya çıkartmıştır. Bu bağlamda kent içi alanlar 1930 dan 1970 e kadar kamulaştırma, arazi kullanımı değişimleri ve yıkıp yeniden yapma gibi yöntemler kentsel dönüşüm sürecinde temel araç olmuştur. Kentsel planlamanın metodu sosyo- ekonomik gelişimi gerçekleştirmek amacıyla modernist imaj yönelimli bir yaklaşıma dayanmıştır. Bu sebeple başlıca kent meydanlarına açılan bulvarlar, yeşil alanlar, kent içi konut alanları ve kent parkları şehirlerde dönüşen kentsel alanlardır.²¹⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da kent merkezinin tarihi yarımada, Beyoğlu ve Pera bölgesinde yayılma ve yığılma süreçlerini yaşanmasının sebebinin Osmanlı döneminden gelen geleneksel kent merkezinin uzantısı olarak açıklayabiliriz. Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla belirlenen bu dönemde mekansal anlamda belirli değişikliklere sebep olacak planlama anlayışların ön plana çıktığı görülmektedir. Başkent Ankara'ya taşınması, İstanbul'u 1950 dönemlerine kadar ikinci plana çekmiştir. Nüfus yapısındaki değişimler, bu dönemde mekansal değişimde etkili olacak planlama kararlarının başlıca nedenlerini oluşturmaktadır.

1933 yılında Ebniye Yasası yerine 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Yasası ile nüfusu 20.000 üzerindeki belediyelere beş yıl içerisinde planlama yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu nedenle İstanbul Belediyesi bünyesinde imar müdürlüğü oluşturulmuştur. 1933 yılında üç kent plancısının ülkeye çağrılmasıyla yeni bir planlama dönemi başlamıştır. Bu plancılardan Alferd Agache, Rio De Janeiro master planını hazırlamış, H.Lambert Paris, New York ve Chicago kent planlarıyla ilgilenmiş, Herman Elgoetz de Essen planını yapmıştır. Her üç plancı da İstanbul'un gelişimine ilişkin önerilerini yazılı olarak sunmuşlar, bunların arasından seçilen Herman Elgoetz'ün önerisi kentin sonraki gelişimin temelini oluşturmuştur. 1933 yılında Herman Elgoetz'ün İstanbul şehrinin umumi planı raporunu hazırlamış ve bu raporda İstanbul için alınan kararlar üzerinde durmuş; kentin geçmişiyle, tarihi değerleriyle ve mevcut durumuyla bütünleşebilecek kararlarının alınmasının altını çizmiştir.

²¹⁵ GÜRLER, E., (2004), 1980 Sonrası Kentsel Dönüşüm Sürecinde Küresel Perspektiften İstanbul Örneği: Kent İçi Tarihi Alanların Yeniden Üretim Modelleri, 8 Kasım 2004 Dünya Şehircilik Günü 28.Kolokyumu- Değişen Dönüşen Kent Ve Bölge, Cilt 2, s:622

1935'te Alman planacı Martin Wagner'in İstanbul planlaması için yaptığı bölgesel çalışmalar ve çevresel analizlere dayanarak hazırladığı “ İstanbul ve Havarisinin Planı” isimli planve raporunda tarımsal toprakların korunması gereği vurgulanmıştır. Ancak hazırladığı plan önerisi kabul edilmemiştir.

Cumhuriyet'ten sonra şehrin planlı olarak büyümesinin gerekliliği daha iyi anlaşıldığı için, 1937'de önce Proust tarafından Nazım planda şehrin 19.yy'da gösterdiği gelişme eğilimleri bir plana sokulmaya çalışılmış ve tarihi çekirdeğin bazı sınırlandırmalara tabi tutulmasını ve iyileştirilmesine çalışılmıştır. Bu planda sanayi için bir alan ayrılmamış, ancak raporlarda sanayinin surlardan beş yüz metrelik bir tecrit sahasından sonra kurulabileceğinin belirtilmesi üzerine 1937'den 1954'e kadar surlar ve tecrit sahası dışında sanayi yerleşmiştir. 1937'de tamamlanan planda “ Haliç boyunca uzanan sanayi, yolun güney dilimidir” şeklinde bir ifade vardır. Buradan Haliç çevresindeki sanayinin Haliç kenarında yerleşebilecek ifadesi çıkmaktadır.²¹⁶

1936-1937 senelerinde hazırlanan Nazım planı programında yer alan ifadelerde iktidar mekan ilişkisini anlamak açısından önemlidir. Örneğin başlıca meydanlar ve genel binalar konusunda alınan kararlar şunlardır; Hipodromun güney ucundaki binalar kaldırılarak büyük Cumhuriyet Meydanı olacaktır. Bu meydan büyük askeri geçit merasimlerine uygun olacak şekilde düzenlenecektir. Meydana Marmara ve Boğaz'dan görülecek kadar yüksek, cumhuriyeti sembolize eden bir anıt dikilecektir. Çevresinde Adliye Sarayı ve diğer devlet binaları yer alacaktır. Beyazıt Meydanı'nda Zafer Tahtı meydana çıkartılacak ve meydan o kısma kadar uzatılacaktır. Atatürk Bulvarı ile Fevzi Paşa Caddesi'nin birleştiği noktadaki meydana, bulvarın güney yönünden bakıldığında görülecek ve devrimleri sembolize edecek bir anıt dikilecektir. Haliç'in sağ yakasındaki gereksiz yolların sayısını azaltmak ve inşaat faaliyetini modern sıhhi tesisata sahip yollar üzerinde yoğunlaştırmak için çeşitli mahalleler yeni bir plana göre düzenlenmelidir. Mevcutta ve yakın bir gelecekte yararsızlığı ortaya çıkan yollardaki tek tek veya sayıları yolun mevcudiyetine açıklamaya yetmeyecek kadar az olan binalar istimlak edilmelidir. Bundan sonra serbest kalan sahalar ağaçlandırılmalıdır ve oralarda eğlence ve spor yerleri yapılmalıdır. Yeni geniş caddelerde özellikle Atatürk Bulvarı'nda bu geniş caddelerin önem ve estetiği ile uygun boyutta olmayan arsalar vardır. Bunları birleştirerek yeniden ayırmak bu sakıncayı kaldıracaktır.

²¹⁶ GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:89

1939'da Anadolu yakasında Üsküdar'ın trafik çekirdeği olarak gelişmesine paralel olarak Üsküdar- Beykoz kıyı yolunun genişletilmesi ve Avrupa yakasında Atatürk Bulvarının, Tepebaşı, Taksim, Osmanbey ve Beşiktaş caddelerinin genişletilmesi ile İstanbul'un kuzey ve doğuya olan yerleşmelere erişilebilirliği kolaylaşmıştır. Erişilebilirliği Taksime kadar kolaylaşması ile Beyoğlu'nun kentsel gelişmesi devam etmiştir. Ayrıca 1950'den önce ticaret Karaköy'den İstiklal Caddesi'ne doğru gelişmeye başlamıştır.

1940-1950 yılları arasında İstanbul'da kentsel gelişmede önemli olaylardan biriside 1944 yılında çıkartılan 4626 sayılı yasa ile memurlara konut yapma konusunun devletin görevleri arasına alınması; 1945 yılında Çalışma Bakanlığı ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun kurulması ve 1946 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nın Emlak Kredi Bankası adı altında yeni bir kimlikle bir finansman kaynağı olarak örgütlenmesidir. 1947 yılında banka İstanbul Belediyesi ile işbirliği yaparak Mecidiyeköy'de 28, Haseki'de 30 ve Kadıköy Koşuyolun'da 417 konut inşa edilmiştir.

1950'lerin ortasına doğru başlayan ve 1960'dan sonra egemen politika durumuna gelen ithal ikameci sanayileşme, egemen sınıf bloğunu da yeniden şekillendirmiştir. 1970' lere doğru Türkiye'de artık holding biçimde örgütlenmiş, hemen her sektörde faaliyet yürütülebilen banka sahipliği ile bütünleşebilen Tüsiad'ta bir araya gelmiş genellikle İstanbul'da üslenen yabancı sermaye ile ortaklık yapan bir büyük burjuvazi olmuştur. Türkiye'de büyük burjuvazinin oluşum sürecinin temel özelliği genellikle iç ve dış ticaretten sanayiciliğe ve bankacılığa geçiş biçiminde ortaya çıkması olmuştur.

Çok partili rejimdeki siyasi çekişmeler ve liberalleşme odaklı ekonomik gelişimi Türkiye'de emek gücünün kentleşmesini üretmiştir. Kentsel planlamanın metodu endüstriyel gelişim ve askeri yeniden yapılanmayı gerçekleştirmek amacıyla modern harekete dayanmaktadır. Bu nedenle dönüşen alanlar kent meydanlarına açılan bulvarlar, tarihi merkezi iş alanı içindeki konut alanları ve Haliç kıyısındaki kent içi endüstriyel alanlar olmuştur.

1950' li yıllar ile dünyada başlayan ve Türkiye'yi de kısa sürede etkileyecek olan maddi yapı altyapı üretme süreçleri (sanayi ve karayolları, tarımda modernizasyon vb) kentsel alanların ekonomik, sosyal ve coğrafi mekanını hızla değiştiren ve dönüştüren bir dinamik olmuştur. Türkiye bunun en karakteristik yansımasını İstanbul'da yaşayacaktır.

İstanbul her dönemde göç için cazibe merkezi olmuştur. İlk göç dalgası ile gelenler Haliç çevresiyle Sur dışındaki sanayi kuruluşlarının çevresine yerleşmiş, Kağıthane ve Zeytinburnu'nda ilk gecekondulaşma mahallelerinin çekirdeği olmuştur. Anadolu yakasında da Ankara asfaltı(E-5 karayolu) üzerindeki sanayi kuruluşları çevresinde gecekondulaşma başlamıştır. 1951'de gecekondulaşma sayısı 8500 iken 1957'de sadece Zeytinburnu'nda 26bin konutta 60 bin nüfusun yaşadığı bir mahalle haline gelmiş ve nüfusu hızla artarak ilçe olmuştur.

1950'lerin ortasına gelindiğinde İstanbul başta Yeşilköy, kuzeyde Levent, doğuda da Bostancı'ya uzanan bir alana yayılmıştır. Zeytinburnu, Bakırköy ve Yeşilköy birbirinden Yeşil alanlara ayrılmış yerleşmeler durumunda iken, şehrin Bostancı uzantısı Bahçeli konutlarından oluşan seyrek bir yerleşme dokusuna sahiptir.

Yerel düzeyde bakıldığında bu dönemde belediyeler için imar faaliyetleri, temel uğraş haline gelmiştir. 1949-1957 yılları arasında Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim GÖKAY' dır. 14 Mayıs 1950'de siyasal iktidarın değişmesine rağmen kendisi görevden alınmamıştır. Vali ve Belediye Başkanı Gökay, 1950-1954 arasında İstanbul'da çalışmalarını sürdürürken 1950'lerin ortasında Başbakan Adnan Menderes imar hareketlerini bizzat üstlenmiştir.

1950'lere kadar perakende ve toptan ticarete egemen olan Eminönü'nde toptan ticaret bu yıllardan sonra önemini korurken, perakende ticaret farklı bölgelere doğru gelişme göstermiştir.

1950 ve 1960'lı yıllarda zemin düzeyi artık arabalara bırakıldığından, yer altı yaya geçitleri ve alışveriş alanları olarak yayalara tahsis edilmesi uygulamaları kent planlamada yeni bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Bon Marche tarzı çok katlı mağazacılığın yeniden gündeme gelmesi, bu dönemde meydana gelen önemli ticaret yapısı değişimlerindedir. Bu uygulamanın ilk örneğini, memur ve dar gelirli sınıflara taksitle satış yapan, pek çok ürünü bünyesinde barındıran 19 Mayıs mağazaları daha sonraları 1960'lı yılların sonlarına doğru Yeni Karamürsel mağazaları vermektedir. Aynı amaçla kurulan bir başka kuruluş ise 1950'li yıllardan itibaren, ordu mensuplarına kar amacı gütmeyen her türlü gıda, ev eşyası, giyim vb malları uygun fiyatla satan ordu pazarı(orko)dır. Çok katlı mağaza anlayışında, pek çok çeşitli ürünün az bir karla halka satılması amaçlı, UKİ,

UFİ gibi mağazalar bu dönemde turistlerin yoğun olarak bulunduğu Aksaray ve Laleli bölgesinde konumlanmıştır.

Prof. Hans Högg ve Menderes'in ortak girişimleriyle genişletilen ve çeşitli güzergahları birleştirilen yollar (planlama çalışmaları ve plan kararlarında belirtildiği gibi) kentin gelişmesine ve merkezi iş alanlarının yayılmasında birinci etken olmuştur.

1963 -1967 yılları arasında birinci beş yıllık kalkınma planı hazırlanmış ve planda kamu kesimi için bağlayıcı nitelik taşıyan ve özel kesimi özendirme, geliştirme amaçlanmıştır. Planda belirtilmiş olan büyüme ve artışlar ekonomide doğal olarak nitelendirilebilecek büyüme ve artışlardır. “ olması gereken” i değil “olan”ı ortaya koyan bir belgedir.

Plan raporunda, “bu plan kalkınmanın bölgeler arası dengesizlikleri önleyici bir yönde olmasını, aşırı şehirleşme ve nüfus problemlerini çözülmesini, kamu hizmetlerinin gelir dağılımını düzeltici bir şekilde dağıtılmasını, potansiyel kaynakları olan bölgelerin düzenli bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır.” denilmekte ve büyük bir şehir bölgeleri olarak tanımladığı metropoliten bölgeler ile ilgili dengeli gelişme önerileri ortaya konulmaktadır.²¹⁷

1968-1972 yılları arasında 2. Beş Yıllık Kalkınma planı hazırlanmış ve uygulanmaya konmuştur. Bu planda bir öncekine göre Toplumsal Kalkınma Programları Toplum Birimlerinde Teşebbüs gücünün geliştirilmesi anlayışına dönmüştür. Bölgesel kalkınma fikrinden Kentleşme ve Yeniden Yerleştirme anlayışına bir evrim söz konusudur. 1968 yılından sonra özel kesimin “teşvik ve uygulama dairesi” kuruldu. Yeni birimin görevi, özel kesim için “teşvik belgesi” vermektir. Bu belgeyi alan girişimci ise türlü borç alma olanaklarından ve pek çok vergi bağışıklıklarından yararlanabiliyordu.

1973-1977 yılları arasında 3. Beş yıllık kalkınma planı devreye girdi ve bir önceki planlardaki ilke ve yaklaşımları yeniledi. 1995'e kadar uzayan bir perspektifi de içeren, 3. Beş yıllık kalkınma planı şehirlerin mekansal düzenlenmesi ve yönetimine özel önem vermiştir.

4.beş yıllık kalkınma planında kentsel alanların yönetimi ile ilgili ilke ve politikalar ayrıntılı olarak yer almış, bu yıllarda karşılaşılan ekonomik dar boğazlar ve piyasa ekonomisindeki

²¹⁷ GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:89

sıkıntılar nedeniyle belediyelerin iktisadi girişimlerine temel tüketim malları ve fiyat politikasına, ulaşım ve çevre sorunları gibi konulara ağırlık verilmiştir.

1973-1977 yıllarında İstanbul Belediye Başkanlığı görevini Ahmet İsyen yürütmüştür. 1973 yerel seçimlerle başkan seçilen İsyen önceki yönetimlerden devraldığı borçları ödemeyerek, rant ekonomisinin hakim olduğu bir ortamda, toplumda kamu malı fikrinin oluşması ve buna sahip çıkılması açısından adımlar atmıştır. 1973-1980 yılları arasında kent yönetimince yeni belediyeçilik anlayışının temel ilkelerini çeşitli durumlarda kamuoyuna mal edilmeye çalışıldığı ancak eylem olarak bir taraftan merkezi idare diğer taraftan kentin güçlü çıkar grupları tarafından yönetsel hareketler alanının oldukça daraltılmış olduğu görülmüştür.

17 Kasım 1963'de yapılan yerel seçimler ile İstanbul'un ilk Belediye Başkanlığı görevi Haşim İşcan'a verilmiştir. Ancak anayasanın yerel yönetimlere ilişkin olarak getirdiği temel çerçeveye uygun düzenlemeler büyük ölçüde gerçekleşmemiş, bu dönemdeki başarı, dönemin yerel yöneticilerin kişisel çabaları ile sınırlı kalmıştır.²¹⁸ 1970'li yıllarda sanayi yatırımları boğaz köprüsünün getirdiği alt yapı sunumuyla birlikte, doğu yakasındaki köy yerleşmelerinin (Kartal- Ümraniye) çerçevesinde yer seçmeye başlamışlardır. İstanbul'a göçle gelenlere aynı dönemdeki belirgin davranış biçimi "2. Kuşak" olarak tanımlanan ve o dönemdeki belediye sınırları dışında kalan bu köy yerleşmelerine yönelmesidir.

Bu tarihte, küçük sanayi siteleri halinde bir araya gelmeye başlamıştır. 1970'lerin bir başka olgusu olan otomobil üretiminin başlaması ise giderek özel oto sahipliğinin artmasını ve neticede Boğaziçi Köprüsü'nün yapımını getirmiş ve sonunda da, kentin iki yakası arasındaki nüfus dengesini etkilemiş, İstanbul doğuda Bostancı-Maltepe-Kartal-Pendik-Gebze yönünde hızla yayılmış, batıda ise E-5 karayolu boyunca Silivri'ye dayanmıştır.1980 ve sonrası dönemde İstanbul'daki kentsel dönüşüm müdahaleleri tarihi ve kentsel koruma planları üreten 1980 İstanbul Nazım İmar Planı'na dayanmaktadır.

1980 sonrası dönem hem gelişmiş ülkelerde hem de az gelişmiş ülkelerde, kentler hızlı dönüşüme şahit olmuştur. Bu dönüşümün en önemli özelliği emeğin yeniden üretiminin önceliğini yitirmesi, buna karşın sermayenin desteklenmesine yönelik politikaların ön plana çıkması olmuştur. Bu süreç içinde kentlerin yönetimi de sınırları belli olan yerel devletin

²¹⁸ ÜNLÜ, H., (1982), Belediyelerle İlgili Güncel Düzenlemeler, Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi, S:97-107, ODTÜ, Ankara

sorumluluğun dışına taşarak, sermayenin de içinde aktif bir şekilde yer aldığı koalisyonların sorumluluğuna girmeye başlamıştır.

1984-1989 döneminde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Bedrettin Dalan, yönetsel uygulamaları İstanbul'un hemen her gün ülke gündeminin baş sıralarına gelmesine neden olmuştur. Haliç temizleme projesi, Tarlabası Bulvarı'nın açılışı, Boğaziçi sirtlarının yapılanmaya açılması kentin eski ve yeni merkezlerinde gökdelenler şeklinde beş yıldızlı otel ve iş merkezi inşaatları gibi büyük imar kararları ile Menderes dönemi İstanbul'unun belediyeçilik anlayışını yansıtmaktadır.

1989-1994 döneminin Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen olmuştur. Özellikle ulaşım noktasında toplu taşımaya yer verilmesi bu dönemin olumlu çabalarıdır. Tramvay şebekesinin artması ve yüz yıllık özlem olan metronun temelini atılması önemli olaylar arasındadır. Ancak bu dönemde izlenen popülist yaklaşımlar nedeniyle gecekondululaşma çok fazla artmıştır. 1990-1994 yılları arasında altıncı beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. 1990-1994 döneminde belediye sınırları içinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının %70.72, büyükşehir belediyelerindeki nüfusun toplam belediye nüfusa oranının %40.42 olacağı tahmin edilmiştir.

6. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemindeki dört hükümet programına bakıldığında Avrupa yerel yönetimler özerklik şartının onaylanması, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında koordinasyon sağlayacak bir bakanlık kurulması çalışması ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin çerçeve yasa çalışmaları olmak üzere üç önemli adım atılmıştır.

1996-2000 tarihleri arasında 7. Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanmıştır. 1996-2000 yıllarını kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi sonunda belediye sınırları içinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının %84.9 u, büyükşehir belediyelerindeki nüfusun toplam belediye nüfusa oranı %43' e ulaşılacağı tahmin edilmiştir.

1995 onaylı İstanbul Metropolitan Alan Nazım Planı'nın amacı ise 2010 yılına kadar olan süreçte İstanbul'un evrensel düzeyde taşıdığı tarih, kültürel kimliği ile özdeş, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir dünya kenti statüsü kazandırmak üzere; ülke ve bölge kalkındırması ile uyumlu büyümesi ve gelişmesi sağlanırken dünyadaki ekonomik gelişme sürecinde dünya

metropoller kademelenmesi içinde yerini alarak; dünya ve bölge ülkelerinin (Ortadoğu, Balkanlar, Avrupa ve İslam ülkeleri) ekonomik yapılarıyla bütünleşen, bölgesel fırsatları iyi kullanan ve bu yapılanmada öncü rol üstlenen tarih, kültür, bilim, sanat, siyaset, ticaret, hizmet ağırlıklı bir metropoliten kent koruma ve gelişme dengesinin kurulmasıdır. Aynı şekilde bu planlama çalışmasını hedeflerinden olan metropoliten alan alt bölge gelişme akslarının eski yerleşim merkezleri üzerindeki baskısının azaltılması, mevcut şehirsal doku alanlarının öncelikle düzeltilmesi ve iyileştirilmesi politikalarından olan yerleşik alanlarının yakın çevrelerinde büyük alışveriş merkezlerinin oluşturulması kararı alınmıştır.

2001-2005 tarihli 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken de, Yerel Yönetimler ve Kentleşme Özel İhtisas Komisyonu, yerel yönetimler ve kentleşme-imar olmak üzere iki alt komisyon olarak çalışmış, yerleşme yapısında ölçek sorunu; yerel yönetim maliyesi; denetim sistemi, yerel yönetimlerde katılım yöntemleri ve demokratikleşme gereksinimi; dezavantajlı toplumsal kesimler; doğal çevrenin korunmasına yönelik sorunların tespiti yapıp, öneriler geliştirilmiştir.²¹⁹

Kentleşme ve imarla ilgili alt komisyon ise temel vurgusunu kentleşme sürecinin içeriğine yapmış, kentleşmenin kent yoksulluğunu kır yoksulluğuna tercih edenlerin göçüyle gelişen bir süreç olduğunu belirtmiştir. Türkiye kentlerinin temel karakteristiklerini yoksulluk, sefalet, yasa ve hukuk tanımazlık, günlük yaşamda kargaşa, ulaşım ve altyapı yetersizlikleri, kirlilik, denetimsiz büyüme, kaçak yapılardan oluşan kent parçalarından oluşan kentler olarak sıralamıştır.

Raporda “ekonomi alanında yatırımların üst plan kararlarından bağımsız olarak günlük kararlarla yürütülmesinin kentsel çarpıklıkların yanında bölgesel dengesiz gelişmeyi körüklediğine; plan hiyerarşisini dikkate almayan gelişmenin büyümeye dönüştüğüne; bu olumsuz ortamdaki genelde doğal çevre, özelde ise, ve korunması gerekli tarım alanları, kıyıları, tarihi ve kültürel miras, toplumsal yapı, sosyal çevre (kimlik, yaşam biçimi,vb) ve teknik altyapının olumsuz biçimde etkilendiğine” vurgu yapılmıştır

2000-2005 8.Kalkınma Planı döneminin temel belirleyicileri olan²²⁰

²¹⁹ DPT Kalkınma Planı 9. Beş Yıl, Yerleşme- Şehirleşme, özel ihtisas raporu, (2001-2005) s.4-9, Ankara,2007

²²⁰ DPT Kalkınma Planı 9. Beş Yıl, Yerleşme- Şehirleşme, özel ihtisas raporu, (2001-2005) s.4-9, Ankara,2007

- Küreselleşme sürecinin ekonomik, sosyal ve mekansal etkilerinin,
- Avrupa Birliği(AB) ile bütünleşme sürecinin yol açtığı değişimler ve yapısal reformların,
- Kamunun ve mekanın planlanmasında stratejik yaklaşım ve stratejik planlama modelinin bu Plan döneminde de benimsenmesi yanında, 2007-2013 9. Kalkınma Planı döneminin temel beklentileri,
- Stratejik amaç ve öncelikleri netleştiren ve finansman boyutunu içeren eylem programlarının etkin olarak kullanılması,
- Plan-program-bütçe bağlantısının güçlendirilmesi ve etkin izleme –değerlendirme mekanizması kurularak hesap verebilirliğin sağlanması, olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda,

- Yerleşimlerin mekansal analizi,
- Merkezi yönetim-yerel yönetimler arasında yetki paylaşımı sorunu,
- Yerel katılım mekanizmalarının kurulması, etkinlik ve işlerlik kazandırılması koşulları,
- Mevzuatın planlama boyutunda sunduğu olanaklar ve sorunlar,
- Stratejik planlamanın sunduğu olanaklar ve neden olabileceği sorunlar,
- Sektörel planlama,
- Kentsel yenileme ve dönüşüm alanlarının sorunları, potansiyelleri,
- Kentsel kimlik ve kentleşme,
- Kaçak yapılaşma ve aflar,
- Doğal, kültürel ve tarihi ortak mirasın şehirleşme sürecinde korunması,
- Kıyı planlamasında karşılaşılan sorunlar,
- Çevre sorunları ve ekolojik planlama
- Alternatif enerji kaynakları ve şehirleşmeye etkileri,
- Kentsel yaşam kalitesi, Kentsel altyapı, üzerinde durulacak konu başlıklarını oluşturmaktadır.

1/100 000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı içinde de , 2023 yılı hedef alınarak ilçe sınırlarının ve belde belediyeleri sınırlarının il sınırına kadar tamamını kapsayacak şekilde haritasında belirlenmiş sınırlar içerisinde, Türkiye'nin kalkınma politikası kapsamında sektörel gelişme hedeflerine uygun planlama ilkeleri çerçevesinde oluşturulacak alt ölçekli planlar ile koruma-korunma-kullanma dengesinin sağlanacağı gelişme hedeflerine yönelik

potansiyellerin ve stratejilerinin belirlenmesini ve ekolojik dengenin korunarak yaşanabilir bir çevre oluşturulmasını amaçlamaktadır.²²¹

Görsel sanatlar, gösteri sanatları, müzik, edebiyat gibi geleneksel kültür ürünlerinin yanı sıra, bilgi teknolojilerine dayalı multi-medya, yazılım paketleri, bilgisayar oyunları gibi çağdaş 'içerik' üretimini; tasarım (grafik, web tasarımı, mobilya, moda vb.) mimarlık gibi yaratıcı yetenek ve beceri isteyen aktiviteler ile tüm bunların çoğaltılmasını, yayımlanmasını, dağıtılmasını, sergilenmesini (müze, galeri vs.) reklâmcılık aracılığı ile pazarlanmasını; üretilen tüm bu kültürel ürünlerin ve içeriğinin tüketimini ve ticaretini (tiyatrolar, sinemalar, kitapçılar, plakçılar vb. perakende ticaret) kapsamaktadır.

Kentin gelişme potansiyeli ve lineer mekansal gelişimi çerçevesinde nüfus desantralizasyonunu sağlayacak, mevcut kent dokusuna ve MİA'ya baskıyı azaltacak, işlevselliklerine ve fonksiyonlarına göre kademelendirilmiş merkezler ile ticaret ve hizmet alanları oluşturulmaktadır.

Kentin tarihsel gelişimi esnasında oluşmuş ve günümüze kadar ulaşmış küresel ve fiziksel doku korunarak, çağdaş kent yaşamına katılması sağlanacak, ülke ve uluslar arası boyutta yönetim, kontrol, koordinasyon fonksiyonları belirlenecek, finans kuruluşları, özelleşmiş, ihtisaslaşmış hizmet ve ticaret fonksiyonlarının yer alacağı alandır.

Plan Raporu'nda " İstanbul'un küresel düzeydeki metropoller arası yarışta hak ettiği yeri alması ve uluslar arası pazarda daha rekabetçi olabilmesi" temel hedef olarak tanımlanmakta ve bu kabul, raporun bütününde de sık sık tekrarlanmaktadır

Merkezi Hükümet tarafından bir üst plana dayanmaksızın gündeme getirilmiş olan bir çok sakıncalı kentsel dönüşüm projesinin ve yatırım kararlarının planda da yer aldığı görülmektedir. Planın ana kararlarını etkileyecek nitelikteki bu yatırım kararlarını İMP plana işleme yolunu tercih etmiştir. Hatta, bu tür projelere dayanak oluşturmak amacıyla, Plan Raporu'nda bazı hatalı tespit ve değerlendirmelere yer verilmiş olduğu da görülmektedir. Örneğin, Zeytinburnu Kentsel Dönüşüm Projesi'ne dayanak oluşturmak amacıyla, Plan Raporu'nda, Zeytinburnu'nun İstanbul'un mevcut MİA'sı içerisinde kaldığı gibi gerçekdışı

²²¹ <http://www.cedgm.gov.tr/dosya/planlama/cdplanlari.htm>

bir tespate yer verilmekten kaçınılmadığı görülmektedir. Plan Raporu'nda bu konuda aynen şöyle denmektedir:²²²

“Zeytinburnu-Tarihi Yarımada ve Ayazağa Ekseni alt bölgesi İstanbul'un en temel sorunu olan tek merkezli işleyişin yer aldığı alan olup, Zeytinburnu,Eminönü,Karaköy,Beyoğlu ve Büyükdere caddesinden başlayarak; Boğaziçi Köprüleri inşası sonrasında Beşiktaş üzerinden Boğaz'ın kuzeyine Zincirlikuyu, Maslak ve Ayazağa'ya uzanmaktadır.”

Plan Raporu'nda, kentsel dönüşüm projelerinden biri olarak gündeme gelen Haydarpaşa Projesi ile ilgili olarak da, şu açıklama yer almaktadır:

“Kadıköy'ün Üsküdar ile kuracağı mekansal ve işlevsel birlikteliğin Marmaray Projesi'nin tamamlanması sonrasında önemi artacaktır. Haydarpaşa Liman Sahası'nın konu olacağı mekansal düzenlemenin, toplu ulaşım sistemlerinin birbiriyle buluşarak Anadolu Yakası'nda önerilen alt-merkezlere kesintisiz aktarım sağlayacak nitelikte olması hedeflenmektedir.

Haydarpaşa Liman Sahası'nın dönüşümü için geliştirilen yaklaşım, bu alandaki potansiyel ticaret, konaklama, kültür ve rekreasyon faaliyetlerini içermek üzere harekete geçirilmesi ve Kartal için öngörüldüğü üzere, Anadolu Yakası'nda etkin bir alt merkezin yaratılmasıdır.”

Görüleceği üzere İstanbul'un tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda geleneksel merkez olgusundan metropoliten kent merkezine ve merkezler kademelenmesinin son ayağı olan alt merkezlere kadar uzanan önemli bir yapı görülmektedir. Küresel ve ulusal konjonktürel yapı; toplumsal, ekonomik ve politik süreçleri ile dönüşen kent merkezi İstanbul'a özellikle 1980 sonrasında bir sıçrama yaşatmaktadır. Kent merkezleri toplumların yaşadığı dönüşümü yansıtan mekânlar olduğuna göre hem siyasal hem de toplumsal tüm dönüşümler kent merkezlerinde izlenilebilmektedir. Özellikle 1980 sonrası küreselleşme söyleminin ağırlığının artmasıyla dönüşüm süreci hızlanmıştır. MİA'nın geleneksel formunun değişime uğraması ve kentin metropol sınırlarında yeni MİA oluşumlarına bu döneme denk gelmektedir.

Bölünmüş ortaklık türünde politik koalisyonlar ve özelleştirme nitelikli ekonomik gelişim modeli Türkiye'de sermayenin kentleşmesini devam ettirmektedir. Kentsel planlamanın

²²² http://www.planlama.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1525&Itemid=93

yöntemi endüstri sonrası entegrasyonu gerçekleştirmek amacı ile küresel sürece dayanmaktadır. 1990 sonrası dönem sınır ötesi haberleşme ve teknolojik gelişmelerin hızlanması ile ulus ötesi şirketlerin kent mekanındaki etkinliği artmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarla birlikte küreselleşme kavramıyla uluslararası sermayenin çekiciliğine dayandırılan yaklaşımdaki “küresel kent” vurgulamaları İstanbul'un gelecekteki kimliği üzerine yaklaşımları arttırmıştır.

Küreselleşme ile birlikte eşitsizlik daha da belirginleşmektedir. Artı değerın üretim sürecinde sermaye, yeni mekanlar yaratıp geliştirirken bir başka mekanın az gelişmesine neden olmaktadır. Mekansal farklılıkların ve eşitsizliklerin yaratılması ve bunu sürekli olarak yeniden tanımlanması, sermayenin hareketliliği sonucu gerçekleşir. Mekanı aşmaya çalışan sermaye için sonuç yeni mekanların yaratılmasıdır.

Akın; küreselleşme ile beraber kentlerin mekansal organizasyonunda meydana gelen değişimleri şu şekilde sıralamaktadır:²²³

Büyük ölçekli üretim kent dışına çıkma eğilimi gösterirken, küçük ölçekli üretim örgütlenerek gelişmekte ve özellikle tekstil ve otomotiv gibi sektörlerde taşeron ilişkiler üzerine temellenmektedir.

Kentler finansal sermaye aktarımları ile karşı karşıya kalmaktadır. Dünya yüzeyinde sürekli hareket halinde olan sermaye, kar beklentileri ile belirli mekanlarda belirli süreler kalarak, kentin mekansal, sosyal, ekonomik yapısında değişimlere neden olmaktadır.

İş gücünün sektörel yapısı ve istihdam olanaklarında yaşanan farklılıklara bağlı olarak 1980'li yıllarla birlikte hizmet sektörünün payının arttığı, sektörün yeniden organize olarak yeni iş alanları yarattığı ve giderek ekonominin lokomotif sektörü olduğu görülmektedir. Hizmet sektöründe görülen bu değişim gelir grupları, tüketim grupları, tüketim talepleri ve bütünüyle yaşam alışkanlıklarında değişimi beraberinde getirmiştir.²²⁴

²²³ AKIN, O.,(2000) “Küreselleşme Olgusu ve Kent Mekanı Üzerindeki Etkileri: İstanbul Metropolitan Alanı”, 3 Bin Yılda şehirler: Küreselleşme, Mekan- Planlama, YTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Ve Bölge Planlama bölümü yayını , İstanbul

²²⁴ A.g.e.

Küreselleşme ile beraber kentteki bütüncül yapı bozulmaya başlamış “mekansal planlama” kamu yararı gözetilen bütüncül yapıdan kopmaya başlamıştır.²²⁵ Metropoller en iyi iş iklimi yaratabilme çabası ile projeler bazında parçası tasarımlarla düzenlenmekte; eksenler, bölgeler yaratılmakta, gökdelenleşme ve plazalaşma yaygınlaşmaktadır. Metropolün çevresel değerleri, kültürel, tarihsel birikimleri “parçalı tasarımlar” ve “projelerle” düzenlenen eylem içinde anlam yitirmektedir. İstanbul’da da benzeri durumun yaşandığı ve küreselleşmenin etkisiyle benzer projelerin hazırlandığı görülür.

Kentlerde ilkeli yapı meydana gelmekte bir tarafta yoksulluğu ve kötü yaşam koşullarını yansıtan mekansal oluşumlar bulunurken, diğer tarafta ise zenginliğin ve prestijli yaşamın izlerini taşıyan mekansal oluşumlar görülmektedir. İki farklı mekansal yapı, tarihsel süreç boyunca hissedilebilir farklılıkların çok ötesinde derinleşmekte, birbirine sırt çeviren iki farklı kutbun cepheleşmesini yansıtmaktadır. Aynı metropoller “mekansal farklılaşmayı” ikili yapı ölçeğinde derinleşerek yaşarken, bir yandan da başka metropollerle benzeşmenin yarışını vermektedir. Uluslararası iş merkezleri, alışveriş merkezleri kapalı siteler, yeniden canlandırılan eski limanlar, lüks konut alanları, hızlı tren, uluslararası havaalanı, fuar alanları, yüksek teknolojiye sanayi parkları, oteller vs küresel yatırımların ve diğer küresel akışkanları çekmesi için gerekli alt yapı hazırlıkları olarak önerilmiştir. Küreselleşme sürecinde rantaya yönelik her türlü tesis “anıt”sallaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu eğilim kent mekanına, dev otopark alanları ile gökdelenler, çok katlı-çok mallı alış-veriş merkezleri, plazalar, çok yıldızlı oteller biçiminde yansımaktadır. Bu süreçte; bundan 20-30 yıl kadar önce kentin en önemli simgeleri olarak bilinen tarihi yapılar yerlerini, bu değerleri de ezercesine yükselen dev otellere, çok katlı alış-veriş merkezlerine ve gökdelenlere bırakabilmektedir. Üretimden çok tüketime yöneltilmiş özellikle büyük kentlerin simgeleri olarak artık, Armada, Akmerkez, Galeria, Migros türü yapılar gösterilmektedir. Bu tür yeni yapılar kentlere kimlik kazandırmaktan çok onları birörnekletmektedir

3.2.1.KENTSEL MERKEZİYET, MERKEZİ İŞ ALANI VE İSTANBUL

Kent merkezinin kavramının anlaşılabilmesi açısından “ kentsel merkezîyet”in anlaşılması önemlidir. “Kentsel” ve “merkezîyet” her zaman birbirleri ile sıkı sıkıya ilişkili olmuş iki kavramdır. Kentsel merkezîyet kavramı kasabaların, kentlerin önemi, fonksiyonların ve

²²⁵ HACISALİHOĞLU, Y., (1999), Küreselleşme Mekansal Etkileri Ve İstanbul, Akademik Düzey Yayınevi,S: 73, İstanbul

sorunların incelenmesinde önemli bir araç olmuştur. Gerçekte kentsel kavramı nüfusun hacmi, yoğunluğu ilk yönetim teşkilatının birleşmiş özelliklerini teşkil etmektedir. Fonksiyonların bir yerdeki çeşitliliğini ve çokluğunu şehrsel merkeziyetin ilk karakteri olarak kabul etmek mümkündür. Bir çok kasaba, hatta büyük şehir, çoğu kez kendi var olma sebebi olarak tek bir fonksiyon ya da kuruma işaret etmesi ile tanınmıştır.²²⁶

Bir yer başlangıçta mevcut bir fonksiyon ya da kurumun yer alması sebebi ile merkeziyet kazanabilmektedir. Başarılı ve devamlı bir merkeziyet, çevrede değişik büyüklükteki sahalara çeşitli yollardan hizmet eden farklı faaliyetlerin gruplaşmasını sağlamaktadır. Hemen hemen kaçınılmaz olan bu gruplaşma merkezde meydana gelmektedir. Farklı kökenli merkezi yerler, zaman süresince gelişmenin bir sonucu olarak benzer merkezi fonksiyonlar karışımı sunabilir. Bununla beraber benzer başlangıca sahip şehirler benzer gelişme göstermezler.

“Coğrafi mekan beşeri faaliyetlerin ona erişilebilirliği ile tanımlanmaktadır. Merkeziyet ise merkezin hizmet ettiği çeşitli mekan parçalarının birbirlerine uygun bir şekilde erişebilmelerini ifade etmektedir. Büyük bir şehrsel aglomerasyonun varlığı her zaman için iyi organize olmuş ulaşım ve arz şebekesine sahip olmasına dayanmıştır. Medeniyetin başlamasıyla su ulaşımı ve denizciliğin uzak mesafelere büyük yüklerin taşınmasında en kolay ve en verimli yol olmasından büyük aglomerasyonların deniz kenarında yer alma sebebini açıklamaktadır. Böylece merkeziyetin uygulandığı coğrafi mekanın merkezi yere erişebilme ağının iyi bir organizasyonuna dayandığı kabul edilmelidir

Genelde tarımsal olmayan üretimin yoğunlaştığı sanayi ve hizmet etkilerinde çeşitlenme ve ihtisaslaşmanın en üst düzeylerde olduğu yeni iş ve mal türlerinin yaratıldığı çeşitli faaliyetlerin yönlendirildiği ve denetlendiği ekonomik, kültürel ve politik üretim karar merkezleri olarak ifade edilen kentlerin ayrıca özelliği kent merkezlerinde ortaya çıkar. Bu bakımdan kent merkezleri gündüz nüfusunun etkinliklerin, iletişim ve yüz yüze iletişimin, alınan kararların, yapılan işlerin, yaratılan değerlerin, ulaşımın, yapılaşmanın ve alt yapı ağlarının en yoğun; kiralar, arazi fiyatları ve vergi gelirlerinin en yüksek olduğu kentsel alanlardır. Bir yerde toplanmış merkezi fonksiyonların çokluğundan ve çeşitliliğinden meydana gelen kentsel merkeziyet ise o yerde toplanan bir ya da birkaç ulaşım sistemine dayanmaktadır. Görüleceği gibi kentteki merkezler ile kent merkezi kavramları birbirinden

²²⁶ GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:22

farklı olup her kentte kent merkezinin yanı sıra semt, mahalle, sokak arası gibi farklı düzeylerde birçok alt merkez vardır. Kent merkezi ve alt merkezin kent içinde bir sistem oluşturduğu dikkate alınrsa kent merkezi; bu sistemin odağında ve merkezler kademelenmesinin zirvesinde yer alan başta ticaret olmak üzere kişisel mesleki işsel ve kurumsal hizmetler ile depolama ve imalat gibi bir çok kullanımın iç içe geçtiği yerdir.

Kent merkezi kentin özelliklerini ve geçirdiği dönüşümleri, kent tarihinin izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla bir kenti tanımak ve anlamak için öncelikle kentin merkezine bakmak önemli bir adımdır. Bu bakımdan kent merkezi kavramı kentin ticaret merkezi, kentin iş merkezi, kentin kültür merkezi vb kavramlarla örtüşmek durumundadır. Dolayısıyla kent merkezine-merkezdeki konut dışı kentsel işlevlerin yoğunlaştığı alan anlamında- MİA demek ve MİA'nen coğrafi sınırlarını kentsel işlevler yanında ulaşılabilirlik, arsa/yapı oranı ve benzeri kentsel mekan özelliklerini dikkate alarak belirlemek daha doğrudur.

Kent merkezleri konut alanları, sanayi bölgeleri, yeşil alanlar, kentsel hizmet alanları, hastaneler, okullar ve askeri alanlar gibi homojen ve sınırları kolayca belirlenen arazi kullanımları değildir. Kent merkezlerinde başta ticaret olmak üzere kişisel, mesleki, işsel ve kurumsal hizmetler, depolama ve hatta imalat gibi birçok kullanım iç içe girdiği görülmektedir.

Kent bilimleri sözlüğüne göre MİA bir kent içinde genellikle merkez ve çevresinde yer alan alışveriş faaliyetlerine ayrılmış alan olarak tanımlanmaktadır. MİA genellikle kentin varlık nedeni olan kontrol faaliyetlerinin toplandığı alanlardır. Bir sistemin parçası olarak tanımlanabilen MİA üst ve alt kademede merkezler arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Üst kademe faaliyetlerinin etkisi altında olan kent MİA içindeki faaliyetlere ait kademeler; etkisi altına almaktadır.

Bu genel tanımlamaların dışında MİA, alışveriş etkinliklerinin dışında depolama, imalat, kişisel-kurumsal hizmetler gibi faaliyetlerin de yer aldığı alanlardır. Ticaret iş ve kültürel etkinliklerin bir arada bulunduğu MİA kent kimliğini ve kent olgusunu anlamakta önemli bir noktada yer almaktadır. Küreselleşme ile birlikte hizmetler sektörü MİA'yı şekillendiren en önemli zamandır. Merkezler, bankacılık, sigortacılık, finans reklamcılık, medya gibi alt sektörlerin yer seçtiği uzmanlaşmış bölgeler haline gelmektedir. MİA bu sayede kuruluşları kendine çekmekte rant kavramını gündeme getirmektedir. Yine bu sayede yapı yoğunluğu yüksek alanlar ortaya çıkmaktadır. Alan kullanımının hemen hemen tamamını konut dışı

fonksiyonların oluşturması ve çekim etkisiyle alanın katsayısı sürekli yükselmektedir. Kentin en yüksek arazi değerine sahip MİA alanı planlama açısından da kentin en karmaşık alanlarıdır. MİA şu alt bölgelerden meydana gelmektedir:

Çekirdek (merkez) bölge: Artık değerlerin en üst düzeye ulaştığı ve uzmanlaşmış kuruluşların bölgede yerleştikleri bir bölge olarak algılanmaktadır. Hem şehrin hem de hinterlandının beyni ve kontrol fonksiyonlarının toplandığı yerdir. Üretimin değil, üretimin kontrolünün yapıldığı yerdir.

Geçiş bölgeleri: Çekirdeğe göre daha az yoğun olan, iş yeri ve konutun birlikte bulunduğu bölgedir. Depolama, tüketim ve üretim faaliyetleri yer almaktadır. Şehrin gelişmesine bağlı olarak kısa sürede merkeze eklemlenmektedir.

Merkezi iş alanı etki alanı: MİA' daki faaliyetlerin şehrin etkisi altındaki bölgede bir kontrol kurmaktadır. Erişilebilirlik çok önemlidir. Ulaşım ve haberleşme sistemi ne kadar gelişmiş ise bağ o derece artmaktadır.

“Merkezi iş alanı görüldüğü gibi kentin ve metropol alanının beynidir. Sanayi, emek, kitle haberleşme, devlet bürokrasisinin en üst örgütleri ve bunlar arasındaki etkileşimi sağlayan kurumlar ve kompleks iş örgütleri bulunur. Merkez, metropoliten alanda arazi değerinin en yüksek, erişilebilirliği ve çekiciliğinin en fazla olduğu yerdir. Uzmanlaşma ve örgütlenme sürecinde ancak üst sıralarda yer alan eylemler kalmayı başarabilmektedir.”

Kısaca MİA'nın karakteristik özelliklerine bakacak olursak;²²⁷

Kentsel alanda MİA'nın çizilmiş bir sınırı yoktur. MİA, kesin olarak bölgesel karaktere sahip olan ancak tarihi süreç sınırları ve karakteri sabit olarak ortaya konamayan bir çeşit belirsiz bölgedir. Geçirdiği evreler içinde kentin ve etki alanının sınırları nasıl değişirse değişsin, MİA sürekli olarak etki alanının merkezi durumundadır.

Günümüzde kentin diğer herhangi bir bölgesinden görülebileceğinden daha çok yüksek binalara; ofis ve büyük satış birimlerine rastlanılmaktadır. Araç ve yaya trafiğinin en yoğun olduğu diğer bölgelere göre en yüksek arazi fiyatlarına ve vergilerine sahip olduğu alanlardır.

²²⁷ GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:

MİA, kentsel bölgenin ulaşım odağı olmasından dolayı en çok ve kolay erişilebilen bölgedir. MİA'nın öncelikli erişilebilirliği, kentsel alanda yer alan iş bölgelerinin sahip olmadığı bir kriterdir. Konu edilen merkezî kent diğer alanlarındaki iş alanlarında daha az olan erişilebilirliğinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda “ hazır erişilebilirlik potansiyeli” olduğu için ve böyle bir potansiyele sahip olan bir alana ihtiyacı olan kuruluşların yer seçmesiyle bu alan gelişmiştir.

Gün geçtikçe MİA'nın varlığının farkına varılması sonucunda bu bölge iki konuda ünlenmektedir. MİA, ihtisaslaşmanın en üst düzeydeki aktivitelerinin alanıdır. MİA'nın da iş aktivitelerinin, gücü ve yoğunluğu kesinlik kazanır. Buna karşılık MİA, problemlî bir alandır. Yükselen arsa fiyatları ve buna karşılık artan vergiler, bölgeyi zorlamaktadır. Bununla birlikte hemen hemen tüm kentsel alanlarda yer alan alışveriş merkezleri, MİA aktivitelerini çoğu zaman önüne geçmekte, bu alışveriş merkezlerinin MİA çevresine olan yoğun talepleri ve beraberinde getirdikleri çok yoğun ulaşım yükü, MİA'ya olan erişilebilirliği zorlamaktadır. MİA'ların büyüklüğü kentin nüfusuna göre değişmektedir. Küçük bir kente toplu bir ünite şekli göstermeyebilir. Buralarda dükkanlar ve diğer iş yerleri arada bir konutlar ve hatta küçük sanayi tesisleri tarafından kesintiye uğratarak, daha çok bir sıra halinde uzandıkları görülmektedir. Daha büyük kentlerde alışveriş alanı daha sıklaşmış haldedir. Ve ayrı bir büro zonu da gelişebilir. Çok büyük kentlerde ise fonksiyonların birbirlerinden ayrılması iyice belirginleşmiştir. Örneğin merkezi Londra 'da iki büyük alışveriş alanı West End ve Kensington'dır ve birbirlerinden bir yeşil alanlar kuşağı ile ayrılmıştır. Bu alışveriş alanlarının bazı kesimleri ise bazı belirli ürünlerde özelleşmiştir. Londra ayrıca iki büyük büro zonuna sahiptir: City (bankacılık, sigorta, ticaret) ve Whitewall (siyasi binalar)²²⁸

Merkezi iş alanlarının alışveriş kesimleri en yüksek arazi fiyatlarına ve kaldırımlarında en büyük yaya yoğunluğuna sahip yerlerdir. Bu yüzden de bürolar ya da diğer bazı iş yerleri, arazi fiyatlarının daha düşük olması nedeniyle, dükkanların arkasında kalan sokaklarda yer almak eğilimindedir. Ya da ana alışveriş caddesinin dışında inşa edilen, yeni tür iş hanları olan yüksek büro bloklarında (tower) toplanmayı tercih etmektedirler.²²⁹

²²⁸ TÜRMEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., (2004), Beşeri Coğrafya-İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, s. 372, İstanbul

²²⁹ a.g.e. s. 372

Garnier ve Delobez²³⁰ tarafından ele alınan bu merkezi alanlar kentsel yaşam ocağı yaratma yolundaki çabaları desteklemeye yönelik kilit donanım alanları olarak da ifade edilir. *“Kiralardan aşırı ölçüde nüfuz kaybını kasaba merkezlerindeki olduğu iyi donatılmış alışveriş merkezlerinin yaratılması yada korunması yolunda çaba gösterilmesini gerektirir. Merkezilik çağrılarını daha iyi temellendirmek için idari, ticari ve kültürel işlevlerin alışveriş merkezleri ile bağlantısı kurulur. Eskiden kendiliğinden oluşan bu durum şimdi özenle hesaplanıp planlanmaktadır. Bu da mübadele işlevinin mekansal yapılarda sahip olduğu etki gücünün açık bir kanıtıdır.”*

3.2.2.İSTANBUL MİA’SININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İstanbul’un M.Ö 7. yy’da, Karadeniz kıyılarında kurulmuş kolonileri Akdeniz’e bağlayan su yolu üzerinde oluşunu ve doğu-batı arasındaki ticaret yolunu kilit noktasında yer almasını yanı sıra, Haliç gibi doğal bir limana sahip olması da onun önemli bir ticaret şehri olmasına neden olmuştur.(berköz, 1984). İstanbul MİA’ sının ilk nüvesi Bizans Dönemine kadar uzanır “Byzantion” denilen yerleşmenin agorası bugünkü Ayasofya Meydanı’nda bulunmaktaydı. M.S. 330’ da Doğu Roma İmparatorluğu’nun başkenti olan Konstantinopolis’te Hipodrom ile Çemberlitaş’ı bağlayan portikli divan yolu (messe) daha sonra Beyazıt, Aksaray ve Cerrahpaşa’ya doğru uzanarak varlığını sürdürmüştür.²³¹

17. yy’da şehrin merkezinde yer alan Bedesten, etrafındaki dükkanlar, çarşılar, hanlarla, önemli bir ticari kompleks oluşturmaktaydı. Bu dönemde bedestenden ayrılan ve ana ulaşım aksları üzerindeki ticaret Mahmutpaşa yolu ile Haliç’e, Saraçhane’ye ve Aksaray’a olmak üzere üç ayrı yönde gelişmeye devam etmiştir. Bizans döneminden beri şehrin asıl ticaret merkezi olan Haliç kıyısındaki iskelelerden yamaçlara doğru gelişen bölge Osmanlı Döneminde de ticaretin yoğunlaştığı canlı bir alan olmuştur. Haliç iskeleleri 16. yy’da işleve bağlı olarak ihtisaslaşma başlamış, 17. yy sonunda ise Haliç’in kuzey kıyısında Karaköy-Kasımpaşa, güney kıyısında da Eminönü-Unkapanı arasındaki bölgede deniz ve kara ticareti oldukça yoğunlaşmıştır.

²³⁰ GARNIER, DELOBEZ,(1983) Pazarlama Coğrafyası, çev. E.Tümertekin, A. Tümertekin, İşletme Fakültesi Yayınları, s: 16, İstanbul

²³¹ DÖKMECİ, V., AKKAL, L., B., DÜLGEROĞLU, Y.,(1993), İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları,Literatür Yayınları, s:19-24

Şehrin kuruluşundan beri liman bölgesi olan Sirkeci-Eminönü ile, batı arasında sürdürülen yoğun ilişki sonucunda dış ticaretin odaklaştığı Galata ve Beyoğlu'nun 1846 yılında Galata Köprüsü ile birleştirilmesi şehrin bu tarihten sonraki ana merkezinin bu yönde gelişmesinde atılan ilk adım olarak kabul edilebilir.

Galata'ya 13. yy'da yerleşmiş olan Avrupalılar, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra Galata'nın ekonomik olarak büyümesi, kalabalıklaşması ve güçlü Osmanlı ordusunun vermiş olduğu güvence ile sorun dışına, Beyoğlu'na taşınmışlar ve böylece İstiklal Caddesi (Cadde-i Kebir) ve çevresinin gelişmesinde etkili olmuşlardır.

16. yy'ın ilk yarısından başlayarak, Galata'da Cenevizlilerin yerini almaya başlayan Fransızlar kendilerine verilen bazı ticari olanak ve haklar sonucunda bu bölgede ticaretin konut aleyhine gelişmesine neden olmuşlardır. 17. yy'da Beyoğlu, Galata'dan gelen Hıristiyanlarla yabancıların elçilik dolaylarına ve İstiklal Caddesi boyunca yerleşmesi ile Avrupa kenti görünümünde bir yerleşmeydi. Bu yy'da Beyoğlu bir iş yeri olmaktan çok bir konut alanı görünümündeydi. Ancak 19. yy'da Beyoğlu İstanbul'un ticaret merkezi olmuştur. 19. yy sonlarında İstanbul yarımadasında geleneksel çarşı düzeni, devam ederken Osmanlı İmparatorluğu ile dünya kapitalist sisteminin bütünleşmesinin bir sonucu olarak Osmanlı dış ticaretinin gelişmesi ile Beyoğlu'nda modern mağazaların, ticarethane, banka, sigorta şirketlerinin, modern büro ve kulüplerin, otel ve lokantaların, pastanelerin yer almaya başlaması bu tarihten sonra İstanbul MİA' sının uluslararası önemde bir ticaret merkezi olmasına neden olmuştur.

1913 yılında ilk elektrikli tramvayın Beyoğlu'nu Şişli'ye bağlaması Galatasaray- Taksim arasını Tünel- Galatasaray arasına nazaran daha merkezi duruma getirmiş ve Beyoğlu'nun en kolay ulaşılabilir ve en gözde yeri yapmıştır. Cumhuriyet Dönemi Beyoğlu'sunda 1950'lere kadar yabancılardan boşalan yerlere yeni yetişen Türk işadamlarının ve aydın Türklerin ilgi gösterdiği 1950'lerden sonra ise kırsal göç ve hızlı kentleşme sonucu İstanbul'un aşırı büyümesine bağlı olarak ilginin yeni gelişen semtlere kaydığı gözlenmiştir.

1970'lerden sonra trafiğin tek yönlü oluşu, Taksimden Tünel'e ulaşılabilirliği azalttığı için bu çevrede arazi kullanım kalitesinde bir düşüşe neden olmuş ve bu da Beyoğlu'nda eskiden görünmeyen ucuz mal satan mağazaların, imalathanelerin sayısını artırmış ve bu bölgede bir çöküntü alanı yaratmıştır. 1960'lı yıllarda İstanbul'un hızla büyüme sürecine girmesiyle

birlikte, tarihi yarım adada Eminönü, Fatih ilçeleri ile Beyoğlu'nda gelişen MİA fonksiyonları zaman içinde ana ulaşım aksları boyunca kuzeye doğru Şişli ve Beşiktaş ilçelerinde gelişme göstermiştir. Şehrin doğu yakasında ise 1960'lı yıllarda Üsküdar ve Kadıköy ilçelerinde ikinci derecede merkez fonksiyonları ana ulaşım aksları boyunca doğuya doğru gelişmeyi sürdürmektedir.²³²

Kentin tarihi eskiye dayanan geleneksel merkezleri (Eminönü, Karaköy) yeni MİA oluşumlarıyla görece bir güç kaybına uğramışlardır. Dev alışveriş merkezleri, oyun, eğlence alanları, fuar, sergi, gösteri mekânları ve çok katlı çalışma alanları iç içe yapılarak yeni MİA karakterini yansıtmaktadır. AK Merkez, Courusel, Galeria bu yapılanmanın ilk sınıflarıdır. Bu süreç “Hiper marketleşme” evresi ile başlamış “Gökdelenleşme”, “Plazalaşma” eğilimiyle boyut kazanmıştır. Böylece İstanbul yatay büyüme sürecine, düşey büyüme sürecini de ilave ederek tarihi, kültüre ve çevresel değerleri ve dokusuyla gelişen yeni bir yapılaşma eğilimiyle yüz yüze kalmıştır. Bu tabloya “Yeni oturma eğilimleri de” eklenmiştir. Villa siteleriyle kimliklenen bu yeni oturma eğilimi büyük ölçüde kentin kuzey kuşağına yönelmiştir. Kentin yüksek gelirlerin kent merkezinden koparak yöneldikleri villa siteleri, her türlü donanım ve alt yapı olanakları sağlanarak, dışarı ile teması kent merkezine bağımlılığı olacak biçimde tasarlanarak farklı iktidar mekânları olarak mekânda kendini göstermiştir. Olabildiğince sıhhi ve özel güvenlik teşkilatıyla donanımlı, yüksek duvarlı güvenlik çemberiyle çevrili olan villa siteleri bu özellikleri ile kentin bütününden kopuk, sorunlarından izole görünüm içindedir.

Sonuç olarak, şehrin nüfusça artması, alanca büyümesi ve buna paralel olarak ulaşım sisteminin gelişmemesi, şehir merkezine ulaşılabilirliği trafik tıkanıklığı nedeniyle zorlaştırmıştır. Tarih boyunca ticaret ve pazar yerleri, şehirlerin gelişmesinde en önemli rolü oynamıştır. Yakın tarihe kadar alışveriş merkezleri kent merkezleriyle özdeşleşmiş durumdaydı. Ancak şehirlerdeki yoğunlaşma sonucu kent merkezlerinin artık rahatça girilebilir yerlerde olmaktan çıkması 60'larda Amerika'da bölgesel alışveriş merkezi kavramlarının doğmasına neden olmuştur. Kent dışındaki alışveriş merkezlerinin en başarılı olanları gerek mimari mekan gerekse düzenleme açısından kent merkezlerine çok benzer yapıda olanlardır. Demek ki insanlar yalnızca meta alışverişine değil, bir sosyal kültürel alışverişe de ihtiyaç duymaktadır. Şehirlerin gelişmesine katkılarını asla inkar

²³² DÖKMECİ, V., AKKAL, L., B., DÜLGEROĞLU, Y.,(1993), İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları,Literatür Yayınları, s:19-24

edemeyeceğimiz, sayıları her geçen gün artan alışveriş ve ticaret merkezleri günümüzde kendilerine yeni bir kültür yaratmışlardır.

3.2.3. 1980 SONRASI KENTLEŞME SÜRECİ VE İSTANBUL'UN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİNDE AKTÖRLER

1980 sonrası başlayan süreçte İstanbul gecekondularının apartmanlaştığı, kaçak mahalle ve ilçelerin ortaya çıktığı bir dönem olmuş, plandan çok eyleme yönelik etkinlikler yapılmıştır. Bu dönem aynı zamanda İstanbul'un çehresinin en hızlı değiştiği dönemdir. Parkotel ve Gökkafe'le başlayan turizm merkezlerinin resmi gazetede ilanları bu dönemin ürünüdür. Sermaye inisiyatifindeki planlama, birbiri ardına ürettiği gökdelenler ve yaptığı yıkımlarla kentin yüzlerce yıllık coğrafyasını dönüştürmüştür. Türkiye'nin tüketim toplumuna İstanbul'un da bu anlamda yeniden başkentiğe soyunduğu dönemde kentsel kültür de Özalizm'e kurban gitmiştir.²³³

İstanbul'a dönemin siyasi yapılanması çerçevesinde ve yerel idareciler çerçevesinde bakılırsa bu durum daha da netleşir. Örneğin 1984–1989 ANAP döneminde kentsel politikalarda hakim olan söylem İstanbul'u Ortadoğu ve Avrupa'nın uluslar arası ticaret, kültür ve finans merkezi yapmaktır. Yerel yönetim tarafından geliştirilen tüm politika ve uygulamalar da bu söylemin yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Yerelin önemine vurgu yapan neoliberal söylemin mekansal yeniden yapılanmaya dair içeriği, dönemin iktidar partisi olan Anavatan partisi (ANAP) tarafından kabul edilmiş, ülkenin güney ve batı sahillerinde turizmin geliştirilmesi, metropoliten alanlara odaklanma ve serbest ticaret bölgelerinin gerekliliğine dair argümanlar hükümetçe benimsenmiştir. ANAP'ın 1984'teki yerel seçimlerde elde ettiği başarı bu politikaların uygulanması için uygun ortamı sağlamıştır. Bu süreç uluslar arası kent söylemi, İstanbul'un uluslar arası sermayeyi çekmek için uygun altyapı ve yapılı çevreye ulaştırılması gereği üzerinden şekillenmiştir. Uluslar arası kentin mekansal dokusu gökdelenler, geniş otoyollar, lüks oteller, alışveriş merkezleri ve lüks konut alanları ile tanımlanmıştır. Uluslar arası bir iş merkezi yaratmak, en önemli kentsel projelerden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu dönemde merkezi ve yerel yönetimin liberal politikaları uygulama konusundaki ortak bakış açısı İstanbul'un mekansal gelişmesinde sermayeyi etkin hale getirmiştir. İstanbul'un küresel kent projesi olarak ele alınması, ANAP döneminde neoliberal politika

²³³ÇAVUŞOĞLU E., İstanbul'un Planlanamama Geleneği ve İMP, Ders Notları

uygulamalarıyla başlamış, bu projenin bir parçası olarak da Büyükdere- Maslak aksının uluslararası iş merkezi gelişimi ön plana çıkmıştır.²³⁴ Bu aksın gelişimi gökdelenler temelinde yükseltilmiş ve 1970'lerde başlayan büyük sermaye gruplarının genel merkez inşa ettirme talepleri de küresel kent projesine eklemlenmiştir. İstanbul'da ikinci derece uluslararası iş merkezi olarak adlandırılan ve Asya yakasında yer alan Altunizade ve Kozyatağı'nda da gökdelenler yükseltilmiştir. Bugün iş merkezleri İstanbul'un çeşitli bölgelerine yayılmıştır. İstanbul'da plaza komplekslerinin yoğunlaştığı bölgeler Avrupa Yakasında; Büyükdere-Maslak, Taksim-Beşiktaş, Havaalanı, Asya Yakasında ise Altunizade, Kozyatağı, Kavacık, Ümraniye'dir

1988'de Büyükdere Caddesi Güzergahı Ticaret Alanları Uygulama İmar Planı ve Şişli Ayazağa Revizyon İmar Planı. Bu planlarla akstaki emsal 4.5 ve Maslak'taki arsalar emsal 2.3 oranlarında yapılaşma hakkı vermiş, bu akstaki dönüşüm hızlandırılmıştır. Arsa spekülasyonu aksta artan yapılaşmanın temel dinamiği olmuştur. Akstaki birkaç gökdelen dışında diğer arsa sahipleri Türkiye'nin büyük inşaat şirketleriyle kat karşılığı anlaşmaya gitmişlerdir. Büyük firmalar, finans ve uzmanlaşmış hizmet sektörü aksta yer etmeye başlamıştır. Aksta bu dönemde yabancı yatırımcı talebi yoktur. Akstaki yapılaşmada iş merkezi, iş merkezi+otel, iş merkezi+alışveriş merkezi+konut (rezidans) gibi kullanımlar görülmektedir.

ANAP döneminde genel olarak belediyelere yeni mali kaynaklar sağlamak , konut alanına devlet teşvikleri ve metropol kentler için yeni bir yönetim modeli getirmek ,yapılan çalışmalar olarak göze çarpan yaptırımlardır. Geleneksel belediyecilik faaliyetlerini geri iten ANAP'lı belediye yönetimlerinin izlediği piyasacı, sermaye yanlısı neo-liberal çizginin kültürel-ideolojik boyutundaysa Özal'a birlikte İslami tonu baskınlaşan Türk-İslam sentezi oluşturmuştur.²³⁵ Artan rant baskıları altında kalan ANAP'lı belediyeler başta Türk-İslam olmayanlar olmak üzere tarihi eserlerin korunmasına önem vermemiş ; artan kaynaklarda çoğu kent içinde kalmış SİT alanlarını imara açmak üzere yıkım ve istimlak faaliyetlerine ayırmıştır.

²³⁴ ÖKTEM, B., 2005. "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü", 26-76, H. Kurtuluş (der.) *İstanbul'da Kentsel Ayırışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul

²³⁵ DOĞAN A. E., Eğreti Kamusalılık Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik, İletişim yayınları, s:2007, İstanbul

Kısacası belediyeler toplu tüketim ve işgücünün yeniden üretimine yönelik hizmetleri kısıtlanırken özel sermayeye kaynak aktarımı anlamına gelen ihalecilik uygulamalarına ağırlık vermiştir. İhaleciliğin yan ürünü olan yoksulluğun ve gece kondu yıkımlarına duyulan tepki ile beraberinde SHP' lif adayların 1989'da belediye yönetimlerini kazanmasına zemin hazırlamıştır. SHP döneminde ise ANAP dönemindeki neo-liberal ekonomik siyasilerin yarattığı toplumsal ve mekansal bölünmüşlüğü hafifletecek bir takım uygulamalarla ise artırmakla işe başlamıştır. Bunlar; halk ekmek fabrikasının kapasitesini artırmak , süt dağıtmak vb.²³⁶

1989 – 1994 Sosyal Demokrat Halkçı Parti döneminde ise amaç, İstanbul'u Avrupa sistemine eklemek ve kente hinterlandı olan Avrupa'da önemli bir rol vererek dünya kenti yapmaktır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti İstanbul'un küresel kent olabilmesi, akışkan haldeki sermayeyi çekebilmesi için uluslar arası bir iş merkezine sahip olma gerekliliğini benimsemiştir. Ancak böylesi gökdelenler formunda geliştirilecek bir uluslar arası iş merkezinin kent merkezinde özellikle de Büyüklere-Maslak aksında yer almasının kentin kuzeye gelişimini engellemek ve boğazın tarihi silüetini korumak adına sakıncalı olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde planlar incelenmiş, MİA'na kent çeperinde Ferhatpaşa'da yer gösterilmiştir.

Bu dönem İstanbul'un dışa açılma politikalarının etkisi ile yabancı sermayenin canlandırılmasına neden olmuştur. Yabancı sermaye akışı, altyapı çalışmalarına kaynak sağlamış; ileri teknolojiyi İstanbul'a getirmiştir. Metro inşaatına başlanmış ve İstanbul için bir Ulaşım Nazım Planı yapılmıştır.

Ardından Sosyal demokrat ve İslami popülizm dönemleri gelmiştir. 1994'te 10 yıllık plansızlığa son verilmiştir. Ancak 1980'lerin bir prototipi olan plan ülke gerçekleri karşısında çaresiz kalan bir belge olmaktan öteye gidememiştir. Dönemin sonunda hukuki geçerliliğini yitirmiştir. Sermayenin öne çıktığı, gecekonduların Belediye Başkanlarını çıkararak kente damgalarını vurduğu, 1994 planının önce revize sonra iptal edildiği, su havzaları ve üçüncü köprü tartışmalarının gündeme geldiği, küresel kent olma söylemlerinin yaygınlaştığı dönemdir.

²³⁶a.g.e. s:74

1995 – 2004 Refah Partisi Döneminde ise küresel ekonomik gelişme kavramı üzerinde durulmuş, İstanbul'un yeni kentsel ekonomik ağlar içinde yer almasının önemi ve gerekliliği öngörülmüştür. 1994 – 2004 yerel yönetim döneminde İstanbul'un tarihi, kültürel ve doğa değerlerini koruyarak ve dünya kenti kimliğini kültürel kimliğiyle özdeşleştirerek dünya kenti olması hedeflenmiştir.

2005'li yıllardan sonra ise İstanbul'un kentsel rantlarının yükseldiği ve ulusal, uluslararası sermayenin yanı sıra, yerel ve merkezi yönetimlerin bu rantlardan elde edilebilecek rantlara ilgisini iyice arttırdığı, sürekli büyük kentsel projeler ve dönüşüm projelerinin gündeme geldiği, yabancı mimar ve plancıların da İstanbul için proje ürettiği bir dönem olmaktadır. İstanbul boğazını denizin altından geçecek olan Marmaray ve ulaşım- yol ile ilgili bir çok tartışmalı karar, Haydarpaşa, vb tartışmaların yanı sıra bu dönemin en önemli özelliğinden biri de hızla yenileri açılan büyük alışveriş merkezleridir. (Tablo 4)

Tablo 4: Bazı alışveriş merkezlerinin açılış yılı ve açıldığı dönemdeki siyasal iktidarlar

Alışveriş Merkezi Adı	Kapladığı Alan (m ²)	Yapılış Tarihi	Mağaza Sayısı	Yapıldığı İl Belediye Dönemi Partisi	Yapıldığı İlçe Belediye dönemi partisi	Bulunduğu Konum
Galleria	42,974	1988	148	SHP	SHP	Ataköy
Akmerkez	34,680	1993	246	SHP	SHP	Etiler
Capitol	31,000	1993	157	SHP	SHP	Üsküdar
Caorusel	24,400	1995	117	RP	ANAP	Bakırköy
Profilo Alışveriş Merkezi	40,600	1998	209	RP	ANAP	Mecidiyeköy
Olivium	33,995	2000	140	FP	FP	Zeytinburnu
M1 tepe kartal	42,942	2000	26	FP	FP	Kartal
Tepe Nautilus	51,776	2002	118	FP	CHP	Kadıköy
Metrocity	32,638	2003	140	FP	DSP	İ.Levent
Town Center	13,400	2003	55	FP	ANAP	Bakırköy
İstinyepark		2005	291	AKP	AKP	Sarıyer
Cevahir	107,000	2005	343	AKP	CHP	Şişli
Colony Outlet	7,000	2005	50	AKP	AKP	E-5 üzeri Florya sapağı
Kanyon	37,500	2006	160	AKP	CHP	Levent
İstanbul Outlet Park	56.000	2006		AKP		Beylikdüzü
Meydan Alışveriş Merkezi	128.000	2007	50	AKP	AKP	Ümraniye
Kale Center	80.000	2007	180	AKP	AKP	Güngören
Capacity	24.000	2007	180	AKP	CHP	Bakırköy
City's	17.000	2007	150	AKP	AKP	Nişantaşı
Astoria	110.000	2008	110	AKP	CHP	Esentepe

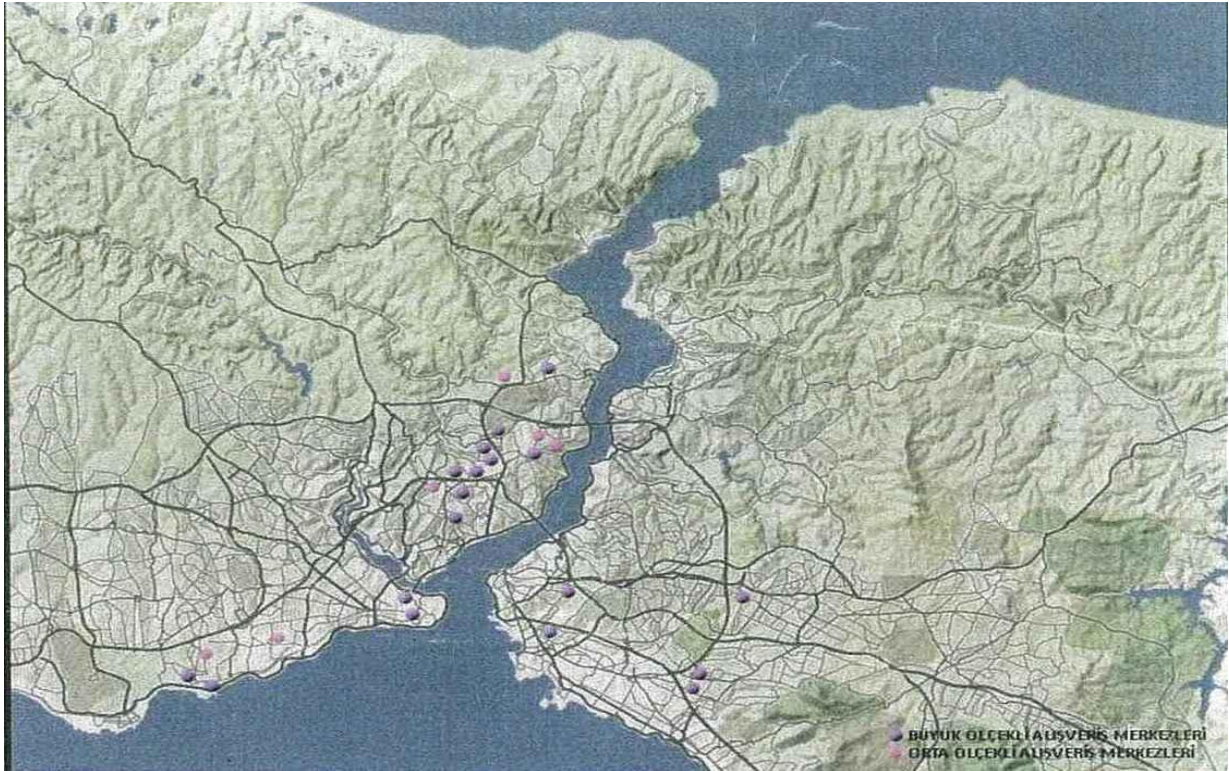
Tez kapsamında geliştirilmiştir.

Tablodan da en fazla dikkat çeken nokta 1995 ten sonraki hareketliliğidir. Bu hareketliliği 1995 öncesi açılan merkezlere ve performanslarına bakarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu merkezlerden baskın olanların, Galeria ve Akmerkez'in karlılık açısından gösterdikleri performans yatırımcıları yeni alışveriş merkezleri yatırımları yapmak için cesaretlendirmiştir. Ve özellikle AKP döneminde alışveriş merkezlerinin sayısında hızlı bir artış olmuştur.

3.2.4. İSTANBUL'DAKİ BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

İstanbul'un tarihi çarşılarının yanı sıra modernleşmeyle birlikte yeni alışveriş mekanları ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1950'li yıllarda gelişmiş ülkelerdeki perakende ticaret düzeninden etkilenmelerinin başlanması ile Migros Türkiye'ye girmiş ve 1956'da Gima'nın kuruluşuyla gelişim süreci devam etmiştir. Ülkemizdeki alışveriş merkezlerinin ilk kuruluş yerleri olarak metropol şehirler tercih edilmiş ve İstanbul bu yapılanma sürecinde ilk tercih edilen şehir olma özelliğini korumuştur. (Harita 2)

Harita 2: İstanbul' daki Büyük ve Orta Ölçekli Alışveriş Merkezleri

Kapıcıoğlu, 2008

İstanbul’da özellikle 1980’den sonra, liberal politikaların uygulanması hız kazanmıştır. Bu dönemde ülke küreselleşme sürecine girerek dünya ile bütünleşme çabasıdadır. Yabancı sermaye Türkiye’yi ve özellikle de İstanbul’u potansiyel pazar alanı olarak görmektedir. Türkiye, İstanbul ve diğer şehirlerde de alışveriş merkezleri bu bağlamda artıp, yayılmışlardır. Daha sonra bu potansiyel İstanbul metropoliten alanı içinde ve kent merkezi dışında yeni alışveriş mekanlarının açılması şeklinde değerlendirilmiştir. O yüzden İstanbul alışveriş merkezlerinin kapladığı alan Türkiye ortalamasının da üstündedir. (Tablo5)

Tablo 5: Dünya sıralamasında Türkiye ve şehirlerinde bin kişiye düşen alışveriş merkezi alanı

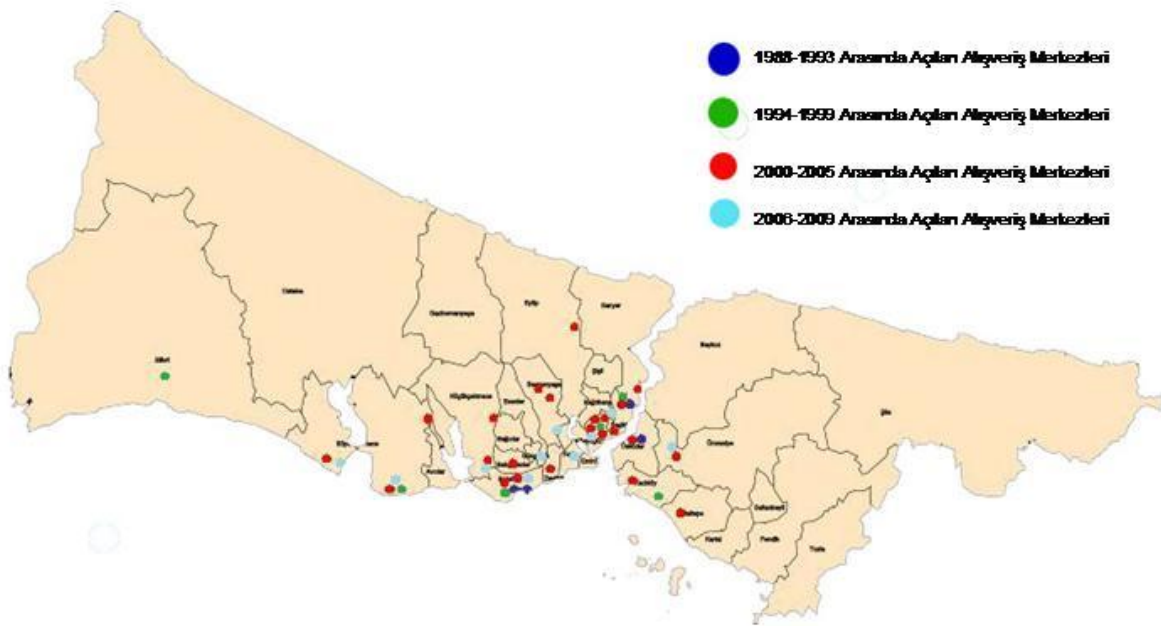
ÜLKE-ŞEHİR	Bin kişiye düşen Alışveriş merkezi alanı(metrekare)
Norveç	734
İngiltere	230
İtalya	121
Türkiye	28
İstanbul	80
Muğla	73.7
Adana	59.1
Konya	50.9
İzmir	43.9
Diyarbakır	20.5
Elazığ	14.4
Van	7.4
Ordu	4.6

Tez kapsamında tablolaştırılmıştır.

1980’li yıllarla birlikte tüketicilerin ithal mallara olan ilgisiyle bu ürünlerin bulunabileceği alışveriş merkezlerinin kurulması zorunluluğu doğmuştur. İlk örnek; 1988 yılında devlet ortaklığı ile Ataköy’de açılan Galeria Alışveriş Merkezi Houston’daki “The Galleria” alışveriş merkezinden esinlenerek yapılmıştır. Ataköy Turizm Merkezi kompleksi içinde yer

alan Galeria Alışveriş Merkezi, o dönemde bu tip alışveriş merkezlerinin ilk örneği olması sebebiyle sadece Ataköy'ü değil, tüm İstanbul'u etkilemiştir. Dönemsel olarak açılan alışveriş merkezlerinin ise yine 2000 den sonra yoğunlaştığı görülür.(Harita 3)

Harita 3: Dönemsel Olarak Açılan Alışveriş Merkezleri

Not: Tez kapsamında geliştirilmiştir.

1980 – 1990 yılları arasında alışveriş mekanları hem niceliksel hem de niteliksel olarak değişim göstermektedir. Türkiye’de 1980-1990 yılları arası liberal ekonomik politikalar, genel olarak dışa açılma amacına yönelik olarak gümrük vergilerinin indirilmesi, ithal malların

ülkeye kolaylıkla girebilmesi, küreselleşme şeklindedir. Tekstil sanayi, sanayileşme içinde ilk sırada yer alır. İletişim araçlarını artması, tüketim toplumu olma yönündeki eğilimler, neredeyse tüketimin bir yaşam tarzı olmaya başladığı görülmektedir. Tüm bu unsurlar alışveriş mekanlarındaki niteliksel ve niceliksel değişimi olmazsa olmaz haline getirmiştir.²³⁷ 1990'dan itibaren farklı semtlerde birbiri ardına kurulan bu merkezler kentin ekonomik yaşamında olduğu kadar sosyal yaşamında da yeni bir ilgi odağı oluşturmuştur. Bu merkezler bünyelerinde sinema, tiyatro, toplantı ve fuar salonları, buz pateni pisti, oyun salonları ve çeşitli ülke mutfaklarını sunan restoranları barındırmaktadır. İstanbul'daki alışveriş merkezlerinin ilk örneklerinde amaç daha çok kapalı bir mekanda alışveriş olgusu üzerinde yoğunlaşmakta, gerek mimarileri gerekse barındırdıkları fonksiyonlar açısından belli sınırlar içerisinde kalmaktadır. Ancak son zamanlarda ortaya çıkan alışveriş merkezlerinin belli bir konsepti ve bu konsept çerçevesinde kendilerine özgü mimarileri bulunmaktadır. İstanbul kent yaşamında kendilerini çekici kılmak için alışveriş merkezleri kentlilere farklı mekanlar sunmaya başlamıştır.

Türkiye'de ve İstanbul'da ilk alışveriş merkezi olan Galleria'nın açıldığı 1988 yılından bugüne kadar 127 alışveriş merkezi yapıldı. Yeni yatırımlarla alışveriş merkezi sayısı 2009 yılında 290'a ulaşacak Türkiye'nin büyük gruplarının yanı sıra yabancı sermayeli kuruluşlar da Türkiye'de alışveriş merkezi yapmak için yarışıyor. Bu sayının giderek artması da ileri boyuta ulaşan bir enerji tüketimine neden olmuştur.²³⁸ Türkiye'nin genç nüfusu, milli gelirdeki ve perakende tüketimindeki artış, alışveriş merkezi yatırımlarını körüklüyor. 2006 yılında perakende sektörünün iş hacminin 70 milyar dolara ulaşması ve bu rakamın GSMH içinde yüzde 20'lere tırmanması şirketlerin iştahını kabartıyor. Tüketici harcamalarının yüzde 42'sinin aktığı perakende sektörü, toplam işgücünün yüzde 12'sini istihdam ediyor.

2006'ya kadar olan toplam büyüklük 962.863 bin metrekareye kadar ulaşmışken (Tablo-6) günümüze yaklaştıkça bu oran 2 milyon metrekareyi geçmektedir. Örneğin günümüzde İstanbul'da faaliyet gösteren 43 alışveriş merkezinin toplam büyüklüğü 1 milyon 126 bin metrekareye ulaşıyor.

²³⁷ HASÇELİK E., (2001), Tarihsel Süreç İçinde Alışveriş Merkezlerinin Gelişimi ve Kentsel Mekana Etkileri Bir Örnek Olarak Balıkesir Kenti, Lisans Bitirme Ödevi, s:19 Msgsü, İstanbul

²³⁸ 13 Kasım 2008 tarihli Hürriyet gazetesi de Herry mağazasının sahibi Selami Sarı alışveriş merkezlerinin sadece bir saat geç açılıp bir saat geç kapanmasıyla elektrikten 10 yılda 30 milyar YTL kar yapılabileceğini belirtti. s:13

Tablo 6: Büyüklüklerine ve kapladıkları alanlarına göre İstanbul'daki alışveriş merkezleri

ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN SINIFLANDIRILMASI			
ALIŞVERİŞ MERKEZİ	YER	AÇILIŞ TARİHİ	KAPLADIĞI ALAN
ÇOK GENİŞ			
İstanbul Cevahir	Şişli	2005	107,000
GENİŞ			
CarrefourSA	Kozyatağı	1996	47,250
CarrefourSA	Ümraniye	2000	60,630
Galleria	Ataköy	1988	42,974
M1 Tepe	Kartal	2000	42,942
Maxi Shopping City	Silivri	1998	45,000
Profilo	Mecidiyeköy	1998	40,600
Tepe Nautilus	Kadıköy	2002	51,776
Sub Total			331,172
ORTA			
Akmerkez	Etiler	1993	34,680
Beylicium	Beylikdüzü	2005	22,000
Capitol	Altunizade	1993	31,000
Carousel	Bakırköy	1995	24,400
CarrefourSA	Bayrampaşa	2003	25,030
CarrefourSA	Maltepe	2005	30,500
D'silva	Büyükçekmece	2006	20,000
Kanyon	Levent	2006	37,500
Metrocity	Levent	2003	32,638
Migros	Beylikdüzü	1997	33,000
Sub Total			290,748
KÜÇÜK			
Atirus	Büyükçekmece	2005	12,000
Artium	Ataköy	1989	11,232
Aquarium	Bayrampaşa	2005	10,500
Başak	İkitelli	2005	8,724
CarrefourSA	Haramidere	2000	17,831
Flyinn	Florya	2003	15,300
G-Mall	Maçka	2003	4,228
Kaya Millenium	Beylikdüzü	2006	15,000
Kule Çarşısı	Levent	2000	3,679
MKM	Akatlar	2004	15,000
Mayadrom	Etiler	1998	2,976
Maxi City	Çengelköy	2003	13,500
Maxi Center	İstinye	2003	11,000
Mesa Studio Plaza	Kemerburgaz	2003	6,240
Ömür Plaza	Bahçelievler	2005	10,000
Paradise	Beylikdüzü	2005	9,838
Sunflower	Esenkent	2005	6,000
Town Center	Bakırköy	2003	13,400
Uptown	Etiler	2003	6,500
Sub Total			192,948
FABRİKA SATIŞ MAĞAZASI			
Olivium	Zeytinburnu	2000	33,995
Colony	Sefaköy	2006	7,000
Sub Total			40,995

Kaynak: http://www.turkofamerica.com/index.php?option=com_content&task=view&id=233&Itemid=71

Aşağıda bazı alışveriş merkezlerinin gösterildiği haritadan da görüleceği gibi tüm bunlara rağmen 2009'a kadar İstanbul'da projesi kesinleşen 21 yeni alışveriş merkezi daha inşa edilecek.

İnşa edilecek yeni alışveriş merkezlerinin toplam alanı 987 bin metrekare olacak. Yenilerin faaliyete geçeceği 2009 yılında, İstanbul'daki alışveriş merkezi kapasitesi iki katına çıkmış olacak. Alışveriş merkezine ilgi arttıkça inşa edilen alanlar da hızla büyüyor. (Tablo-7) Cevahir İstanbul, 105 bin metrekarelik kapalı alanıyla halen Türkiye'nin en büyük alışveriş merkezi.

Tablo 7: İstanbul'da projesi kesinleşen alışveriş merkezleri

ALIŞVERİŞ MERKEZİ	ÖZELLİĞİ VE KAPLADIĞI ALAN
İstinye Park	Doğuş ve Orjin ortaklığının alışveriş merkezi 265 bin metrekare
Forum İstanbul	Multi Turkmall'un Bayrampaşa'daki 150 bin metrekarelik projesinde Ikea, Real ve 200 mağaza bulunacak
Carrefour	Merter'de 100 milyon euro'ya inşa edilen 200 mağazalık alışveriş merkezi, şirketin Fransa dışındaki en büyük yatırımı.
M1 Meydan	Metro'nun Ümraniye'deki alışveriş merkezi 128 bin metrekare olacak
Ataköy Konakları	Toplam 35 bin metrekarelik alışveriş merkezinin inşaatı sürüyor
Keleş İnşaat	Bahçelievler'deki alışveriş merkezi 109 bin metrekare olacak
Metroport	Bahçelievler'deki alışveriş merkezinin kapalı alanı 30 bin metrekare
Akın Holding	Bağcılar'daki arsaya 69 bin metrekarelik alışveriş merkezi yapılacak
Diamond of İstanbul	Hattat'ın Maslak'taki alışveriş merkezi 35 bin metrekare
Astoria-Kempinski	Astaş'ın Esentepe'deki alışveriş merkezi 30 bin metrekare
Sapphire Tower	Kiler'in Levent'teki projesinde, alışveriş merkezi 35 bin metrekare
City's nişantaşı	Gülây'ın Nişantaşı'ndaki alışveriş merkezi 17 bin metrekare
Özdilek	Roche'tan aldığı 35 bin metrekarelik arsaya alışveriş merkezi yapacak
Demirören	Beyoğlu'nda 25 bin metrekarelik beş katlı alışveriş merkezi inşa ediyor
Boyner	Ülker-İnanlar: Bağcılar'daki alışveriş merkezinin arsası 48 bin metrekare
Parkway	Bahçeşehir'deki alışveriş merkezinde 85 mağaza yer alacak
Şehr-i Bazaar	KC Group'un Bahçeşehir'deki alışveriş merkezi 1200 metrekare
My World	Ağaoğlu'nun Ataşehir'deki alışveriş merkezi 30 bin metrekare olacak.
İdealistkent	Hektaş'ın Çekmeköy projesindeki alışveriş merkezi 25 bin metrekare
Millenium	A. Yıldırım İnşaat'ın Kurtköy'deki projesinde 11 bin metrekarelik bir alışveriş merkezi yer alıyor
Uphill Court	Ataşehir'deki Varyap Varlıbaşlar - Teknik Yapı'nın projesinde 7 bin metrekarelik bir alışveriş merkezi olacak

Tez kapsamında geliştirilmiştir.

Multi Turkmall tarafından Bayrampaşa'da inşa edilen Forum İstanbul, 150 bin metrekarelik kapalı alanıyla rekorun yeni sahibi olacak. Carrefour'un Bakırköy'de inşa ettiği alışveriş merkezi ise şirketin Fransa dışındaki en büyük alışveriş merkezi olacak. ²³⁹

*En sonu, insanın devredilemez sandığı her şeyin değişime,
alışverişe konu olduğu ve devredilebilir olduğu bir dönem gelmiştir.
Bu o ana dek ifade edilen ve aktarılan ama asla değişilmeyen;
verilen ama satılmayan; -erdem, sevgi, inanç, bilgi, vicdan vb.-
kısaca her şeyin ticarete girdiği dönemdir.
Bu, çürümüşlüğü genelleştiği, her şeyin para ile elde edilmesinin
evrenselleştiği, ya da ekonomi politik diliyle konuşacak olursak,
manevi ya da maddi her şeyin pazarlanabilir bir değer durumuna
geldiği, en gerçek değerinden kıymetlendirilmek için
pazara getirildiği bir dönemdir.”*

KARL MARKS

3.2.5. İSTANBULDAKİ BÜYÜK ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNDE İKTİDARIN MEKANSAL ÖRGÜTLENMESİNİ DEŞİFRE ETMEK

Gürbilek'e²⁴⁰ göre Galleria ve benzeri alışveriş merkezleri Kabe gibi mistik bir niteliğe bürünmüştür. Galleria'ya gitmek için bir yolculuk yapmak gerekir. Bu açıdan Galleria, örneğin Beşiktaş Pazarı gibi gidilen, Karaköy ya da Aksaray altgeçitlerindeki dükkanlar gibi geçerken girilen, Şişli'deki pasajlar ya da Beyoğlu'ndaki dükkanlar gibi iş, sinema, tiyatro çıkışı uğranabilen bir yer değil, ancak “ziyaret edilebilen” bir yerdir. Ama aslında ne bir çarşı, ne de bir mabettir. Geleneksel, tanıdık kavramların hiçbiri onu açıklamaya yetmez. Birçok açıdan bir mesire yerine, en çok da malların sergilendiği ve seyredildiği, metanın ziyaret

²³⁹ Milliyet Gazetesi, 163 yeni alışveriş merkezi geliyor, Fehim Genç, 25 Mart 2007

²⁴⁰ GÜRBİLEK, N., (1988), Vitrinde Yaşamak, Defter Dergisi, sayı:7, İstanbul

edildiği bir fuara benzer. Galleria, alışverişi şehir hayatının bir parçası olmaktan çıkarıp, kendi başına bir amaç, malları kullanım değeri bütünüyle silinmiş bir değişim değeri haline getirmekte, bakılanla kurulan ilişkiyi de önemli ölçüde değiştirmektedir. İnsanlara, mekanla kurulabilecek tanışıklık ilişkisinin imkanlarını tümüyle ortadan kaldıracak, kendi şehirlerinde turist olma imkanı vermektedir.

Pek çoğunun reklamında ve de sloganlarında görüldüğü üzere bu merkezler “çağımızın yeni yaşam merkezleri” ya da içinde yaşadığımız “dünyanın kalbi” haline gelmişlerdir. (Tablo-9) Öyle ki neredeyse burada yazılı kuralları olmayan yeni bir yaşam pratiği sergilenir: daha kapısından girerken güvenlik kontrolüyle içeri alınan insanlar birden karşılaştıkları geniş atriumlu, yapay bitkili, yerleri cilalı bu mekan karşısında hayranlıklarını gizleyemezler. Bununla birlikte her türlü aşırı coşku ifadesinden (örneğin yüksek sesle gülmek, bağırarak, koşmak vs..) uzak davranmalarının gereğinin farkında olarak vakur bir ifadeyle bu yeni yaşam pratiğinin içinde yerlerini alırlar. (Resim 6) Bu yeni yaşam pratiğinin içinde alışveriş merkezinin kapısından girdikten sonra, mesleği, toplumsal statüsü, eğitimi vs. her ne olursa olsun herkes bu çatının altında birbirine eşittir. Herkesi girilen bütün mağazalarda, satış görevlileri, aynı standart sözcükler ve standart mimiklerle karşılar. Bununla birlikte, merkez içindeki genel mekanlar, banklar, havuzlar, atriuma bakan geniş teraslar herkesin özgürce oturup, dinlenmesi ve etrafı seyretmesi için tasarlanmıştır. Burada alışveriş kadar temel olan bir diğer aktivite ise “görmek” ve görülmek”tir.²⁴¹

²⁴¹ VURAL, T., YÜCEL, A, Çağımızın Yeni Kamusal Mekanları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış, İTÜ dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, 97-106 Eylül 2006, İstanbul

Resim 6: Cevahir alışveriş merkezinden bir görüntü

www.seyristanbul.com

Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere alışveriş merkezleri büyüklükleri, çeşitlilikleri, modern ve özenli mimarileri, yönetim anlayışları ve işletmecilikleriyle Türkiye için yeni örnekler oluşturmuşlardır. Bu merkezler kendi güvenlik ve enerji sistemlerine, açık ya da kapalı otopark alanlarına sahip olmakla birlikte. Fiziki yapı, işlevsellik, sosyal yapı gibi diğer tüm özellikleriyle birlikte düşünülmüş ve bir fantazmagori ile tüm alana yayılmaya başlamıştır.²⁴² (Tablo-8)

²⁴² KAPICIOĞLU E., (2008), Alışveriş Merkezlerinin Mekansal Dönüşümüne Eleştirel Bir Bakış İstanbul-Kapalıçarşı Ve Hanlar Bölgesi Örneği, S:138, Mgsü, İstanbul

Tablo-8: Alışveriş merkezlerinin yapısal özellikleri

KONUM	Modern alışveriş merkezleri, kentin yeni gelişen ticari alanlarında yer almaktadır.
ERİŞİLEBİLİRLİK/ ULAŞIM	Geniş otoparkların bulunduğu merkezlerde özel araçlarla ulaşımaya yönlendirilmiştir. Aynı zamanda merkezlerde metro duraklarının olması da geçişi sağlamaktadır.
MİMARİ YAPILARI	modern mimarinin örnekleri olan alışveriş merkezlerinde aynı planlama anlayışıyla içe dönük mekanlar üretilmiştir.
FİZİKİ KALİTE	Hizmet sektörünün önemli mekanları olan merkezler yüksek kalite hizmet sunmaktadır.
İŞLEVSELLİK	Alışveriş işlevlerinin yanı sıra her türlü sosyal işlevleri de bünyelerinde barındıran alışveriş merkezleri kendilerini yaşam merkezi olarak da ifade etmektedir.
SOSYAL YAPI	Kişileri yalnızca daha fazla tüketime yönlendiren alışveriş merkezli insan odaklı tarihi çarşılarından çok uzaktır.
KULLANICI KİMLİĞİ	Kentsel yaşamda alışveriş eyleminin gerçekleştiği birincil mekan olan merkezleri genellikle orta-üst gelirli kişiler kullanmaktadır.
KULLANIM YOĞUNLUĞU	Hafta sonu ve kışın daha çok kullanım olduğu alışveriş merkezleri diğer günlerde daha sakinidir.
ÇEKİCİ ÖZELLİKLERİ	Kişilerin standart modern beklentilerine karşılık vermesi ve farklı zamanlarda farklı kullanıcıları çeken işlevlere sahip olmasıdır.

Kaynak: Kapıcıoğlu, 2008

Alışveriş merkezleri görüldüğü üzere, iş saatleri dışında ailenin farklı ilgi alanlarına sahip bütün bireylerinin kendi ilgi alanına göre çeşitli aktiviteler bulabileceği alanlardır. Baudrillard (1997) alışveriş merkezlerindeki bu yaşam pratiğini şöyle anlatır:

“Hoş bir alışveriş yapabilmek, aynı havalandırmalı mekanda kocalar ve çocuklar bir filmi seyrederken besin maddelerini, apartman ya da yazlık için gerekli nesnelere, giysileri, çiçekleri, en son çıkan romanı ve en yeni gadget’i tek bir seferde almak, oracıkta hemen hep birlikte yemek yiyebilmek. Kafe sinema, kitapçı, oditoryum, incik boncukçular, giysiler ve diğer pek çok şey daha alışveriş merkezlerindedir”.

Baudrillard'a göre alışveriş merkezleri bir kaleydoskop gibi her şeyi içine alabilir ve bu merkezler bir meta panayırını andırırlar. Aslında Baudrillard'ın meta panayırı olarak adlandırdığı, alışveriş merkezlerinin kullanıcılarına sunduğu küçük bir kent yaşantısı simülasyonudur. Alışveriş merkezleri, Resim 6'da da görüldüğü üzere, barındırdıkları yapay ağaçlar, şelaleli havuzlar, telefon kulübeleri, oturma bankları, çeşitli bitkiler, meydan saatleri ile neredeyse küçük birer kenti andırırlar. Her şey o kadar ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir ki, koridorlar boyunca yürünen, kentlerin sokaklarını andıran, etrafı dükkanlarla dolu alışveriş aksları, kullanıcıları genellikle kentlerdeki benzerlerini andıran alışveriş merkezindeki aktivitenin odağı olan meydanlara çıkartır. Bu merkezlerde etrafta dolaşırken gördüğümüz banklarda yapay bitkilere bakarak dinlenen insanlar, havuzun kenarında oynayan çocuklara kadar her şey kent yaşamında deneyimlenen görüntülerdir.

Tablo 9: Bazı Büyük Alışveriş Merkezlerinin Fantazmagorik Görünümleri

	Akmerkez	Capitol	Capacity	Cevahir	Astoria	Kanyon	Sapphire	İstinyepark
Konum	34337 Etiler	Mahir iz cad. Altunizade	Fişekhane cad. Bakırköy	Büyükdere Cad., Şişli	Büyükdere Cad., Esentepe	Büyükdere Cad., Levent	Büyükdere Cad., 4. Levent	İstinye
Toplam Kapalı Alan	180 bin metrekare		133 bin metre kare	358 bin metrekare	35 bin metrekare	37.5 bin metrekare	34 bin metrekare	270 bin metrekare
Fonksiyon ve Özellikleri	246 mağaza 4 katlı kapalı otopark 14 ve 17 katlı ofis katlarıyla 24 katlı rezidans binası 41 yürüyen merdiven 2 panoramik asansör	157 mağaza	180 mağaza	343 mağaza 14 restoran ve kafe 12 sinema 2 tiyatro 2500 araçlık otopark	110 mağaza 1000 kişilik 10 sinema Valet park 1000 araçlık otopark Emanet odası	160 mağaza 9 sinema Sağlık ve spor kulübü 2300 araçlık otopark	Ünlü markalar 4. Levent metroya bağlantı Sağlık ve spor merkezi	3000 araçlık otopark Valet park Dünya markalarının bulunduğu Alışveriş Caddesi
Konsept	İstanbul’da açılan ilk alışveriş merkezlerinden” “dünyanın en iyilerinden”	Türkiye’ nin ikinci İstanbul Anadolu yakasının ilk alışveriş merkezi”	“modanın teknoloinin eğlencenin ve lezzetin kesişme noktası”	“Avrupa’nın en Büyük Alışveriş Merkezi”	“Astoria Alışveriş Yaşam ve Eğlence Merkezi”	“İnsanları hem Kendine hem Birbirine Bağlayan Şehrin Yeni Kalbi”	“Ekolojik Özellikli Gökdelin”	“Yeni Yaşam Merkezi, Özgün Mimarisi, Alışveriş Cadde, Bulvarı, Nostalji Pazaryeri ve Meydan Alanı”
Slogan	“çağdaş bir yaşam merkezinin bütün olanakları”	“yaşamın içinden”	“her katı ayrı bir yaşam alanı”	“Alışveriş Kenti”	“Tutkuların buluştuğu nokta...”	“Alışveriş alışkanlıklarınızı değiştirmeye hazır mısınız?”	“İstanbul Sapphire’de Alışveriş, bugüne kadar tatmadığımız bir dünyanın keyfini yaşıyor.”	“Hem Cam Kubbesi Hem Ağaç Gölgesi Olan Tek Alışveriş Merkezi”

Not: Tez kapsamında geliştirilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi bu merkezler her biri ayrı konsept oluşturarak fark yaratma çabası taşımaktadır. Artık alışveriş merkezleri; alışveriş kenti, yaşam ve eğlence merkezi gibi yeni isimler altında biçimlenerek alışveriş ve kent yaşamına farklı bir boyut getirmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul'un en büyük sorunlarından biri olan ulaşım ve park için de metro bağlantısı, geniş otoparklar ve valet park hizmetiyle bu soruna çözüm sağlamaktadır.

Günümüzde, alışveriş merkezleri, birbiriyle anlamsal ve mekansal olarak hiçbir ilişkisi bulunmayan atlıkarınca, buz pateni pisti gibi eğlence öğeleri, panoramik asansörler, yürüyen merdivenler gibi teknolojik öğeler; kemerler, kubbeler, köprüler gibi mimari öğelerin bir araya geldiği gerçeküstü mekanlar haline dönüşmüşlerdir. Ancak, şu bir gerçektir ki alışveriş merkezleri kimi zaman geçmişe öykünen "kitsch", kimi zaman ise bir uzay istasyonunu andıran "hightech" iç mekan anlayışlarıyla çağımızın yeni kamusal mekanlarıdır. Bu mekanlar içinde kurulan kamusal ilişki de, aynen alışveriş merkezinde kurgulanan yapay dünyaya benzer bir şekilde kendiliğindenliğini kaybetmiştir. İklimlendirmesinden, güvenlik kontrolüne kadar fiziksel ortama dair her şeyin düzenlenmiş olduğu alışveriş merkezlerinde kamusal ilişkiler de düzenlenir hale gelmiştir. Öyle ki, alışveriş merkezi içindeki satış görevlilerinden, güvenlik personeline kadar pek çok çalışanın müşterilerle kuracağı ilişkiler de söyleyeceği diyaloglar bile bu düzenleme içinde yer almaktadır. Bu bağlamda, Baudrillard'ın da dediği üzere günümüzün kamusal mekanları olan alışveriş merkezlerinde kamusal ilişki de kendiliğindenliğini kaybetmiş ve tipleşmiş bir hale gelmiştir.²⁴³

Tüm bunlara bağlı olarak buluşma ve vakit geçirme mekânlarının alışveriş merkezleri olması, semtlerin alışveriş merkezleri ve marketlerle anılması, otobüs duraklarına alışveriş merkezi ismi verilmesi, sinema-alışveriş merkezi özdeşleştirilmesi vb. birçok kültürel uzantı da, tüketimi kutsallaştıran ve özendirici etkenler arasında yer alıyor. Ve bu durumda bir iktidar alanı olarak alışveriş merkezlerinin ne kadar çok yayıldığını gösteriyor ve etkinlik kazandığını gösteriyor.

²⁴³ BAUDRILLARD, J., (1997). *Tüketim toplumu*, Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

BÖLÜM 4: GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Görüldüğü üzere sosyal bilimlerde geniş bir konu olarak karşımıza çıkan iktidar; disiplinci, otoriterci, üretici, makro, mikro düzlemde ele alınabilir. Aynı şekilde güç ilişkisi, psikolojik alt yapı olarak da okunabilir. Weber “Başkası karşı çıktığında bile kendi isteğini gerçekleştirme yeteneği” olarak tanımladığı iktidarı, Russel “ A’nın B’nin davranışlarının sonucunu belirleyebilme kapasitesi” olarak tanımlar. Belirli ellerde toplanan bir yapı olarak sunulan iktidar tanımı yine ekonomik mücadele yada ekonomi araçlarına hakim olma olarak sınıf temelli marksist yaklaşımla birlikte, toplumsal sözleşme kavramına dayalı siyasal egemenliğin inşası olarak liberal temelli yaklaşım olarak da görülür. Ama mekana ilişkin yapıyı görünür kılmak için Foucault’un yaklaşımı bu çalışma için en uygun olanıdır. Foucault mekanı bir metin olarak ele alır. Ona göre bu metin üzerinde iktidarın izleri, iktidarın varlığı, kentin her köşesinde işaret ve şifrelerle beynin yumuşak kıvrımlarına aktarılır. Aynı şekilde İktidar, bedenleri mekana yerleştirmede mimarlık ve şehircilikten yararlanır. Yani Foucault’a göre iktidar sevimidir norm ve değerlerin içselleşmesini sağlar. Bunu yaparkende genelde ideolojiyi kullanır. Bu açıdan iktidar ilişkilerinin daha iyi anlaşılır olabilmelerini sağlamak için ideolojiyi ve hegemonyayı da bu ilişki ağı içinde kurgulamak gerekir. Egemen gücün kendi otoritesini onaylama yada yanıltma, hükmetme ve meşrulaştırma olarak ideoloji kullanılır. Yine rızanın örgütlenmesi içinde daha dinamik bir yapıya sahip olan hegemonya devreye girer.

Genelde yabanlık, barbarlık ve uygarlık olarak sunulan determinist ilerlemeci tarih anlayışı da bir akıl tutulması yaratarak yanlış bilinç, yanlış gereksinimle kitleleri manipülasyona tabi tutar. Gerçeğin, görünür olanın yerine yeni gerçekler koyarak herkesi kapsar. Sosyal dünyayı algılamamızı ve yorumlamamızı etkileyen sosyal kategorilendirme, önyargıların da oluşumunda temel bilişsel süreç olarak ortaya çıkar. İnsanlar, diğer insanlara ilişkin enformasyonu ayırt etmek veya gruplamak için ırk, cinsiyet, dini inanç, etnik köken gibi fiziksel ve sosyal ayırt ediciler kullanırlar. Örneğin Oryantalizm, Osidentalizm tarihine bakarak bu ayrışmanın nasıl yapıldığı hakkında bilgi sahibi olunabilir. Her iki durumda da yönü belirtmenin dışından belirtilen aslında benmerkezciliktir. Örneğin Roma imparatorluğu devrinde Roma şehri dünyanın merkezi sayılmış doğu taraf için Orient batı tarafı için osiden tabiri kullanılmıştır. Yine aynı şekilde Al İdrisi adlı bir Arap haritacı tarafından 12. yüzyılda yapılan haritada Akdeniz’ in merkezinde Anadolu ve Arabistan yer alırken Avrupa Akdenizin çeperinde yer almaktaydı. Bu haritada başka şeylerin yanı sıra insanların yaşadıkları yeri

dünyanın merkezi sanması olgusunun eskiden beri var olduğunu gösteriyor. Kendi topluluğunun dünyanın merkezinde sanmak etnosentrizm “kavim merkezilik” in en önemli özelliğidir. Genel anlamda Hegel’in köle efendi diyalektikliğine dayandırılan bu yöntem kavramsallaştırılması, “öz bilinç” bir başka özbilinç için var olduğu ölçüde var olur cümlesi ile desteklenir. Yani bir toplum, kimliğin bilincine ancak başka ve kendinden farklı toplumlarda yapacağı karşılaşmalar sonucu varabilir. Başkalık olmadan kimlik olmaz, aidiyet yada kimlik, başkalık ve ötekilik ile tanımlanır. Örneğin Helenler, Helenliği Perslerden farklılıklarıyla tanımlamışlardır. Tüm bunlara bağlı olarak haritayı aslında biraz da mekansal ölçeğin bir planı olarak nitelemek gerekiyor. Kant “ zaman ve mekan insan zihninin bir kavramıdır.” derken de vurgu yapmak istediği nokta bunları ne şekilde değerlendirdiğimizdir. Örneğin yapılan ilk haritalarda dünya sabit kabul edilmiş ve diğer yerler bu merkezin dışında tutulmuştur. Yine Kristof Colomp sürekli doğuya giderek Amerika’yı keşfetmiştir. Bu örnekleri çoğaltabiliriz: Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Sırp vb. devletler 1989’a kadar birer doğulu devlet olarak kalmış, günümüzde ise bunlar batılı devletler sayılmaktadır. Avustralya, 1968’e kadar nötr bir devlet sayılırken şu an batılı bir devlet olarak değerlendirilmektedir. Yine Kıbrıs, Türkiye’ye göre doğuda yer alırken batılı ülkelerce batı olarak kabul edilmektedir. Bu kavim merkezilik argümanlarından en önemlisini ise “Ortadoğu” kavramı oluşturmaktadır. Bunun coğrafik bir kavrama dayandırılarak oluşturulmadığı açıktır. Bu karşıtlığın tarihsel süreç içerisinde ne şekilde seyir gösterdiği, farklılaştığı ilk toplumdaki itibaren ele alınabilir.

Bir diğer akıl tutulması da köy ve kent için ortaya çıkarılmıştır. Köyde kolektif, üretime dayalı daha eşitlikçi bir yapı varken kentte tekçi anlayışın hakim olduğu, tüketime dayalı ve daha çok eşitsizliği doğuran bir yapı olarak iktidarın var olduğu görülür. Köydeki doğanın yerini, kentteki insan; organik ilişkilerin yerini ise yapay ilişkiler almıştır. Rollerin değişimi ile kentin kırını alt etmesi ve kendi bilincini aşılmasıyla köy giderek kentin bilincini taşımaya başlamış ve çoğu zaman üzerine giydirilen kılıf uymadığı için katılmıştır. Kendini anlatmayı bir kuruma bağlayan kent ise varetmiş şeylerden kolayca kurtulabilmiş ve kendini sürekli yenileyebilmiştir. İlk kentlerin din temelli iktidar anlayışında dinin etkisi çok fazla iken mekanda daha çok geometrik yapı ile kurgulanan tapınak ve zingatlar olarak yer edinmiştir. Ortaçağda yine din temelli ama bu sefer savunmada hesaba katılarak kaleler ve kilise olarak görülmüştür. Sanayi kentinde fabrikaların hızla yayıldığı artık daha gösterişli ve anıtsal yapının var olduğu, 20.yy’da ise sermaye akışının hızlandığı gökdelen olgusunun başladığı; iş merkezleri ve alışveriş merkezleri olarak yer edindiği görülür.

Modernite sürecini “kapitalizm sonucu toplumsal biçimde yerleşmiş hayat tarzı” olarak değerlendiren Berman artık bu süreçle birlikte merkeze tanrı yerine insanın yerleştirildiğini belirtir. Gelenekten kopup tarihi yıkmak olarak algılanan bu anlayışla birlikte toprağa bağımlı yaşam tarzı sona ermiş, yaşam kentlerde yoğunlaşmış, üretim kırsal bölgelerden kopartılıp kentte yoğunlaşmıştır. Bir kent ütopyası olarak da değerlendirilen bu dönemde sermaye akışkanlığını kolaylaştırmak ve birikimi artırmak temel hedef olmuştur. 20.yy kapitalizmiyle birlikte gündelik hayatı düzenleyen kültürel bir gerçeklik olarak ortaya çıkan tüketim artık günümüze yaklaştıkça temel belirleyen olmuştur. “Bireysel kimliğin ifadesi tüketimdir²⁴⁴” diyen Baudrillard dan hareketle modern tüketim toplumun mekanını büyük alışveriş merkezleri olarak okumak mümkündür. Walter Benjamin’in fantazmagori yani aldatıcı görüntü olarak biçim, form, görüntünün ön planda olduğu yapıların giderek mekana yayıldığı savı ve Baudrillard’ın simülasyon(hipergerçeklik) olarak sunduğu yapıda gerçeklik ile sahte arasındaki farkın yok olması alışveriş merkezlerinin küçük kent yaşantısı simülasyonu yarattığı savı açısından değerlendirilebilir. Camus, Gide ve Descartes’in ortaklaştığı “insan tabiat içinde seçebilen tek varlıktır” cümlesi yerini giderek verili olanı kendi bilinci dışında seçebilen varlığa dönüştürmüştür insanı da. Zaten Satre’nin belirttiği “iradeyi ve seçim yeteneğini insandan alırsak insanı insandan almış oluruz. Sonrada herşeyini yitirmiş olur.” belirlemesi de herşeyi elinden alınmış insanın seçme özgürlüğünün de yok olduğunu belirtir.

İlk çağda tarımı örgütleyen ve din kurumunun gücünü elinde bulunduran bir sınıf, toplumu yönetirken ve din ile savunma kentlerin başat formunu oluştururken, bu gün ise yönetim aracı olan “tüketim” kent formuna damgasını vurmaktadır. Bugünün tapınakları olarak kentin başköşesine oturan alışveriş merkezleri tüm bir tarihe aynı, yalın perspektifle bakıldığında kentin üzerine oturtulmuş alışveriş mabetleri olarak görmek pek de zor değildir. Artık ne ulus devlet, ne monarşi ne de dinin, sınırı olmayan şirketlerden daha fazla söz sahibi olmadığını söylemek fazla iddialı olsa da, tek kelimeyle “tüketim” tüm bunların üzerine geçmiş durumdadır. Sonuç olarak çağımız toplumunu ve aslında iflah olmaz kentsel sistemini de oldukça iyi açıklayan sosyal eleştirmen John Zerzan’ın bir tanımı, doğa içerisinde birkaç bin yıl görece masum ve sinsi bir kanserli doku gibi gelişen ve “ilerleyen” uygarlık olgusunun, bu günkü ulaştığı evrede hangi noktaya geldiği hakkında bir fikir ortaya koyuyor ki eğer bu fikri doğru kılacak tek bir kanıt varsa o da parçası olduğumuz ekolojik sistemde, nereden nereye

²⁴⁴ Yayına hazırlayan: Rigel N., Batuş G., Yücedoğan G., Çoban B., 21.Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar Kadife Karanlık McLuhan-Foucault-Chomsky-Baudrillard-Postman-Lacan-Zizek, su yayınları,istanbul, 2003

geldiğimizdir; Fakat neticede, bu açıdan kent formu bu olgunun “kanserli” dokusu olarak, hastalığın veya ilerlemenin gelişim evrelerini yansıtmaktadır. “Açıkçası, özü tatminin yadsınması olan bir toplumda, tatmine ulaşmak umuduyla her şey tüketilebilir ve zaten tüketilmektedir de. Ne var ki böyle bir ölçsüzlük, en azından tatmine duyulan açlığı ve içinde bulunduğumuz koşullara gösterilen derin hoşnutsuzluğu göstermektedir.”²⁴⁵

Günümüzde alışveriş merkezleri ekonomik bir olgu olarak gösterilmesinin yanında toplumsal bir faaliyet ve faaliyet alanı olarak da rol üstlenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde tüketim alışkanlıklarının değişim göstermesiyle birlikte, alışveriş mekanları da biçimlerini, yapılarını, işlevlerini ve konumlarını sermaye iktidarı tarafından değiştirmiştir. Modern zamanların en yaygın alışveriş mekanları alışveriş merkezleridir. İktidarın bu yeni fantazmagorik örgütlenme aracı kentin hem yapısal hemde sosyal olarak yüzünü değiştirmiştir. Alışveriş merkezleri aynı zamanda kentte yeni kavramlar getirmiştir. Kent merkezinin tüm işlevlerini üstlenme rolüde iktidar tarafından alışveriş merkezlerine verildiği için aynı zamanda kamusal alan işlevi görmüşlerdir.

Temelde iktidar kendi rızaları olsun ya da olmasın başka insanların davranışlarını kontrol etme yetisi şeklinde de örgütlenebildiği için bulunduğu mekanı da bu anlamda yaşamsallaştırır. Bir şekilde İktidar tüm olanaklarını kullanarak toplumu biçimlendirmeye ve denetlemeye çalışır. Bu süreçte toplumun bilincinin belirlenmesi ve iktidarın bilinç yapıları üzerine yaptığı etki ile toplumun iktidarı içselleştirmesini sağlamaya çalışır. "Hegemonya, en iyi, rızanın örgütlenmesi olarak anlaşılır. Bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreçtir" Bu kavramın temel belirleyenlerinden biri "aldatıcı görünümdür" yani mekansal fantazmagoriler yaratıp insanı da içine almaktır.

İktidar araçlarına sahip olan gücün, toplumun düşünme ve davranma biçimlerini belirlediğini, yani hegemonyasını toplumsal ve mekansal alan üzerinden gerçekleştirdiği görülür. Bu aynı zamanda İnsanın doğayı boyunduruk altına alma çabalarının tarihi, insanın insanı boyunduruk altına almasının da tarihidir. Şeklinde de okunabilir. Doğayı sömürmek için insan üstündeki sömürü ilişkilerini kullanan bugünkü sistem her şeyi olduğu gibi insanın doğasını da denetim altına almak zorundadır. Eskiden daha açık ve görünür olan bu yapı günümüzde tamamen gizli, örtük bir yapı olarak devam etmiştir. Tarihsel süreçten günümüze yaklaştıkça egemen

²⁴⁵ ZERZAN, (2000), Gelecekteki İlkel, Kaos Yay. S: 259, İstanbul

olanın ve politikanın genel olarak çıkar gruplarına hizmet ettiği ve daha fazla kazanç için örgütlendiği görülür.

Bizlerin tarih ve toplum anlayışlarımızın içine derinlemesine sinmiş, ilerlemeci ve tek yönlü tarih anlayışı ise, son derece yeni olmasına karşın tek boyutluluğu, sürekli üretim ve tüketimi kutsallaştırın yapısı nedeniyle bu iktidarın fantazmagorik görüntüler oluşturmaya yol açar

20. yüzyılda sosyal bilimlerdeki mekan anlayışının ekonomik determinist bir tavırdan, mekanın kendine ait özelliklerini de dikkate alan bir anlayışa doğru evrildiği gözlenmektedir. Kapitalist ekonominin akışkanlığını arttırabilmesi ve rekabet gücünü geliştirebilmesi açısından bir mekan ölçüğü olarak yerliğin önem kazanması, mekanda gerçekleşen sosyal ilişkiler ve kültürel değerleri ön plana çıkarmaktadır. Aldatıcı görünüm olarak ele alabileceğimiz bu görüntülerin yarattığı en büyük etki ise aşırı tüketimin kutsallaştırılmasıdır.

Yapılabilecek en önemli şey ise özgürleşmedir. Özgürleşme, hem insanlar arasındaki sömürü ve tahakküm ilişkilerini ortadan kaldıracak; hem insanın doğayı tahakküm altına almasına son vererek insanın iç doğasını da özgürleştirecektir. Bunun içinde farkında olmadan bizi esir alan iktidar alanlarının dışına çıkmak, yeni yaşam alanları oluşturmak ve bu fantazmagorik alanları deşifre etmek son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Z., (2004). Neye niyet, neye kısmet: Kapitalizmin kalesi devisa alışveriş merkezi fikrinin de bir sosyaliste ait olduğunu biliyor muydunuz?, Radikal İki Gazetesi, 28 Mart 2004

AKIN, O.,(2000) “Küreselleşme Olgusu ve Kent Mekanı Üzerindeki Etkileri: İstanbul Metropolitan Alanı”, 3 Bin Yılda şehirler: Küreselleşme, Mekan- Planlama, YTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Ve Bölge Planlama bölümü yayını , İstanbul

ALTEKİN S., Alışveriş Olgusunun Psikolojik Dinamikleri ve Onyomani, www.dokudanismanlik.com /alisveris. psk. htm

ALTHUSSER L., (2003) İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, Birinci Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul

Arasta Dergisi, No:2, Kasım 1997, s.51

BARROW H. R., 2006 , Romalılar, İz Yayıncılık, İstanbul

BAUDRILLARD, J.,(1995), Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, **Cogito**, S. 5, Güz, İstanbul

BAUDRILLARD, J., (1997). Tüketim toplumu, Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

BAUMAN, Z. (1999), Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

BAUMAN, Z. (2003), Modernlik ve Müphemlik, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

BAYRAM, N.,(1996) Özgürlük sokaktadır, Birikim Dergisi, Sayı:86-87, İstanbul

BENJAMİN W., (2004), Pasajlar, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

BENJAMİN, W., (1987), Moda Üzerine," (çev. Ahmet Cemal), **Gergedan**, Sayı:1, İstanbul

BERKTAY F., Duygu Asena Olabilmek, Radikal İki Gazetesi, 24 Şubat 2008

BERMAN, M., (2001), Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul

BİROL, G., Çağdaş Alışveriş Merkezlerinde Kent Dokusunun Yeniden Yorumlanması, Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der. Cilt 20, No 4, 421-427, 2005

BOCOCK, R., (1997). Tüketim, Çev. İ. Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara

BUMİN K., (1990) Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

CANETTİ E., (2006) Kitle ve İktidar, Çev. Gülşat Aygun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

CHİLDE G.,(2004) Kendini Yaratan İnsan, Çev. Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul

CİMCOZ A., İdeoloji, Erk ve Mimarlık, DEÜ, İzmir

CONNOR, S. (2001), Post-Modernist Kültür, Çev.: Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

CORCUFF P., (2008) Siyasetin Büyük Düşünürleri, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul

ÇAVUŞOĞLU E., (2002), Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi, Doktora Tezi, MSGSÜ, İstanbul

ÇAVUŞOĞLU E., İstanbul'un Planlanamama Geleneği ve İMP, Ders Notları

ÇELİK Z., DIANE, F., RICHARD, İ., 2007, Şehirler Sokaklar, Kitap Yayınevi, İstanbul

ÇİĞDEM A., (2004), Bir İmkan Olarak Modernite: Habermas ve Weber, İletişim Yayınları, İstanbul

ÇOŞKUN Z., Banker Bilo Olmuş Muro, Taraf Gazetesi, 10 aralık 2008

Demircioğlu,E. (2004) Kentsel alanda yeni planlanan taşınmazların kentsel dönüşümde bir araç olarak kullanılabilirliği: Akmerkez ve Tepe-Nautilus alışveriş merkezi örnekleri, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi, İzmit

DELLALOĞLU B., (2001), Kent Öznenin Evidir, 21. yy karşısında kent ve insan, yayına hazırlayan, Firdevs Gümüsoğlu, Bağlam yayınları, İstanbul

DOĞAN A. E., (2007), Eğreti Kamusal Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik, İletişim yayınları, İstanbul

DOLGUN, U., Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna 21.yy'da Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar, Ekin Kitapevi, s:29, Ankara

DOSTOĞLU, N. (1995), “Modern Sonrası Mimarlık Anlayışları”, Mimarlık Dergisi, İstanbul

DÖKMECİ, V., AKKAL, L., B., DÜLGEROĞLU, Y.,(1993), İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları,Literatür Yayınları, s:19-24

DPT Kalkınma Planı 9. Beş Yıl, Yerleşme- Şehirleşme, özel ihtisas raporu, (2001-2005) s.4-9, Ankara,2007

ENGELS F., (1992), Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Çev: Kenan Somer, Sol Yay., Ankara

ENGELS, F. (1997), İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu, Çev. Y. Fincancı, Sol Yayınları, Ankara

ERDEM , T. (2005), Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., İstanbul

ERTAN B., Ekopolis Çevre ve Kent İlişkisi Temelinde Yaşanabilir Kent İçin Düşünceler, Yeni Yüzyıl Kent Ansiklopedisi, İstanbul

ESGÜN İ. U., (1999) Makro İktidar, Mikro İktidar ve Hukuk, Birikim dergisi 119, İstanbul

FISHMANN, R. (2002), “20.yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier”, Der., Çev.: Bülent Duru, Ayten Alkan, 20. Yüzyıl Kenti, İmge Kitabevi, Ankara

FOUCAULT, M., (1998), Özne ve İktidar, Çev. Kamil Park, Defter, sayı:34, İstanbul

FOUCAULT, M., (2003), İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Geographica ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Büyük Atlası, (2005) Literatür yayınları, Güncelleştirilmiş Baskı, Almanya

GARNIER, DELOBEZ,(1983) Pazarlama Coğrafyası, çev. E.Tümertekin, A. Tümertekin, İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul

GIDDENS A., (2000), Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul

GIDDENS, A. (1998), Modernliğin Sonuçları, Çev.: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

GOTTDIENER, M., (2005), Postmodern Göstergeler, İmge Kitabevi, s:127,Ankara

GÖKSU E., (1996), Mekanın Fantazmagorilerini Çözmek, İdeoloji, Erk ve Mimarlık Sempozyumu, Bildiriler, İzmir

GÖZÜPEK, E., (2005) Kentsel Ulaşım Planlamasında Yeniden Yapılanma, Lisans Bitirme Ödevi, İstanbul

GÜRBİLEK, N., (1988), Vitrinde Yaşamak, Defter Dergisi, sayı:7, İstanbul

GÜRLER, E., (2004) , 1980 Sonrası Kentsel Dönüşüm Sürecinde Küresel Perspektiften İstanbul Örneği: Kent İçi Tarihi Alanların Yeniden Üretim Modelleri, 8 Kasım 2004 Dünya Şehircilik Günü 28.Kolokyumu- Değişen Dönüşen Kent Ve Bölge, Cilt 2, s:622

GÜZELSOY, S.,(2008) İstanbul Kent Merkezinin Dönüşümü: Gelişme ve Planlama İkilemi, MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi, s:89

HABERMAS, J., (2000). Kamusalığın Yapısal Dönüşümü, Çev. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul

HACISALİHOĞLU, Y., (1999), Küreselleşme Mekansal Etkileri Ve İstanbul, Akademik Düzey Yayınevi,S: 73, İstanbul

HARVEY, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Çev.: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul

HASÇELİK E., (2001), Tarihsel Süreç İçinde Alışveriş Merkezlerinin Gelişimi ve Kentsel Mekana Etkileri Bir Örnek olarak Balıkesir Kenti, Lisans Bitirme Ödevi, Msgsü, , İstanbul

HOBBSAWM E., (1998), Sermaye Çağı 1848-1875, Çev. B. S. Şener, Dost Kitabevi, Ankara

HORKHEİMER, M., Adorno, W. T. (1996) Aydınlanmanın Diyalektiği II, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

HORKHEİMER, M. (1994) Akıl Tutulması, Çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul

HUBERMAN L., (2007), Feodal Toplumdan 20.yy'la, İletişim Yayınları, Çev. Murat Belge, İstanbul

<http://www.cedgm.gov.tr/dosya/planlama/cdplanlari.htm>

http://www.planlama.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1525&Itemid=93

http://www.turkofamerica.com/index.php?option=com_content&task=view&id=233&Itemid=71

IŞIK, O. (1993), “Modernizm Kenti / Postmodernizm Kenti”, Birikim Dergisi, Sayı 53, İstanbul

JENCKS, C. (1996), “Yeni Modernler”, Çev.: İpek Gödeli, Yapıdan 9 Seçmeler, Yem Yayınları, İstanbul

KARAKURT, E., Kentsel Mekânı Düzenleme Önerileri: Modern Kent Planlama Anlayışı ve Postmodern Kent Planlama Anlayışı, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 26, Ocak – Haziran 2006

LACOSTE Y., Coğrafya Savaşmak İçindir, Özne yayınları, çev. Ayşin Arayıcı, 1998, İstanbul

LEFEBVRE, H. (1998), Modern Dünyada Gündelik Yaşam, Çev.: Işın Gürbüz, Metis Yayınları, İstanbul

MAGEE, B., (1979), Marcuse ile Söyleşi, Çev. Ünsal Oskay, iç. Magee, B. Yeni Düşün Adamları, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul

MARCUSE, H. (1968), Tek Boyutlu İnsan, Çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, İstanbul

MARCUSE, H., (1995), Eros ve Uygarlık, Çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul

MARX, K. Ve ENGELS, F., (1999), Alman İdeolojisi, Çev. S. Belli, Sol Yayınları, Ankara

MAYOR F., FORTİ A., (2004) Bilim ve İktidar, Çev. Mehmet Küçük, Tübitak Yayınları, Ankara

MCNEİLL H. W., (2003) Dünya Tarihi, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yayınları, İstanbul

MİLLER D., COLEMAN J., CONNOLY W., RYAN A., (1995) Blackwell'in Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıracı, 2 Cilt, Ümit Yayınları, Ankara

Milliyet Gazetesi, 163 yeni alışveriş merkezi geliyor, Fehim Genç, 25 Mart 2007

MİTCHELL T., (2001) Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi, Çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, İstanbul

MORGAN L. H., (1986) Eski Toplum 1, Çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul

OSKAY, Ü., (1987) Thorstein Veblen'in Düşünceleri - 'Kıskandırıcı Tüketim' Boyutu ile Moda, Gergedan, Sayı:1, İstanbul

ÖKTEM, B., (2005) "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü", 26–76, H.Kurtuluş (der.) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul

ÖZEL Mustafa, "Modern Muhabbetler", Aksiyon Dergisi, 10-16 Aralık 1994, s. 36.

PERLMAN F., (2006) Er Tarihe Karşı Leviathana Karşı, Çev. İnan Mayıs Aru, Kaos yayınları, İstanbul

PİRENNE, H., (2005), Ortaçağ Kentleri, Çev. Ş.Karadeniz, İletişim, İstanbul

POUNALTZAS N., (1992), Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, Çev. S.Süer, L.F. Topaçoğlu, Belge Yay., İstanbul

RİGEL N., Batuş G., Yücedoğan G., Çoban B., 21.Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar Kadife Karanlık McLuhan-Foucault-Chomsky-Baudrillard-Postman-Lacan-Zizek, su yayınları,istanbul, 2003

SARIBAY, A.Y. (2004), Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme, Everest Yayınları, İstanbul

SARUP, M., (1995), Post Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A.Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara

SENNETT, R., (2002), Kamusal insanın çöküşü, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

ŞAYLAN, G., (2002), Postmodernizm, İmge Kitabevi, Ankara

ŞENER, H. E. (2000), MARCUSE: İleri Sanayi Toplumunun Bir Eleştirisi (I), Demokrasi Kuşağı için Girişim, C: I, No: 2, İstanbul

ŞERİATİ A., (1985), Marksizm ve diğer batı düşünceleri, Çev.: Fatih Selim, Bir Yayınları, İstanbul

TEKELİOĞLU O., 1999, Mihel Foucault ve Sosyolojisi, Bağlam Yay., İstanbul

TERCAN, M., Sosyolojiye Giriş/Temel Kavramlar, Ankara, 4. Baskı, Bilim Yayınları, s.241

TEVFİK Ö. M., (1998), İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol, Özne Yayınları, İstanbul

TİMOR, A., N., (2001), Pazarlama Coğrafyası Açısından Büyük Alışveriş merkezleri, Coğrafya Dergisi, sayı:9 S:54- İstanbul

TİMOR, A. N. (2004) Yaygınlaşan Bir Pazarlama Yöntemi: Modern Alışveriş Merkezleri ve Türkiye'deki Durumu. Çantay Kitabevi, İstanbul.

TİMUÇİN A., (1992), Düşünce Tarihi, Bds Yay., İstanbul

TOKYAY, V. (2005), “Yeni Tasarım Kültürü Işığında Alışveriş Mimarlığı, Gösteri Kültürü”, Mimarlık Kültür Sanat Yapı Dergisi, Sayı:286, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., (2004), Beşeri Coğrafya-İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul

TÜZEN H., (2005), Foucault ve İktidarın Metafiziği, Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Lotus Yay., İstanbul

ÜNLÜ, H., (1982), Belediyelerle İlgili Güncel Düzenlemeler, Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi, S:97-107, ODTÜ, Ankara

VASSAF G., Kahramanlar Totaliterdir, Radikal Gazetesi, 16/11/2008

VIRILIO, P., (1998), Hız ve Politika, Yayına hazırlayan Haldun Bayrı, Kaya Şahin, s:16, İstanbul

WOODCOCK, G., Çev. Handan Tayyar, Birikim Dergisi, sayı:86-87, s:56

VURAL, T., YÜCEL, A, Çağımızın Yeni Kamusal Mekanları Olan Alışveriş Merkezlerine Eleştirel Bir Bakış, İTÜ dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1

WRİGHT R., (2007), İlerlemenin Kısa Tarihi, Çev. Zafer Biliz, Barış Baysal, Versus Yayınları, İstanbul

YEŞİLKAYA G., N., (2003) Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, İstanbul

YIRTICI, H., (2005), Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

ZERZAN, (2000), Gelecekteki İlkel, Kaos Yay., İstanbul

ZEYBEKÇİ, D., (2006) Yerleşmelerin Gelişiminde Ulaşımın Mekansal Boyutu ve İstanbul Örneği, Lisans Bitirme Ödevi, İstanbul

